

ԿԱՐՄԻՐ ԶԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱՅ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԷՋ ՄԸ ՓՐՅՈՒԱԾ ՀԱՅ-ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ
ԿԵՆՍԱՄԱՏԵԱՆԷՆ

«Մշակի մահուց, որ զան-
մահուքից ծնանք»

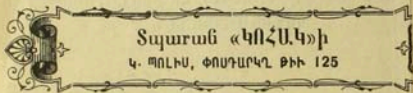
13887

1913

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԿՈՀԱԿ» Ե. ՊՈԼԻՍ

Պապր Ալի էպուստուոս Ճասէսի թի 27

Տպարան «ԿՈՀԱԿ»ի
Կ. ՊՈԼԻՍ, ՓՈՍԿԱՐԿՆ ԹԻԻ 125

ԿԸ ՆՈՒԻՐՈՒԻ

ՎԱՐԴ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ ԱՆՈՆՑ,

ՈՐ ՀԱՅ ՏԱՌԱՊԱՆՔԸ ԱՊՐԵՑԱՆ

Ca. 68 ann

4. Zinn - 10. - 1000

9/4 at 9 23

45. Georg

f. 50/2

ԿԱՐՄԻՐ ԶԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱՅ

Արեգակը հորանի նազանքներով կը փութար նետուիլ արեւմտեան հորիզոններու վարդ գրկին մէջ գոգցես առօրեայ խոնջէնքէն մի քիչ կազգուրուելու համար։ Ստուերները կամաց կամաց կը խտանային լեռներու դադարի՞ներէն վար։ մացառուտ փէշերու շուրջը։ Քիչ ետք լուսինը իբր արծաթեայ ցոլքերով դուրս կը սողուկէր ձիւնաթոյր ամպերու ծոցէն և բիւրաւոր աստղեր ցանցնուած երկնակամարի անհուն ու ջինջ տարածութեան վրայ՝ կը պլպլային առկախ ջահիկներու նման։ Ժրկաթի՞նի սնդուսեայ երիզը կ'երկարէր ու կ'եղերէր զանոնք, որոնցմէ ոմանք մերթ ուղեկորոյս ու գինով կը թափառէին լուսաւոր ճամբուն վրայ և իրենց կոթունները շատ առինքնող տեսք մ'ունէին։ կաթնս անհունութեան լանջքին վրայ դիցուհիներու լուսաափիւռ վարսերն ըլլային նուրբ թելերով ընդելուզուած։

Այս միջոցին հեռո՛ւն, բաւական հեռո՛ւն, խուրց մը զմրուխտ սաղարթիներու ետին կանգնած տան մը մէջ՝ ճրագի մը առկայծ լոյսը կը պլպլար տմոյն ցոլքերով. ան մերթ մեղմունակ ու տխրագոյն զանակներ կը ցնցուղէր տան մերկ պատերուն վրայ. որոնք բնութեան գաղանիքներ կը հծծէին այնքան տարտամօրէն։ Տեսկը շրջապատուած էր փոքրիկ բայց սիրուն բուրաստանով մը, զոր կ'եղերէր պատ մը համեստ բարձրութեամբ, հնամեայ փեղկերը ծածկուած էին համա-

չափ՝ բայց մաշուած ու հինցած տախտակի կտորներով . որոնց ճեղքերէն լոյսը դուրս կը սողոսկէր ու կ'երկարէր պարտէզի մթին անկիւնները :

Չափուած քայլերով երկայնահասակ մարդ մը կ'երթեւեկէր տան տախտակամածին վրայ այդ պահուն խոհուն կերպարանք մը ունէր անիկա , մտածման ծովերուն մէջ խորասուզուած գանկը կը շարչրկուէր անել կացութեան մը մատնուած , մերթ անհամբեր շարժումներ կուտար իր մարմնոյն , ու մերթ տարակուսանքի մօտը քօղը իր դէմքին՝ կցկտուր բռուեր կը մրմնջէր անհաւասար ելեւէջներով « ա՛խ , ինչո՞ւ այսքան ուշացան չէ՞ որ այս պահուսններկայ պիտի ըլլային , ահա ժամերը կը սահին ու կը մկրատուին անդուլ , անդադար , ու դեռ կը յամենան անոնք շրլլա՛յ թէ մատնութեան մը և կամ դժբախտութեան մը զո՞ գացած ըլլան . բայց այս ի՛նչ մտատանջութիւն ու զուր սիրտ հատնում . ինչո՞ւ , միթէ անոնք ա՛յնքան անմիտ են որ չկռեն իրենց ամէն մէկ շարժուձեւերը կամ գործելակերպը , կը հաւատամ որ ժիրայր այնքան հնարամիտ ու փորձառու մէկն է որ անոր գանկին մէջ ամէն ինչիր կը լուծուի . . . »

Այսպէս մենախօսելով երկար ժամանակ կը քալէր մտածման մէջ , միշտ կասկածոտ ակնարկներ պտտցնելով իր շուրջ , մերթ մեղմիւ բանալով դուռը կը դիտէր թէ անոնք կուգայի՞ն . բայց յուսահատ ու գլխիկոր կը նետէր ինքզինքը բազմօցին վրայ , ու յուզումնալից կը հառաչէր ստէպ :

Անդին լամբարի հեւքոտ ու հիւժախտաւոր լոյսը տարօրինակ պատկեր՝եր կը նկարէր մերկ պատերուն վրայ , որոնցմէ կը սոսկար ու կը ցնցուէր ակամայ :

Յանկարծ տան մեծ դուռը իր ծխնիին վրայ ճօռն-

չելով բացուեցաւ . ու հետզհետէ ներս մտան քանի մը մարդիկ և ուղղուեցան դէպի երիտասարդին զանուած սենեակը . ուր ան դեռ կը մտածէր իր ընկերներու մասին անտեղի կասկածներու մասնուած , իսկոյն անոր մռայլ ճակատը ուրախութեան շողերով ողողուեցաւ ու ժպիտ մը անոր դէմքին շուրջ եռանդուն պտոյտներ գործեց և սև խոկմունքներով վարագուրուած աչքերը շողշողացին զոյգ մը ազամանդներու նման .

— Մհ, սիրելի ընկերնե՛ր , այսքան պիտի չուշանայիք զուք , ես որչա՛փ մտատանջուեցայ ու կասկածներու մասնուեցայ , բոաւ երիտասարդը նորեկներուն դառնալով .

— Ի՞նչ կրնայինք ընել հազիւ կարողացանք զալ . գի՞տես այնքան ալ գիւրբին գործ չէ . մենք հայրենիքի ուխտեալներ չե՞ որ անոր սիրոյն ամէն ինչ յանձն առած ենք զո՞նկ . նոյնիսկ մեր կեանքը , բայց կը պահանջուի որ քիչ մը խոհեմութեամբ վարուինք . մեր մէկ ձախաւեր գործը կարող է առաջնորդել , մեզ անհամար վտանգներու և անել ուղիներու . անոր համար ներողութիւն սիրելի ընկե՛ր , բոաւ կը որ հասակով ու երկար մօրուքով մարդ մը ուղղակի նայելով երիտասարդի աչքերուն .

— Սիրելի բարեկա՛մս , ի հարկէ զուք ինձմէ փորձառու՝ աւելի ուղիղ կը նախատեսէք վտանգը և զայն հեռացնելու համար միջոցներ կը խորհիք , իրաւունք ունիք ձեր խօսքերուն մէջ , պատասխանեց երիտասարդը :

— Բայց ը՛նկե՛ր , պէտք չէ ժամանակ անցնել . արդէն բաւական ուչ է . չեմ գիտեր ինչպիսի կասկածանքներու տեղի կրնանք տալ այսքան երկար ատեն լուսաւոր պահելով մեր սենեակը . ծանօթ է ինձ Ձեր գիւղին սովորութիւնը , կարելի է անտեղի կասկածներ արթննան դրացիներուն մէջ . ուրե՛մն , դո՛ւն . նազար ,

նայէ՛ անգամ մը թէ արդեօ՞ք մեզ լրտեսողներ ունի՞նք, կարելի է գտնուին այդ վտա պաշտօնը ստանձնող Համբարի վարձկաններ, այս աշխարհ է, կը յուսացուի. խոհեմութիւնը յաջողութեան բանալին է միշտ :

Նազար մէկ ոստումով ցտակեց ու անյայտացաւ պարտէզին մէջ խուզարկու ակնարկներով, ամենէն խուզ անկիւնները շրջեցաւ ու ամէն մէկ քիւի տակ կանգ առաւ քննելու համար, սակայն ո՛չ մի ստուեր չնշմարտեցաւ. ուստի ուրախ դէմքով մը վերադարձաւ ու ժխտական պատասխանը շրթներուն նստեցաւ միշտ լարուած վիճակի մէջ իրեն պատկանեալ տեղը :

Ներկաներէն մին որ իրենց գլխաւորը ըլլալ կը թուէր սեղանի մը առջեւ անցնելով սա կերպ խօսեցաւ :

— Արեւի բնկերնե՛ր. արդէն Ձեզ ծանօթ է մեր այս ժողովին գումարուելուն բուն պատճառը. հարկ չկայ երկար ժամանակ տալ բացատրութեան. սակայն ես կ'ուզէի բուն խնդրին անցնելէն առաջ քանի մը տեղեկութիւններ տալ մեր խեղճ հայրենիքի մասին. ինչպէս կը փափաքի՞ք :

— Ա.յո՛, այո՛, պատասխանեցին ներկաները միահամուռ :

— Ո՛րե՛մն. ըսաւ ան ժպտուն դէմքով մը Նազարի դասնալով. բնկե՛ր Նազար, անգամ մը եւս նայիր սա տան շրջակայքը. ըլլայ որ մեզ լրտեսողներ ծնունդ առած ըլլան : Նազար միշտ պատրաստ ու յօժարակամ, դուրս թռաւ խկոյն ու քանի մը վայրկեան վերջ գալով յայանեց թէ ոչ ոք կը գտնուէր :

— Գիտէ՞ք թէ, ըսաւ անծանօթը. նոյն իսկ այս պահուս երբ մենք հանգիստ կը խօսակցինք՝ ինչքան վայրագութիւններ կը գործուին մեր խեղճ հայրենիքի գաւառներուն վրայ. անոնք միշտ անապահով ու ան-

վրաստան իրենց ինչքին՝ պատիւին ու յաճախ կեանքին՝
օրհասական վայրկեաններու մէջ կը հեծեն դառնագին .
ա՛հ այդ բռնակալութեան անտանելի լուծը՝ ո՛րքան
աւերներ կը գործէ հոն . ենթադրեցէք որ երբ դուք Ձեր
արտերը քաղած ու կամեամ վիճակի մէջ՝ կը հրճուիք
ձեր աշխատութեան պտուղին վրայ ու փառք կուտաք
Արարչին որ լիուլի վարձատրած է ձեր աշխատութիւնը .
յանկարծ փոթորիկի նման՝ քիւրտեր կը յարձակին ու
կը կողոպտեն ձեր քրտինքի արդիւնքը ու անտէր ու
անտիրական կը թողուն ձեր գիւղը . ի՛նչ պիտի ուզէիք
ընել , և կամ ի՛նչ կարող էիք , լսէ՛ք խնդրեմ . (ամէնքը
լարուեցան ատելութեամբ ու աչքերնին բաց ու կրակ
սկսան շանթել , և վրէժինդիր բռունցններ խկոյն դէպի
վեր բարձրացան . . .) Երբ մենք հոս՝ հանգիստ ու ու-
րախ օրեր կը վայելենք՝ մեր մայրերն ու աղջիկները
ազի արցունք կուլան ու կ'անիծեն իրենց ծնունդը .
առեւանդջի վաւաչոս կը քին յագուրդ տալու համար
ի՛նչ սոսկալի վիճակի կ'ենթարկուին անոնք . հայր հոն
ստորուկ է , գերի՛ է , կամք չունի և պարտաւորուած է
վայրագ դրացու քմայքին ծառայել , հայ ազամարդը
անոր անրան անատունն է , ու կթան կոզր , ա՛խ , ինչ-
պէս նկարագրեմ դառն ու անտանելի վիճակը , որուն
մասնուած է հայ ազգը : Կառավարութիւնը ամէն տե-
սակ դիւրութիւններ կուտայ այն բորենիններուն , որոնք
Հայր ազատօրէն կը թալլե՛ն , կը կողոպտե՛ն , կը բռնա-
բարե՛ն , կը մորթեն կառավարութեան աչքերուն առջև
խկ . որ անգիտակ կը ձեւանայ ու գաղտնի և կամ
յայանապէս կը քաջալերէ իսկ զանոնք իրենց խժղժու-
թեանց մէջ :

Ու ձայնը տակաւ կը մարի կոկորդին մէջ . երկու
մարգարտանման արցունքի շիթեր վար սահեցան աչքե-

բէն իր անփառունակ մօրութիւն մէջ ու հոն կորսուեցան անհետ :

Ներկաները ի տես բնկերոջ տխուր ու դառն վիճակին՝ մօրմօքով ու վշտով համակուեցան ու իրենց սրտին խորը անհուն թախիծ մը կախուած գտան պատարոյզի մը նման , ու այս վիճակին մէջ խոր հառաչներ արձակեցին գլուխնին ձեռքերնուն մէջ առած :

Անդին ազօտ լամբարը կը պլպլար լոյսի մեղմ նշոյլներ դրկելով ներկաներու տխուր դէմքին , ուր սև սուզը տարածուած էր համապարփակ :

Անծանօթ ատենախօսը իր ոյժն ամփոփելով սկսաւ շարունակել իր խօսքը :

— Այս անել կացութեան մատնուած մեր տարաբախտ համայնքը փրկելու համար գլխէ՞ք թէ ի՞նչ միջոցներ պէտք են ու ի՞նչ բաներու կը կարօտին . Յեղափոխութիւն . այս է միակ ճնշուած ժողովրդին վերջին ապաւէնը . անոր մէջ կարող է գտնել նա իր վէրքերուն միակ սպեղանին ու բալասանը . ասոր համար մեր ազգը շա՛տ աւելի պէտք ունի անոր բոցարծարծ ու վրէժխնդիր շառափներուն , պէ՛տք է յեղափոխուիլ . պէ՛տք է վերսվայր շրջել ին սարքերն ու կարգերը . թո՛ղ անոր բոցաշունչ հնոցին առջև բռնակալութեան ծանր շղթաները հալին ու ոչնչանան թո՛ղ ազատութեան վնասաւնծ դրօշը ծածանի հայրենի հողերուն վրայ . ու կեանք ու յո՛յս ներշնչէ անոր տառապեալ ժողովուրդին .

— Ուստի՛ . սիրելի բարեկամներ՛ր , մեր վրայ նուիրական պարտականութիւն մը . սրբազան հարկ մը կը ծանրանայ այս պահուս . ո՛վ չպիտի ուզէր ձեզմէ հաճոյակամ իր տառապեալ ցեղին օգտակար հանդիսանալ ու ծառայել անոր ազատագրութեան . չէ՞ որ մարդ արարածը այս աշխարհի վրայ իր նմաններուն սատարելու

համար ստեղծուած է . մենք ի սրտէ կը փափագինք որ՝ մեր հայրենիքը որ կը հեծէ տիրազին՝ վերածնի ու սթափի իր դարաւոր ու ինքնասպան քունէն . ու ազատութեան շառայները ողջունեն իր վշտակոծ ճակատը :

Այս վերջին խօսքերը ներկաներուն որոտընդօտ ծափերուն մէջ խեղդուեցան . մինչդեռ քաջ ատենախօսը կաղերսէր որ լռեն . և կասկածանքի տեղի չտան . զի կարելի էր դրացիները անսովոր ժխորի մը առջև դանելով ինքզինքնին՝ արթննային հետաքրքրութեամբ . ուստի դարձեալ լռութիւնը իր նուրբ շղարշը փռեց ամէն կողմ :

— Ինչպէս Ձեզ ամենուդ ծանօթ է այս ժողովին գումարուելուն բուն պատճառը . ես անգամ մը եւս կ'ուզեմ յայտնել որ մեր դասին ինպստապէտք է որ այս բողոքի իսկ որոշուի մէկը դիմելու համար այն հարուստ անձին որ քանի մը օրերէ ի վեր տեղա կը գրտնուի . ու պահանջել պաշտօնապէս անգամ մըն ալ սահմանուած գումարը . եթէ դարձեալ մերժողական պատասխան տալու ըլլայ պէտք է որ skrorի ենթարկուի . ա՛հ . կը սոսկամ ես այս կծծի հարուստներուն դրամապաշտութենէն . կարծես թէ մեռած տտեն միասին պիտի սանին իրենց ոսկին , շին մտածեր որ ազգը օրհասականի ազազակներ կը բարձրացնէ ամէն օր , եթէ այս նեղ ժամանակին չհասնին՝ հապա ո՛ր պարագայի համար կը պահեն այդ մետաղը ա՛խ . անարգ մարդկութիւն , որքան ոճիրներ կը գործուին ծոցիդ մէջ :

Ներկաներն իրարու երես նայեցան հակնալու համար թէ իրենցմէ ո՞վ պիտի ստանձնէր այդ պաշտօնը : Իսկոյն վեր ցատկեց իր տեղէն առոյգ երիտասարդ մը որ անհամբեր կը սպասէր այդ առաջարկին ու աշխոյժ թափով մը ներկայացաւ ատենաբանին :

— Անա՛ւատիկ ե՛ս, յարգելի ընկե՛ր. ամենայն սիրով կ՛ուզեմ ստանձնել այդ պաշտօնը և անոր համար ալ շատ ուրախ կը զգամ ինքզինքս. հաւատալով որ այդ կերպով ցեղիս ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլամ. խորունկ համոզմունք ունիմ յաջողելուս վրայ. կ՛ուզէ՞ք ինձ վստահիլ :

Ատենարանին դէմքը ժպիտ մը շողաց ու խանդավառ երեւոյթով մը .

— Ինչո՞ւ չէ՛, քաջարի ընկեր. քեզմէ աւելի որո՞ւ պիտի վստահէինք. չէ՞ որ մեր ընկերներուն ամենէն եռանդունն ու ճարպիկը դուն չը համարուիս, շատ ուրախ եմ այս գործը ստանձնելուդ համար, և յոյս ալ ունիմ յաջողելուդ վրայ. ահա բոլոր ընկերներուդ քով կը շնորհաւորեմ քեզ ու կը մաղթեմ յաջողութիւն. վաղուրնէ սկսկսեալ քու գործիդ կարգադրման կ'աշխատիս. անշուշտ գիտես թէ ո՛ւր կը բնակի այն անձը որուն պիտի ներկայանաս այս թուղթերով, և յայտնես մեր որոշումը. անկէ վերջ քեզ կը մնայ մնացածը կարգադրել, բայց նայիր որ խիստ ճարպիկ գանուիս գործիդ մէջ. փոքրիկ անհոգութիւն մը կարող է գործը վտանգել. ու խեղդել իր սաղմին մէջ. ապրի՛ս բարեկամս. երանի թէ ազգը քեզ նման շատեր ունենար :

Ներկաներէն ամէնքն ալ բերկրանքով շնորհաւորեցին իրենց խիզախ ու եռանդուն ընկերը և յաջողութիւն մաղթեցին անոր :

Անդին արծաթ լուսինը կը սկսէր վար խոնարհիլ իր գէնիթէն գեղածիծաղ նազանքով մը. գոգցես նա ալ — այդ անխօս վկան — կուզէր խառնել իր կայթմանքի ծփանքները անձանօթ ժողովականներու հըճուանքին. ձիւնաթոյր ամպերը տակաւ կ'անհետանային երկնակամարէն. արշալոյսի ձայներ կուգային հնչտօրօք. արթուն

խօսնակը իր առաջին ակելուն կը տաղերգէր մեղանուշ :
խաւարի տխրունակ քօղը տակաւ կը նօսրանար լուսոյ
կաթնաթոյր շողերէն :

Նիստը փակուած էր . ամէն ոք զազտագողի դուրս
կը փութար զուարթ երեւոյթով մը . ասննարանը նշա-
նացի ակնարկով մը հրամայեց երիտասարդ skrorիսիմ
որպէս զի քիչ մը սպասէ , նոյնպէս մնացին քանի մը ան-
ձեր եւս :

Ասննարանը դառնալով երիտասարդին .

— Քա՛ջ ընկեր , գիտե՞ս թէ Սերաստացի հարուստ
Սերոբ աղան որ քանի մը օրերէ ի վեր տեղս — կէմէ-
րէկ — կը գտնուի ե՞րբ երթալու մտադրութիւն ունի .
կը կարծեմ որ հազիւ քանի մը օր պիտի մնայ հոս .
որովհետեւ պարագաները այնպէս կը ցուցնեն . անցեալ օր
իրեն հանդիպեցայ շուկան ու քանի մը հարցում փոխա-
նակելէ վերջ տեղեկացայ որ նեկեպի համար եկած ու
քանի մը օրէն գործը լմնցնելով պիտի մնկնի եղեր
գէպի Սարողլան :

— Այդ մեզ չի հետաքրքրեր . մեր խնդիրքը կատա-
րելէ վերջ , ուր որ կ'ուզէ թող մնկնի , ազատ է . բաւէ
որ մեզ գոհացնէ . սակայն լաւ թող գիտնայ որ այս ան-
գամ կամ դրա՛մը և կա՛մ կեանքը , կարո՛ղ է ընտրել .
ես վաղուրնէ սկսեալ ստանձնած գործիս գլուխն եմ :
Այս ամենը լու . բայց ո՛ւր իջեւանած է այդ ոսկերարձ
գրաստը , հարցուց երիտասարդը հետաքրքիր դէմքով մը :

— Չե՞ս գիտեր թէ որմէ կը հիւրնկալուին այդ տե-
սակ գծաւծ ու դրամապաշտ արարածները . չէ՞ որ այս
աշխարհի վրայ համախոհներն են որ զիրար կը գտնեն
միշտ . կարելի՞ է որ կծծի մը շուսյլ մէկուն հետ բարե-
կամանայ . կարապետ էյմալեա՛նն է գայն հիւրնկալողը ,
յարեց ներկաներէն մին . որ լուս մնացած էր մինչև այն
ատեն :

— Ի՞նչ հարկ կայ երկար ժամանակ դռնել այդպիսի երկրորդական խնդիրներու . չէ՞ որ մեր սահմաններուն մէջ կը գտնուի այսօր և նոյն լակ մեր փողոցին մէջ . ու մեր տան մօտիկը . առջի օր տեսայ զինքը . սանկ միջանասակ ու կապոյտ աչքերով մէկն է . արտաքինէն բնաւ չես յուսար թէ հարստութեան աէր մէկն է , սակայն բսեմ ձեզի . կծծիութիւնը իր վերարկուն ծայրերէն կը նշմարուէր . և իր աչքերէն կ'արտացոլար . աւելցուց ուրիշ մը որ տաք խառնուածք մ'ունէր :

— Ծա'ա շնորհակալ եմ որ ձեր մասնակի տեղեկութիւններով բաւական ծանօթացուցիք ինձ Սերոր ազան . ու գործին յաջողուելուն բստ կարի օժանդակեցիք . բսաւ տէրօրիս երիտասարդը ժպիտ մը դէմքին :

Հեռուն եկեղեցիի զանգակին զօղանչները կը տարածուէին օդի թափանցիկ խաւերուն մէջ այդաւօտի զեփիււին հետ մտերմացած . ու հաւատացեալ ժողովուրդը սրտանուիրումի համար եկեղեցի կը հրաւիրէին այնքան հեզօրէն : Մեր ժողովականները հազիւ սթափած իրենց տաք խօսակցութենէն՝ յիշեցին իրենց այնքան յապաղումը . ու առանց ժամանակ մը եւս սպասելու դուրս ինկան զանազան ուղիներ բռնած , որ մի գուցէ կասկածանքի տեղի տան հաւատացեալ ժողովուրդին , որ խուռներամ տաճարի կամարակապ դմբէթին տակ կ'երթար իր սրբազան պարտքը կատարելու համար :

Բայց որո՞նք էին այդ անձերը որ եկած այդ զիշերուան խոր լուսութեան պահուն մահապարտութեան մը երկսայրի սուրը դարբնելու միջոցներ կը յղանային . ու մահերգի ախուր կոչնակին զարկը փութացնելու համար կշտապէին այնքան անգթօրէն :

Անոնք ժիրայրի ու Սահրատի խուճրին ուխտեալ-ներն էին . Հնչակեան սրբազան գրօշին տակ համախրմբուած . մեր հայրենիքի պաշտպանութեան ու արգարութեան դատի արի նոխագները . որոնք գերակշիռ համարած էին հազարաւորներու փրկութեան շաւղին մէջ մէկուն ոչնչացու՞մբ . և միթէ իրաւունք չունէին անոնք իրենց այս տխուր ձեռնարկին մէջ . այո՛ , անոնք յօժարակամ նուիրեալներ ու Հայկի ու Վարդանի արիւնք իրենց երակներուն մէջ կրող անմահ՝ դիւցազներ չէին կարող հանդուրժել իրենց եղբայրներուն կրած շարչարանքներուն . իրենց հայրենիքին ողորմելի վիճակին և ասոր համար էր որ հարկադրուած էին այդ արիւնոտ տրամը պատրաստելու :

Քաջ հուտորը նոյնինքն Անմահն ժիրայրն էր , և ունկնդիրները Յակօր Պահլաւունին Նազար ու Մինաս էսմէեան անվեհեր եղբայրները ու աէրօրիստը Մարտիրոս Տ . Յովհաննէսեանը (Սահրատ) որ այնքան խիզախօրէն ստանձնած էր այդ դժնդակ պաշտօնը :

Հիմա տեսնենք թէ ո՞վ էր այս արի երիտասարդը :

Բ.

Մարտիրոս Տ . Յովհաննէսեան բնիկ կէմէրէկցի . ծնած է 1873ին . աղքատ ծնողքի զուակ . նիւթական շատանձուկ պայմաններու տակ մեծցած . սակայն իր բնածին ճարպիկութիւնովը կարողացած է ձեռնարկել այնպիսի գործի մը , որ թէ՛ այնքան նիւթական ոյժ չէր պահանջէր և թէ՛ իր մէջ դիւրութիւններ ալ ունէր , այն էր պարզ փերեղակութիւնը : Նա ի պահանջել հարկին դիմելով անզւոյն խանութպաններէն միայն կրտսանար

ուղած քանակութեամբ մանր մունր իրեր, ու կը տանէր զանոնք մօտակայ գիւղերը արմաթիքի հետ փոխանակելու, և հաւատարմօրէն կը հատուցանէր իր սիրաճ, Փերեզակութեան միջոցին նա շատ բաներ սորվեցաւ, լոկ այդ արհեստով չէր սր կը զբաղէր, այլ և անոր պիտակին տակ կ'ուսուցանասիրէր ժողովրդեան բնաւորութիւնը, զարգացումն ու կենցաղը և թէ աւելի ինչ բաներով հետաքրքրուիլը. սորվեցաւ նմանապէս, իւրաքանչիւր գիւղին գիրքը, ծածուկ տեղերը, ու ժողովրդեան նկարագիրը. յաճախ փողօցի մը մէկ անկիւնը նստած իր անուշ ձայնովը երգ մը կը թրթռացնէր. ու զանազան ելեւէջներով երաժշտական խաղեր կը յօրինէր իր շուրջ հաւաքելու համար գիւղացիները. որոնք շատ կ'ախորժէին իրմէ, և ասոր համար խումբ խումբ կը դիմէին իր մօտ. գնելու համար աման ու սիրուն ցուցադրուած իրերը, որոնք շատ հիանալիօրէն կը փայլէին արեւակի շողերուն դիմաց առինքնող թոյրերով: Գիւղացւոց սիրելին էր Մարտիրոս, և անոնց վստահութիւնն ու սէրը կը վայելէր, և փոխադարձաբար անոնք ալ կը սիրուէին իրմէ, սակայն մերթ այս համակրութիւնը կ'անհետանար, զի գիւղացիք կ'ուզէին չարաչար գործածել այս վստահութիւնը: Անգամ մը երբ Մարտիրոս իր շողշողուն իրերը — մատանիներ, հայելիներ ու ապարանջաններ — կը ցուցադրէր իր շուրջ խանուած ամբօխին, անոնցմէ մին հետաքրքրութեամբ մը կը հարցնէ առնելով մատանիներուն ծրարը թէ անոնց իւրաքանչիւրը ինչ կ'արժէր. փերեզակը կը պատասխանէ թէ բան մը չէր, ինչ պիտի ըլլար. այնքան սուղ չէին, չորսական մէթալիք. յաճախօրդը կ'առարկէ թէ շատ սուղ էին անոնք, մինչ այս մինչ այն անդին. ապարանջաններուն շարոցը կը համբառնար ուրիշ գիւ-

դ ցիի մը միջոցաւ : Երկու շինականներ որոշեք էին
կ տակ մը ընել , եթէ Մարտիրոս չկարողանար հասկնալ ,
անոնք պիտի իւրացնէին . հակառակ պարագային կա-
տակի պատրուակին տակ պիտի փակէին խնդիրը :

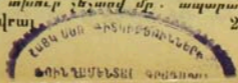
Իրիկուն եղած էր . Մարտիրոս տեղացող անձրեւին
հասցնելիք մնասի արհաւիրքէն դողահար՝ շուտ փակե-
լու ստիպուած էր այն օր իր շարժուն կրպակը , ուստի
ածապարանքով տեղաւորեց իրերը , ու վերադարձաւ իր
աւժամեայ բնակարանը . բարեբախտաբար ապրանքները
բան մը չէին եղած անձրեւէն . և ոչ ալ ինք . ճաշելէ
վերջ քաշուեցաւ մեկուօրի և ուղեց ակնարկ մը ձգել
իր վաճառած իրերուն վրայ , և ասոր համար իր գիւրա-
տար արկղը առջեւը տանելով՝ սկսաւ քննել , ժպիտ մը
արտացոլաց իր դէմքին վրայ երբ հասկցաւ թէ այն օր
սովորականէն աւելի շահ մը ըրած էր . տանտէրը որ
ներկայ էր հոն՝ կը հարցնէ թէ ինչո՞ւ այն օր աւելի
զուտրթ էր . արդեօք կարո՞ղ էր հասկնալ :

13887
H

— Աղա՛ , կը պատասխանէ Մարտիրոս ժպիտով մը ,
ինչ պիտի ըլլայ մեր աղքատներուս ուրախութիւնը .
երբ որ անոնք օրականը շտկելու ըլլան կը կարծեն որ
աշխարհ ա՛լ իրենցն է , ամէն բան զուտրթ գոյներով
կ'երևի իրենց աչքերուն , ձեր ծառան ալ այսօր սովո-
րականէն քանի մը զրուշ աւելի շահած է և անոր հա-
մար կուրախանայ :

Իսուական ժամանակ սահեր էր երբ Մարտիրոս
նշմարեց թէ ապարանջաններու շարոցը անյայտացած էր :
Նա արտում կը մտածէ , կը մտածէ՛ թէ արդեօք ծա-
խած էր , սակայն բաւ կերպով կը յիշէ անոնց մէկուն
ցոյց տալը , արդեօք որո՞ւ կողմանէ կրնար ըլլալ այս
զոզութիւնը :

— Աղա՛ , կ'ըսէ տխուր չեւտով մը . ապարանջան-
կարմիր նամբուն վրայ

ներս գողցեր են այսօր, գետինը տնցնէր սա վառ սա-
վարութիւնը, ուրախութիւն մը վայելել կ'ուզես՝ սա-
կայն անոր հետ վիշտը միշտ անբաժան կ'ըլլայ, չեմ
գիտեր որ այս ի՛նչ տեսակ աշխարհ է:

— Մի՛ յուզուիր, աղա՛ս, կը պատասխանէ դիւ-
տիրտ մարդը, անգամ մը մտածէ, չըլլայ որ ծախած
բլլաս, կսգելի է որ մտցած ես:

— Ո՛չ, աղա՛, ես շատ մտածեցի, սակայն չկրցի
մտաբերել թէ ծախած եմ, առաու շուրջս բաւական մեծ
ամբօխ մը խնուում էր, անպատճառ անոնցմէ մին
վերցուցած է, պատասխանեց յուզումով մը:

— Շատ լաւ, ես շուտով կը գտնեմ, դու ան՛ոգ
եղիր այդ մասին, վաղը ուր որ է մէջանգ կ'եկլէ, յա-
րեց տանուաւոր:

Մարտիրոս իր խորին շնորհակալութիւնը յայտնեց,
անոնք բաւական մը եւս խօսակցելէ վերջ Մորփէոսի
յանձնուեցան:

Իրօք հետեւեալ օրը գիւղացի ազան գտած էր գող-
ցուած իրերը:

•••

Մարտիրոս իր դեռատի տարիքին մէջ գպրոց սըր-
ուեցաւ քիչ մը կարգալ գրել սորվելու համար, իր ծնող-
քը կը մտածէր որ՝ եթէ իրենք բան մը չկրցին ըլլալ,
գոնէ իրենց զաւակը ըլլայ, որովհետեւ լաւ գիտէին
գործը այլեւս դպրոցին վրայ մնացած ըլլալը, ու անոր
շնորհիւ ապրուստ ճարուիլը:

Մարտիրոս մեծ փափաք մը ունէր ուսման, ասոր
համար մեծ թափով կ'աշխատէր իր դասերուն, ամէն օր
գրեթէ առանց բացակայութեան կը շարունակէր զըզ-
րօցը, և գիշերները անքուն մնալով կը պատրաստէր
իր դասերը մեծ հաճոյք պատճառելով իր ծնողաց: Այս-

պէս քանի մը տարիներ շարունակեց նա, մինչև որ թագային վարժարանին շրջանը լրացուց լիովին ու զօ՛ն ու զուարթ մեկնեցաւ այդ սրբազան յարկէն :

Իր ծնողքը նախ դրաւ զինք կօշկակարի մը մօտ, ուր մնաց քանի մը ամիսներ, սակայն տեսնելով անոր անընդունակութիւնը և մանաւանդ պաղ աչքով նայիլը՝ ուզեցին ուրիշ գործի պարտապնդել. ու ասոր համար խորհրդի նստան, ուր կար նաև Մարտիրոս, անոնք հարցուցին իրենց դաւակին կամքը և ինչ բանով զբաղիլ ուզելը :

— Հը՛, բնաւ նա չարածնի ժպիտով մը, ինչո՞ւ համար կը հարցնէք ինձ, չէ՞ք գիտեր թէ ի՞նչ բանի ընդունակութիւն ունիմ ես. եթէ դուք ինձ թոյլ տայիք անոր ընտրութեան՝ ես գիտէի թէ ի՞նչ բան պիտի ընտրէի. ա՛խ, ինչո՞ւ չհաստատցիք խօսքերուս ու ակամայ ստիպեցիք որ այդ ազատ արճնասին հետեւիմ. ես գիտէի արդէն անոր ոչինչ բան մը բլլալը, ինչպէս որ ըսի ես կ'ուզեմ փերեզակութիւն ընել. անիկա խիստ յարմար է ինձ համար մանաւանդ որ շատ ուղ գրամ չի պահանջեր, ինչ որ կը պակսի մեր քով :

— Ո՛չ, կը սրտասխանեն ծնողքը միաձայն, թէև իրականապէս շատ նիւթակամի չի կարօտիր, սակայն անոր յառաջ բերելիք ֆեսաները շատ մեծ են, դու արհեստիդ բերումով պիտի շրջիս լեաներն ու ձօրերը, կարելի է որ քեզի ֆեսա մը պատահի, ի՞նչ պիտի ընենք մենք. արդէն մեր վշտերը շատ են : Ծնողքը այս և այս կերպ խօսքերով կ'ուզէր համոզել զայն. սակայն նա անդրդուելի կը մնայ, միշտ վեր հանելով այդ արճնասին օգտակարութիւնները, անոնք տեսնելով անոր մտադրածին զրայ հաստատ մնալը՝ ակամայ կը համակերպին, թեկադրելով որ միշտ զգուշութեամբ վարուի ամէն տեղ :

Այս կերպով բաւական տարիներ սահեցան իր դե-
ռատի կեանքէն, ապա տեսաւ որ փոքր ի շատէ դրամ
կրցած էր գոյացնել, իր ծնողքին հաւանութեամբ փոք-
րիկ խանութ մը վարձեց իր ծննդավայրին մէջ, հոն՝ այդ
կեանքի աստորէզին վրայ իր համոզիչ ու անուշ լեզ-
ուով բաւական դիրք ու համակրութիւն շահեցաւ, այն-
պէս որ շատեր իր լեզուի քաղցրութենէն հմայուած
իրմէ կը հոգային իրենց բնասանեկան պէտքերը:

Յաճախակի պատահող բարբարոսական գէպքերը
ինչքան խոր ազդեցութիւն կ'ընէին այդ պարզ առեւտրա-
կանին վրայ, և կը փոթորկէին անոր դանկը, մերթ նա
ի շուր գործուած խժողժութիւններուն՝ խորունկ թախի-
ծով մը կը համակուէր և իր սրտին մէջ հայրենասիրու-
թեան շառայները կը բոցավառէին ու կը հրահրէին զին-
քը, և որուն կը յաջորդէր ասելութիւն մը հանդէպ իր
ազգին թշնամեաց:

Ահա այդ պահուն կուգայ Հաճընէն՝ հայրենիքի
պաշտպան ու արդարութեան դատին նոխազ անմահն
ժիրայրը, որ իր հայրենասիրական զգացումներով անուն
հանած էր ամբողջ Փոքր-Հայքի շրջանակին մէջ, և որ
կառավարութեան աչքին փուշ դարձած էր իր խիզախ
ու յանդուգն գործերով: Անոր բուն նպատակն էր Ս.
գործի համար մտքեր պատրաստել, ու դարկ տալ նաև
կրթական գործին, նա այն խորունկ համոզումն ու հա-
ւատքը ունէր՝ թէ անո՛վ միայն պիտի կարողանայ գնել
իր ազգին ցաւերուն սպեղանի մը ու անհամար վշտերուն
բալասան մը:

Անոր առաջին գործը եղաւ գաղանօրէն Հնչակեան
Մասնաճիւղ մը հիմնել կէմէրէկի մէջ: Այդ մասին խոր-
հրդակցեցաւ տեղւոյն ծանօթ ուսուցիչներէն Յակոբ
Պահլաւունիի հետ որ նշանաւոր հանդիսացած էր այն

ժամանակ իր ազատական գաղափարներով ու ճարտար
լեզուով . անոնք երկար մտածումներէ վերջ որոշեցին
Մասնաճիւղի հիմնուիլը : Քանի մը որ վերջ արգէն գոր-
ծի վրայ էին . զազանի ժողովներ ու երգեցողութիւններ
առօրեայ բաներ դարձած էին այլեւս . շատեր արձա-
նագրուեցան միութեան : Մարտիրոս ալ ուզեց զբուխ
անոր իր առջև գտնելով ընդարձակ ասպարէզ մը կու-
սակցութեան մը հովանաւոր : Սեան տակ՝ ծառայելու
համար իր համայնքին . որով ցաւերով կը տառապէր .
ուստի զիմեց Յակոբ Պահլաւունիի և յայտնեց իր նպա-
տակը որ սիրով ընդունուեցաւ :

Ու անկէ վերջ կ'սկսի Մարտիրոսի յեղափոխական
կեանքը . որ այնքան բեղմնաւոր եղաւ իր բազմաշարժար
ազգին :

Գ.

Անօրինակ ու բախտութիւն մը կը տիրէր Կարապետ
աղա էհմալեանի տան մէջ այն օր . ամէն կողմ խինդ .
ամէն կողմ բերկրանք մը կը սաւառնէր . լայն սրահը
չքեղապէս յարդարուած էր օրուան հիւրին մատուցուե-
լիք յարգանքներուն համար , թանկագին գորգեր ու
երփներանգ նկարներ կը դարդարէին տան ազուոր սր-
տերը ու ճոխ սեղանի պատրաստութիւնները կը կատար-
ուէին հեազհեաէ . ամենուն դէմքին վրայ ուրախու-
թեան ժպիտն էր որ կ'արսաացոլար :

Ինչ էր այդ անսովոր ուրախութեան պատճառը :

Սեբաստացի ծանօթ վաճառականներէն Խըլխըրիկ-
եան Սերոբ աղան իր գործին բերմամբ Կարապետ աղայի
ատունը իջեւանած էր այն օր . որուն ազգականութիւնը

կը վայելէր . արտակարգ հրճուանք մը պատճառած էր անոր գալուստը . մեծէն մինչև փոքրը ուրախութեան ծովերուն մէջ կը լողային հեշտագին :

Պիւզական սովորութեանց համաձայն ընտանիքի փոքրերը գացին հիւրին ձեռքը համբուրելու :

— Հը՛ , ըսաւ Սերոբ աղա անկեղծ ժպիտով մը . կարապետ աղայի դառնալով , այս պզտիկները ո՞ւր էին իմ առջի գալուս . չէին երեւէր . կերելի թէ հիւանդ էին այնպէս չէ՛ , ազգական :

— Ո՛չ , յարեց ասնուտէրը , անուշ ակնարկ մը ձգելով Սերոբ աղայի վրայ , այն օր այդ պզտիկը — ցուցնելով անոնցմէ մին — իր մօր հետ մօտակայ գիւղը գացած էր ստիպողական գործի մը համար . այդ քովինն ալ եզրօրս է . անոնք յաճախ միասին կը պտտին . լեռներու ձորեր անոնց համար են : Բայց թողունք արդ պըզտիկներուն հետ պարապիր . սիրելի ազգական , արդեօք կ'ուզես քանի մը տեղեկութիւններ տալ Սերաստիոյ կեանքէն :

— Ամենայն սիրով , պատասխանեց Սերոբ աղան քթախօտի տուփը բանալով . այս տարի Սերաստիա բաւական փոխուեցաւ . կարծես թէ ներսէն դրդող ոյժ մը զինք դէպի յառաջ կը մղէր . վաճառականութիւնն ու արհեստներ՝ որոնք ստորին մահարդակի վրայ էին՝ բաւական յառաջացան , շքեղ շէնքեր կառուցուեցան , խճուղիներ շինուեցան , առեւտուրը զարգացաւ ու դուրսի յարաբերութիւնները շատցան . չեմ գիտեր ո՞ր մէկը պատմեմ . ամէն կողմ դուրսթօլութիւն տիրեց , շրջակայ գիւղերուն ժողովուրդը գործի համար մարտի պէս քաղաք թափեցան . գիտե՞ս կարապետ աղա , ասոնց հետ բան մըն ալ ունեցաւ . այն է շահը , շատ մը ապրանքներ որոնք խանութներու մնայուն զարդը հանդի-

սացիր էին շուտով սպառեցան . արմարժներն փոխա-
գարձարար քիչ մը վրայ դրին , և ինչո՞ւ այնպէս չըլլար
քանի որ ամէն կողմէ խուճր խուճր անձեր լեցուեցան .
հը' . մտացայ ըսելու դպրոցի մըն ալ շինութեան ձեռ-
նարկեցին : շատ լաւ պիտի ըլլայ . տա՛ր Աստուած որ
հան յաճախող աղաքներն ալ օգտակար անհատներ
գտնային :

— Ըսել է շատ բարեբախտ էք այս տարի ամէն
տեսակէտով , պատասխանեց Կարապետ աղա դռնունակ
դէմքով մը . յիտակը ես ալ կը ցանկայի մեր երկրին
զարգանալը թէ անտեսուպէս և թէ մտաւորապէս . մա-
նաւանդ մեր ազգին որ բոլորովին զուրկ է այս ամէն-
չէն . թո՛ղ կերտուին այդ սրբավայրերը որոնք մի միայն
գարմանը պիտի ըլլան մեր բազմաչարչար ազգի ցաւերուն :

— Սրբուհի հանրմը՞ ինչպէս է , հարցուց անդիէն
Տիկին Էնմարեանը , միջամտելով խօսակցութեան . ան-
շուշտ Բէհէր մը չունի . անիկա ինչո՞ւ չեկա . որ անգամ
մը տեսակցէինք , և կարօտնիս առնէինք . ա՛խ , շատ
կարօտցեր եմ զինքը :

— Ինչպէս որ ըսի , ես ալ այնքան մտադրութիւն
չունէի գալու . սակայն գործը այսպէս բերաւ . գալով
տիկինին . նա շատ հանգիստ է , ի՞նչ կայ հանգիստ չըլ-
լալու . մանչերն ալ ձեր ձեռքերը կը համբուրեն և յառ-
կապէս կը բարեւեն ձեզ . Տէրը որ կամի , քանի մը ամի-
սէն դարձեալ գալու մտադրութիւն ունիմ , թերեւս այն
ատեն հետս քերեմ . հոս իբրև յարեք ժամանակ մը
կ'ապրիք . այնպէս չէ՞ , բանի :

— Այո՛ , այո՛ , շատ լաւ կըլլայ , և մանաւանդ որ
մեզ ալ պատուած կ'ըլլաք հաճի աղա զուսուրնու
մի՛ մնաք , եթէ առաջուց լուր ունենալիք ձեր գալուն
գոնէ քիչ մը պատրաստութիւն կը տեսնէինք . առջի օր

Կարապետ ազան ըսաւ որ «Սերոր ազան պիտի գայ . քա՛ կնիկ , քիչ մը պատրաստութիւն տես » , արեւուդ մեռնիմ Սերոր ազա , ես ալ շատ շփոթեցայ , և յանկարծակիի եկայ թէ և ինքզինքս քիչ մը հաւաքեցի , սակայն դուք արդէն տունն էիք . նորէն կ'ըսեմ որ դուսուրնուս մի՛ մնաք . աւելցուց Տիկինը ժպիտով մը :

— Ձէ՛ . Տիկին չէ՛ . մենք զիրար պատիւներով և կամ քվիքներով չպիտի ճանչնանք . քաւ լիցի . . . սրբաւորնիս մէկ թող բլլայ , ես ինքզինքս շատ բարեբախտ կը համարիմ ձեր մօտ տեսնելով , և այս բանով շատ հպարտ եմ , ըսաւ Սերոր ազա :

— Քա՛ կնիկ , ել սեղան պատրաստէ . Սերոր ազան ճամբէն եկաւ , հարկաւ անօթի բլլալու է , ըսաւ Կարապետ ազա կնոջը դառնալով որ դեռ կ'ուզէր շարունակել խօսակցութիւնը :

Քիչ վերջ արդէն անոնք ձոխ սեղանի մը շուրջ բուրուած Բագոսի տաճարը կը խնկարկէին մեծ հաճոյքով , համազամ կերակուրներ ու զովացուցիչ բմպելիներ յաճախ կը շրջագայէին ձեռքէ ձեռք . ետուզեառում մըն էր որ կը փրէր սպասաւորներուն և ամբողջ տան մէջ :

— Հոգիդ սիրես Սերո՛ւր ազա , այս անուշէն ալ հրամէ , կըսէր տանտիկինը գոհունակ ժպիտով մը անուշեղէն մը հրամցնելով անոր , ի պատասխան Սերոր ազա կ'առարկէր թէ շատ կերած էր արդէն . փորձակ շունէր այլեւս :

Պահ մը վերջ սեղանը հաւաքուած ու սրահը իր առջի դիրքը ստացած էր :

— Սերոր ազա՛ , ըսաւ անդիէն ներկաներէն մին , մեր ազգականներէն Սեբաստացի Գրիգոր ազա Գօճապաշեանը կը ճանչնա՞ք . . . բաւական ժամանակէ ի վեր լուր մը չենք առած . կարծեմ հանդիստ բլլալու է :

— Ո՞ր Գրիգոր աղան, կը հարցնէ Սերոբ աղա
զարմացումով մը: Սա Սարգիս աղային փեսան կ'ակ-
նարկէք:

— Այո՛, այո՛, պատասխանեց նա. կուզեմ որ քիչ
մը լուր տաք անոր մասին:

Սերոբ աղա յանկարծ կ'այլայլի անոր մասին լսած-
ները յիշելով. որան մը շուզեր յայտնել. սակայն անոնց
ստիպումին վրայ պարտաւորուած՝ խնդրոյն ուրիշ գոյն
մը տալով կը պատասխանէ:

— Լսածիս համեմատ, կ'ըսէ. արկածի մը զո՛հ զա-
ցեր է խեղճ Գրիգոր աղան, իբր թէ մօտակայ գիւղը
երթալու ժամանակ անտառէ մը անցած պահուն շրջա-
պատուերէ քանի մը շարագործներէ, որոնք ուզեր են
զինք կողոպտել. սակայն իր ցոյց տուած բնդդիմու-
թեան համար անգթաբար սպաններ են տեղն ու տեղը-
ոստիկանութիւնը թէկէ շատ խուզարկութիւններ կատա-
րեց. սակայն չյաջողեցաւ գտնել ոճրագործներուն հետ-
քը. շիտակը շատ ցաւ զգացինք. բայց ի՞նչ կարող էինք
ընել: Սերոբ աղա չըսեր թէ ան քիւրախ մը սուրին զո՛հ
գնաց հրապարակաւ և թէ այդ պատճառաւ կարգ մը
խժողութիւններ գործուեցան հայոց ու այլազգեաց
միջև. մինչև որ ոստիկանութիւնը միջամտեց:

Մինչդեռ Սերոբ աղա այս ամէնքը կը պատմէր
թախմտ ու նուազուն ձայնով մը՝ անդին ներկաներուն՝
մանաւանդ ուրախ սրտով զիմով զբացւոյն սրտէն սուրի
շեղք մը կ'անցնէր դառնազին ու կնկիծը կը պարուրէր
անոր համակ էութիւնը զողացնելով, սրտերու յուզումն
ապացուցանող միակ ապացոյցը — արցունքը — կը
փարագուրէր անոր աչքերը. և մերթ վար կը սահէր
մարդարանման ի՞նչ ուրախ սրտով զիմեր էր անոր, և
փոխան ի՞նչ դառնութիւններ կուգային ալեկոծելու լը
զգայուն սիրտը:

— Միթէ բնաւ գուժ չունէի՞ն անոնք, և կամ բնաւ չմեղքոյն անոր պապաիկիդ հասակին, ա՛խ. սիրելի Գրիգոր ազաս, ի՞նչ անուշ լեզու ու քաղցր բնութիւն ունէիր. իցիւ թէ ես դուրպան ըսայի տեղդ, հեկեկաց կինը նուազկոտ ձայնով մը :

— Ա՛խ, քուրիկս, գուժը ո՛ւրտեղ կը փնտռես հիմակուան ժամանակը. հայուն սրտին մէջ իսկ չկայ ուր մնաց Գիւրտին, որուն քով հայր բնաւ արժէք չունի : Մի՛ յուզուիր քոյրս, չարերը իրենց պատիժը կը գանեն :

Անոնք երկար ժամանակ մը եւս շարունակեցին իրենց խօսակցութիւնը, մինչև « քունի ծանրութիւնը զգացին և իրենց մթազնած գոսկերը անուրջներու մէջ ընկղմուեցան » :

Առտուն արշալոյսը ծագած էր երբ Սերոբ ազա արթնցաւ իր փափուկ անկողնոյն մէջ, շուտով տան ազ-ջիկները շրջապատեցին զինք, և անոնցմէ իւրաքանչիւրը իրեն ինկած սպասարկութիւնը կատարելով հեռացան :

Գ.

Մարտիրոս այն օր սովորականէն կանուխ ելած էր անկողնէն և իր ծրագրին վրայ կը խտկար. իր գանկը մտածումներու հիւսկէն մը դարձած՝ անդուզ կը ճեմէր տան սրահին մէջ, ամէն բան իրեն համար մռայլ գոյն մը սուած կ'երեւէր. մերթ կցկաուր բառերով կ'արտա-յայտէր իր հոգւոյն յուզումները :

— Հապա՛ եթէ ջյաջողի՛մ, կը մրմնջէր նա՛ ու ձեր-բակալուելով բանտ առաջնորդուիմ. ինչպէ՛ս պիտի կա-

բողանում ապրիլ այլեւս . աշխարհ ինձ համար ահաւոր
անապատ մը պիտի ըլլայ ու ես ալ սնոր թափառական
ուզեւորը . ծնողքս ու ընտանիքս մեծ ցաւով պիտի հա-
մակուին ու պիտի ամչնան ինձ նման մէկը ծնելուն
համար ու այն ատեն վայ ինձ . . . :

Ու դարձեալ կը քալէր նա հապճեպ քայլերով , միշտ
իր գէմ ցցուած դանկելով թշուառ ազազայի մը քսամենի
ուրուականը . ինչ դժխեմ ու անարգ տեսք մը ունէր
ան . կը սոսկար անկէ , ու ես ետ կուղէր փախչիլ , սա-
կայն անիկա կարծես կը հետապնդէր զինք :

— Ո՛չ կ'ըսէր նա , միթէ կարո՞ղ եմ անտարբեր
մնալ ռեզիս օգնութեան ազազակներուն հանդէպ . քոյ-
րերս ու մայրեր հոն աղի արցունք կուլան ու եզրայր-
ներս սարկօրէն կը ծառայեն . ազատութեան նշոյլ մը
մը իսկ չկայ հոն , ամէն կողմ ջարդ , ամէն կողմ աւեր
կը տիրէ . ո՛չ , ո՛չ . ես այս պարագային չեմ մտիկ
ընեմ ծնողքիս ազաչանքներուն , պիտի երթամ անոնց
օգնութեան , թող երկինք վկայ ըլլայ իմ այս խօսքերուս .
Փիրայր անոնցմէ է որոնք ստելու սովորութիւն չունին :

Մարտիրոս այնքան ընկղմած էր մասածումներու
ծովին մէջ որ չկրցաւ տեսնել պահ մը դրան բացուիլն
ու իր մօր ներս մանելը .

— Ըսէ՛ դուակս , ըսաւ մայրը խռոված . ինչ ու-
նիս , ինչ է այդքան յուզումիդ պատճառը . ամէն օր
այդպէս չէիր , այս քանի մը օրերուն մէջ ինչ եղար .
ոսէ՛ , կազաչեմ . ըսէ՛ :

Մարտիրոս յանկարծակիի գալով պահ մը շուարե-
բաւ թէ ուսկից կուգար այն ձայնը . իր աչքերը շփեց
ու չորս կողմը պատացուց հասկնալու համար թէ ո՞վ կար
հոն որ մտիկ կընէր իր խօսքերը , սենեկին անկիւնը
տեսաւ իր մօր պաղատալից դժբը ու շողաց . սա-

կայն առանց իր պաղարիւնութիւնը կորսնցնելու :

— Բան մը չկայ, մայրի՛կ . քիչ մը խօսելալարժու-
թիւն կ'ընէի, ան ալ պէտք է անշուշտ, ըսաւ Մարտիրոս :

— Ո՛չ, դու ահա, դու զիս կը խաբես . ինչու կը
ծածկես եղելութիւնը մօրմէդ, որուն սիրար քեզ հա-
մար կը բարախէ . ինչո՞ւ կը ջանաս պահել ինձմէ, սի-
րելի Մարտիրոս, ա՛խ կաղաչեմ, սիրաս արդէն դար-
տատ է, դու ալ ուրիշ մը մի աւելցնենք վրան :

— Աչինչ կայ քեզմէ ծածկելիք . մա՛յր, ըսաւ Սան-
րատ շեշտ մը դնելով իր խօսքին, ինչո՞ւ սուտ պիտի
խօսիմ, դու ալ գիտես որ այս օրերս քիչ մը զլուխս
կը ցաւի . ուրիշ ոչինչ չկայ :

Մայրը իզուր աղաչեց որ յայտնէ գազանիքը : Մար-
տիրոս միշտ իւր սիրողական պատասխաններով ան-
զբրդուելի մնաց :

Պահ մը վերջ — սնրատ վեր ելաւ ու հազաւ իր
լազի տարազը, զոյգ մը ատրճանակ ու փոքրիկ դաշոյն
մը տեղաւորեց իր գօտիին մէջ . ապա վրան սև ծածկոյթ
մը առնելով դուրս ինկաւ տունէն, անցաւ քանի մը
փողոցներ ու սլորապտոյտ ուղիներ, վերջապէս հասաւ
Կարապետ ազա էնմալեանի տան մօտ, ուր կանգ առաւ .
բոպէ մը խորհեցաւ իր բնելիքին վրայ ու կամայ մը
տունէն ներս սողոսկելով վերի սենեակը դիմեց . ուր
կը գանուէր Սերոբ ազա իւրայիններով չըջապատուած :

— Եթէ այս անգամ ես մերժեմ՝ որտաց Սան-
րատ . գիտցած բլլաս որ մահուանդ դռները պիտի բաց-
ուին ա՛ն . ա՛ն սա թուղթը, կամ որոշուած գումարը .
և կամ կեանքդ . բնարէ որը որ կուզես :

Ամենուն գլխին կարծես շանթ մըն էր որ ինկաւ .
ամէնքն ալ դողացին, սարսափի ու երկիւզի ուրուա-
կանը իր մօայլ քօղը տարածեց անոնց վրայ, ո՛չ մին կը

համարձակէր բերանը բանալ . Սերոբ ազա նուազեր
Ֆնացեր էր, անդին Կարապետ աղան լեզուն կապուած
բաներ մը կը կակազէր :

— Ոչ ոք կարող է շարժիլ . մահով կը վերջանայ
գործը . դարձեալ որոտաց Սահրատ . անօգուտ է ամէն
ինչ , կամ մահ և կամ դրամ , այս է մեր որոշումը :

Ներկաներէն մին որ սարսափի մէջ էր պահ մը կը
փորձէ օգնութիւն պոռալ , սակայն Սահրատի պինդ
բազուկը շուտով կը լսնցնէ զինք :

Մարտիրոս տեսնելով որ սենեակին բացարձակ աէրը
ինքն էր՝ կը մօտենայ Սերոբ աղայի ու կամաց մը ձեռ-
քը գրպանը սանկնելով դուրս կը հանէ քսակը , ու
գրպանելով զայն կը պատրաստուի մեկնիլ , սակայն այն
պահուն Կարապետ աղան ինքզինքը ժողոված կը վազէ
Սահրատին հասելէն որպէս զի բռնէ , սակայն Սահրատի
գաշոյնը զինք կը զգեսնէ արիւնլուայ վիճակի մէջ :

Սահրատ ոլորտագոյտ ճամբաներէ կը յառաջանայ
տուն առանց որ և է մէկէն նշմարուելու . ՚ոն կը գտնէ
իր եղբոր կինը Թուռֆանտան , կը հանէ իր արիւնաներկ
հագուստը և ուրիշ մը կը հագնի . պատուիրելով անոր
որ բան մը չըսէ ուրիշներուն :

Ամէն բան լրացած էր արդէն . Սահրատ գոհ ու
զուարթ սրտով կը պատէր տան սրահին մէջ ուրախու-
թեան ժպիտներ ցանկելով իր շուրջ , այս անգամ ինչ
հմայքոտ եղանակներ ստացած էին այն իրերը որոնց վրայ
պահ մը առաջ համակ տարտամութիւն ու մռայլութիւն
նշմարած էր . անոնք բոլորովին փոխած կ'երեւէին իրենց
գոյնը , և նա իր պարտականութիւնը կատարողի ամէն
հանգամանքով դուրս ինկաւ տունէն և սկսաւ անտար-
բերութեամբ մը քալել փողոցին մէջ , նա անցաւ շատ
տեղեր , կուզէր հասկնալ թէ ինչ տեսարան կը պար-

գուէր էհմալեաններուն տունը, և թէ ժողովուրդը ինչ տրամադրութիւն ցոյց կուտար. այդ մտադրութիւնով հասաւ հոն. ուր գտաւ ամբոյս մը խոնուած որ կը նետաքրքրուէր հասկնալ միջոցէսը. Սահրատ իբր թէ անծանօթ մը կը հարցնէ անոնցմէ մէկուն որ սա կերպ կ'ուզէ ինչպիսի տեղեկացնել:

— Երկու ժամ առաջ վերաբերի մէջ փաթթուած անծանօթ մը մտեր է տունը, ու ամէնքը սարսափի մասնելով Սերոբ ազայի խոշոր մէկ գումարը որ դրժբախտաբար վրան կը գանուի եղեր՝ առեր ու անշայտացեր է առանց մէկէն նշմարուելու, և նոյնիսկ կարապետ ազան ալ վիրաւորեր է ծանրապէս. ոչ ոք գիտէ թէ ո՞վ է, շատեր թուրք է կ'ըսեն, իսկ ուրիշներ Չէրքէզի մը կը վերագրեն. ինչ որ ալ ըլլայ մեծ համարձակութիւն մըն է գործուածը, և շատ ալ դժուարին որ ցորեկով, շիտակը ինձ անկարելի էր թուի:

— Է՛հ, ըսաւ Սահրատ անտարբերութեամբ մը, արդեօք Քեօսը մե՞ծ է եղեր և կամ յոյս կա՞յ գանուելու:

— Հինգ հարիւր ոսկի ունեցեր է Սերոբ ազան ու ճէլէզ պիտի հաւաքէ եղեր, բաշերախտաբար ամբողջ գումարը մէկ տեղ չէ եղեր. գոնէ միայն յիսուն ոսկին կարողացեր է առնել. կ'երեւի թէ միւսները չէ տեսած, եթէ տեսներ անշուշտ անոնց հետոյն իսկ չպիտի թողուր: Ոճրագործք քանել... զարմանալի քան, մինչև հիմա ան ո՞վ գիտէ որ սատանային ծակը մտաւ. ճիշ կրեւան կուգայ, եզրա՛յր անգամ մը չպատահի գործը. անկէ վերջ անկարելին կը փորձուի, ա՛նա օրինակը մէջտեղ է. Գալստեանց Սարգիսին տունն սլ մտան, ա՛ն ալ որ ցորեկով սճրագործը կրցի՞ն քանել, իսկ՞ մարդուն մուխը մտրեցաւ:

Սահրատ առանց քառ մը խօսելու պատրաստուե-

ցաւ երթալ տուն . հոն գտաւ իր ծնողքը օրօւան խնդրով զբաղած . որոնք անգիտակ թէ այդ յափշտակութեան հեղինակը իրենց զաւակն է .

— Ի՞նչ լուր կայ , Մարտիրոս , կը հարցնեն անոնք , ոճրագործին ով բլալը կրցան երեւան հանել , և կամ յոյս կա՞յ գանուելու :

— Ո՛չ , սիրելի ծնողք իմ , հիմայ ուղղակի դէպքին վայրէն կուգամ . բայց ոչ մի նոր բան կայ տակաւին , միայն սա կրցայ հասկնալ որ միջադէպին հեղինակը Քիւրտ մը և կամ Չէրքէզ մըն է եղբր , այսպէս կրսեն :

•••

Հետեւեալ օր Սահրատ սովորականին պէս իր խանութը կ'երթայ , քանի մը ժամ վերջ երկու ոտականներ կը ներկայանան իրեն . որոնք կը յայտնեն թէ Յովհաննէս Յովհաննէսեանի որդին Մարտիրոսը ի՞նքն էր . Սահրատի դրական պատասխանին վրայ կ'առաջարկեն բանտ առաջնորդուիլ . Սահրատ կ'ուզէ հասկնալ պատճառը , սակայն անոնք կ'առարկեն թէ իրենց այնպէս պատուիրուած է , և պէտք է գործադրեն հրամանը . ի վերջոյ Սահրատ կը համակերպի խանութը կղպելով անոնց հետեւիլ . ճամբան նա կուզէ փախչիլ , սակայն ապագայի գալիք պատասխանատուութիւնները և մանաւանդ խնդրոյն տարբեր գոյն մը շտալու գաղափարը ի նկատի առնելով կը հրամարի իր այն դիտարութեանէն : Անոնք կը հասնին կառավարական պաշտօնատունը որուն առջև հետաքրքիր ամբոխ մը խոնուած էր : Սահրատ միւտորի հրամանին վրայ կառաջնորդուի բանտ :

Ահ ի՞նչ զագրելի ու զարշահոտ վայր մըն էր անմերկ ու խոնաւ պատերը հարազատօրէն կը ցոլացնէին անարգ կառավարութեան մը ժանտութիւնները . հոն

սարգերը իրենց ոստայնները կախած որսի կը սպասէին . ճրագներէ սեւցած ու փոշիներով ծածկուած քանի մը անօթներ կային հոն . հինցած ու մլուկներու թոյն դարձած փսիաթ մը փռուած էր . ու թիթեղէ շոնիա մը կար . ա՛նա ասո՛նք էին բանախ մօթ յարկին ամբողջ կանկարասիքը :

Մաճրատ երբ կը մանէ հոն՝ ակամայ սարսուռ մը կըզգայ . և կը ցնցուի տիրող խոնաւութեան աղղեցութեան սակ . ու կը խորհի պահ մը թէ ան իր բնակարանը պիտի ըլլար երկար մամանակի մը համար :

Հետեւեալ առաուն արշալոյսը ծագած էր փողփողուն . Մարտիրոս դեռ նոր սթափած էր իր տափնապայտոյզ քունէն, երբ ոստիկան մը գալով իրեն կը յայտնէ թէ միւտիր էֆ . զինք կը կանչէր : Մարտիրոս շուտով ելաւ և ներկայացու անոր . որ իր աթոռին վրայ բազմած սիկոս կը ծխէր .

— Անունդ ի՞նչ է աղաս , հարցուց մեղմօրէն .

— Մարտիրոս .

— Մականո՞ւնդ .

— Յովհաննէսեան .

— Քանի՞ տարեկան ես .

— Քսան տարեկան .

— Մինչև ցարդ բանտարկուած ես .

— Ո՛չ .

— Ինչ բանով կը պարապէիր .

— Պարզ խանութպանութեամբ .

— Առջի օրուան կարապետ աղա է՛նմալեանի մի-

ջագէպէն լուր ունի՞ս .

— Ո՞ր միջագէպը ակնարկել կ'ուզէք .

— Այսինքն կարապետ աղայի տան մէջ պատահած գէպքը .

— Ո՛հ :

— Ուրեմն պիտի ուրանա՞ն ամէն ինչ :

— Ես երբեք ստիպութիւն չունիմ ստելու : —

Յիրնայ դիւրիմացութեան մը արդիւնքը ըլլալ մեր այդ կարծիքը :

— Ուրեմն սա դանակը որո՞ւն է (հանելով զորպանէն դանակ մը) :

Մարտիրոս կը յիշէ իր դանակը, սակայն բոլորովին անգիտակ ձեւանալով կ'ըսէ պաղարիւնութեամբ :

— Չեմ ճանչնար :

— Հապա քու անունդ գրուած կար վրան :

— Կր՛նայ կեղծուած ըլլալ :

— Շո՛ւա լաւ, անցնինք, Ժիրայր բոււած անձը կը ճանչնա՞ք :

— Ի՞նչ կ'ըսէք միւտիւր էֆի, ես այդ անունը դեռ չեմ կր ըսեմ :

— Հապա հնչակեան՝ անունով միութիւն մը կազմեր էք չու, որո՞ւն նորասակն է եղեր խաղաղ ժողովուրդը գրգռելու կառավարութեան դէմ զինել, և ասոր համար բռնի դրամ կը հաւաքէք և ժողովներ կը սարքէք եղեր :

— Բարոսովին գրգռութիւններ են ատոնք, մենք ի՞նչ նպատակաւ կառակցութիւն մը և կամ միութիւն մը կազմենք մեր կառավարութեան հանդէպ, զարմանալի բան, միւտիւր էֆի, այս աշխարհիս մէջ երկերես անձեր շատ կան, որոնք սե փողի մը համար իրենց ազգը կը մտանեն, պէտք է որ բնաւ հաւատք չ'ընծայէք այդ սեռակներուն :

— Լաւ ուրեմն բտելէ դուն ամէն բան պիտի ուրանաս և մեզ ալ պիտի ստիպես որ բռնի միջոցներու գիմենք, այժմ գիտցած ըլլաս որ եթէ չի խոստովա-

նիս շատ գէշ վախճան մը պիտի ունենաս, կ'ուզե՞ս անկեղծօրէն պատմել :

— Միւտիր էֆ, կարծեմ ես պարտականութիւն մը չունիմ ստեղծել, ինչ որ զիտէի արդէն յայանեցի, ուրիշ ոչինչ ունին խօսելիք :

Միւտիրը բարկութեան հուրով բռնկած կը հրամայէ որ դարձեալ բանար տանին, և խօսատուանցնելու համար բռնի միջոցնէրու գլխին, իսկոյն կը կատարուի հրամանը, քանի մը վայրկեան վերջ Մարտիրոս բանտէ կը դարձեալ :

Ե.

— Ա՛հ, ի՞նչ մեծ գժբախտորթիւն, Յակոբ էֆ, բաւ ժիրայր տխուր շէշտով մը, Սահրատ ձերբակալուէր է այսօր ու բանտարկուեր, քանի մը ժամ առաջ ընկեր Մինասը յայանեց իր աչքերովը տեսեր է անոր բանտ առաջնորդուիլը :

— Ի՞նչ կ'ըսէք, բեկեր ժիրայր, թիւրիմացութիւն մը չըլլայ . . . , չեմ կարծեր որ նա այնքան շուտ ձեռք իյնայ, դեռ այս առտու տեսայ զինքը իր խանութին մէջ, ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ ստիկա, բաւ Յակոբ էֆ, զարմացումով մը :

— Ես ալ առաջին անգամ չուզեցի հաւատալ սակայն ընկեր Մինասին պնդումին վրայ վստահ եղայ, բայց կը զարմանամ թէ ի՞նչպէս եղաւ որ ձերբակալուեցաւ, արդեօք միջադէպէ վերադարձին նշմարուեցան :

— Հիմա շուտով կը հասկընամ խնդրոյն էութիւն

նը, ըսաւ Յակոբ էֆ. ու վեր ցատկելով իր տեղէն
բացաւ դուռը, «Տղամ'յ Վահան, քիչ մը վեր եկուր»
պոռաց :

Վահան իսկոյն ներկայացաւ :

— Հիմա գնայ Մինաս էամէերանենց տունը ու ըսէ
թէ զինք կը կանչեն, շուտ թող գայ, կարեւոր խնդրոյ
մը համար կը կանչուի :

Վահան մէկ ոտու մով անյայտացաւ, ու քանի մը
վայրկեան վերջը դալով յայանեց թէ կուգար նա :

— Ընկե՛ր մինաս, ո՞ր տեղէ՞ իմացար թէ Մարտի-
րոս ձերբակալուեր է, ըսաւ Յակոբ էֆ. հետաքրքիր
նայուած քով մը՝ երբ Մինաս ներս մտաւ :

— Երկու ժամ առաջ երբ կ'անցնէի Սահրատի խա-
նութին առջևէն՝ տեսայ որ երկու ոտիկաններ խա-
նութը շրջապատած կ'աւզէին բանտ առաջնորդել, բան
մը առնելու պատրուակին տակ ներս մտայ ու հասկցայ
եղելութիւնը : Սահրատ մեկնելու պահուն յայանեց որ
խնդիրը մատնուած էր. իրենք թող քիչ մը չերեւին :

— Է՛հ, չըսա՛ւ թէ որու կողմանէ տեղեկացուած
էր խնդիրը :

— Ո՛չ, ո՛ւսկից պիտի գիտնար ինք :

Պահ մը խոր լուծիւն տիրեց սենեակին մէջ :

— Որո՞ւ կողմանէ կրնար ըլլալ այդ մատնութիւնը
ըսաւ Յակոբ էֆ. Ժիրայրի դառնալով որ խորունկ կեր-
պով կը մտածեր, կը կարծեմ որ նա նշմարուած է
ճամբան և կամ անեցիները տեսած են, ինչ որ ալ ըլ-
լայ մեծ վտանգ կ'սպառնայ մեզի, եթէ անոր առաջքը
չառնուի մեծամեծ աղէտներու դուռ բանալ և գործը
վիժեցնել իր սաղմըն մէջ :

— Իրաւունք ունիք ըսաւ Ժիրայր, բայց ի՛նչ պէտք
է ընենք :

— Ես կը խորձիմ որ գիշերանց փախցնենք բաւ-
Մինաս և թէ այդ խիստ դիւրաւ պիտի ըլլայ, որով-
հետեւ բանտի պատերը չտա ցած են, և մանաւանդ որ
ուրիշ գաղտնի ճամբաներ ալ ունի ներս տանող ։

Այս միջոցին տան դուռը կը գարնուի ու ժգին ։
Վահան կը վազէ բանալու, գորհուրած գէմքով մարդ
մը կը կանգնի իր առջև որուն առաջին հարցումը կ'ըլլայ ։

— Տղա՛ս, Յակօբ է՞ք, ներսն է ։

Վահանի գրական պատասխանին վրայ խեղճն ներս
կ'ուզողուի, և յուզումով կը պատմէ թէ բանտի մօտէն
անցած պահուն լսած էր Սահրատի խեղճուկ ձայնը
ազեռ չգիտի խոստովանիս կեալուրի գաւակն կ'որո-
տային սատիկանները և անխնայ կը հարուածէին Սահ-
րատը խոստովանեցնելու համար, մինչդեռ Սահրատ
աչդիտեմ, լուր չունիմս կը պատասխանէր միայն ։

Ներկաները դողացին այս յայտնութեան վրայ և ա-
տելու թեկամք վառ բռունցններ բարձրացուցին օդին մէջ ։

— Ուրիշ ի՞նչ լուր կայ ընկեր Նազար հարցուցին
անոնք ։

— Կ'ըսուի թէ բաւ նա, Սահրատ ոճրափործի պա-
հուն գանակը հոն ձգեր է, ա՛հա ասոր համար է որ
ձերբակալեր են գինք, դժբախտութիւնը հոն է եղեր
որ գանակին վրայ ալ իր անուէնը գրուած կայ եղեր,
վա՛խ, վա՛խ, ի՛նչքան տղայամտութիւն ։

— Գանակը հոն թողեր է ու անոր վրայ ալ իր
անուէնը գրուած կայ եղեր, ի՛նչ կը լսեմ, ս'րքան մեծ
տղայամտութիւն, Սահրատ այդպիսի անզգուշութիւն-
ներ չէր ընէր, բայց ինչպէս եղեր է որ բրեր է, բաւ
ժիրայր ։

— Ուրեմն ի՛նչ կը մնայ մեզ ընել, ես կ'մտածէի
որ կրժօն մը տալով ազատէինք, սակայն ամէն կողմէ

ալ հուրի մէջ ենք, անկարելի է այս կերպով յաջող-
ուիլը, աւելցուց Յակոբ էֆ. :

— Եթէ գիշերանց յարձակինք բանախն վրայ ու-
րանութեամբ հանենք ինչպէս կ'ըլլայ, մէջ բերաւ նա-
զար, որովհետեւ կը մտածեմ որ ամէն կողմէ ձախողու-
թիւններ չըջատատած են մեզ, և մանաւանդ որ Միւ-
տիր բաւածը սրիկային մէկն է, կարող է գրչի մէկ
չարժուածով խնդրոյն ուրիշ գոյն մը տալ :

— Պահ մը առաջ բնկեր Մինասն ալ այդ կարծիքը
կը յայտնէր, բաւ Յակոբ էֆ. և ապա՝ Ժիրայրի գառ-
նալով սկը մտածեմ որ բնկերներուն շահը աւելի յար-
մար է մեզի համար քան ուրիշ միջոցի զիմելը, հիմա
կըր խնդիրը Միւտիրին յայտնենք պիտի սկսի աւելի
մեծ թափով հետապնդել գործը :

— Բանի որ այդպէս կ'ուղէք գուք, ևս ալ կը
համաձայնիմ ձեզի, բաւ Ժիրայր, բայց պէտք է որ
նախ Սահրատին լուր մը տանք, որպէս զի ինչն ալ իր
կողմէն գործը զիւրացնելու համար քիչ մը պատրաս-
տուի :

— Ետա լուր կ'ըլլայ, բախն ներկաները միարեւրան :

— Դո՛ւ Մինա՛ս, այս բողէխս իսկ գնա՛ բանա
պատրուակով մը, բաւ Ժիրայր, և յայտնէ մեր որո-
շումը : Այս խօսքին վրայ Մինաս դուրս ինկաւ առանց
բան մը իսկ արտասանելու, քահի մը վայրկեան վերջ
արդէն նա հասած էր կառավարական պաշտօնատունը,
և ապա բանտապանէն հրաման առնելով ուղղուեցաւ
Սահրատի մօտ, որ նստած խորունկ կը մտածէր մերթ
բնդ մերթ խոր հառաչանքներ արձակելով :

— Օ՛, բարի եկար Մինաս եղբայր, բաւ Սահրատ
ժպիտով մը սաքի ելլելով, նստէ նայինք, ի՛նչպէս ևս,
ի՛նչ լուր կայ :

— Բարի անսանք, անուշ Սահրատ, բաւ Մինաս : Ահ, մի հարցներ եզրայր, սա քու բանտարկութիւնդ մեծ մտածողութիւն պատճառեց մեզ, արդեօք քանիմբ բաւերով պիտի ուզե՞ս բացատրել թէ ի՞նչ պարագաներու տաճ այս վիճակին ենթարկուեցար :

— Ահ, նայէ թէ պզտիկ անզգուշութիւն մը խնդիրը ուր տեղ հասցուց, դայի է՛նձ պիտաններու տունը գործը լմնցուցի, բայց մեկնելու պահուն դժբախտաբար գանակս հոն թողեր եմ, քիչ մը առաջ Միւտիրը ցոյց տուաւ երբ հարցաքննութեան ներկայացայ, թէ և ըսի թէ ինձ չէր պատկաներ ան, սակայն անօգուտ, նա իր համոզումէն բնաւ չչեղեցաւ :

— Ահ, մեծ ձախողութիւն, բաւ Մինաս, բայց անհոգ եզիր, Սահրատ եզրայր, որովհետեւ պահ մը առաջ ժողովի էինք, ուր զանազան կարծիքներ փոխանակուելէ վերջ, որոշուեցաւ քեզ փախցնել բռնի կերպով և թէ այս իրիկուն ես քեզ յայտնելու համար զըրկուեցայ. ի՞նչպէս կ'ուզես որ կատարենք մեր որոշումը :

— Ինչո՞ւ չէ սրբելի ընկեր, ս'իջ պիտի ուզէ այս անիծեալ վայրէն ազատիլ : Ես քանի մը ժամ մնացի, սակայն եկուր հարցուր ինձ թէ ինչե՞ր քաշեցի, դեռ քիչ մը առաջ գաւազանի հարուածներու տակ կը հեծէի, այս անօրէններուն քով խիղճ բտուած բանը երբեք գոյութիւն չունի : այնչափ ծեծեցին որ ինկեր մարեր եմ, հազիւ սրահ մը առաջ սթափեցայ :

— Մի՛ ցաւիր բարեկամս, անշուշտ կուգայ ժամանակ մը որ բախտին անիւր դառնալով անսնք կը մնան տանջուողներու դերին մէջ, և այն ատեն վա՛յ իրենց :

— Ընկերները ի՞նչպէս են հարցուց բանտարկեալը :

— Անոնք ալ օրուան խնդրով կը զբաղին, հանդիսս են բոլորն ալ, անհոգ եզիր անոնց մասին նոյնպէս

Ճնողքդ ալ . քիչ մը առաջ կղբարդ հանդիպեցայ, տեղեկութիւն ուզեց ինձմէ ես ալ զիտցածներս յայտնեցի, աղերսագիր պիտի տան եղեր, բաւ Մինաս : Քանի մը վայրկեան վերջ Մինաս մեկնած էր :

— Մինաս քիչ վերջ կը վերադառնայ . հիմա պէտք է քիչ մը պատրաստութիւն տեսնենք մենք կարելի է պարագաները տնայլէս կը բերեն որ կռիւ մղելու պէտքը կ'ունենանք, լուր տանք տղայոց, որպէս զի կաղմ ու պատրաստ վիճակի մէջ շոտ գան իրիկունը, ահա արեւը խոնարհելու մօտ է, բաւ միքոյր ներկաներուն :

— Ես ալ այդ մասին կը մտածէի, շատ լաւ կ'ըլլայ, մենք պատրաստ գտնուինք, որպէս զի վերջը շի զզջանք ամէն բան կարելի է յուսալ այս աշխարհիս վրայ, հիմա լուր մը զրկենք տղայոց, աւելցուց Յակոբ :

Քանի մը վայրկեան վերջ Մինաս վերադարձած էր ու հաղորդած քաղած տեղեկութիւնները :

Շուտով լուր զրկուեցաւ տղայոց, որպէս զի զինուած վիճակի մէջ Յակոբ էֆ.ի տունը գան :

Իրիկուն էր, գարնան գեղեցիկ իրիկուներէն մին աստղերը կը փալփլային երկնքի ջինջ տարածութեան վրայ . և լուսինը իր արծաթ ցոլքերը վար կը սահեցնէր զգլխիչ երևոյթով մը : Այդ պահուն խումբ մը զինուած կարիճներ կ'եթային համբոյնեաց նեղ փողոցներու մէջէն, մերթ կասկածոտ ակնարկներ կը պտտցնէին անոնք իրենց շուրջ շան մը հաջոցը և կամ գոմի մէջ կրփի մը բառայլունը յանկարծական կասեցումի կը մատնէր իրենց յառաջխաղացումը, անոնք լարուած վիճակի մէջ կը շարունակէին իրենց ճամբան, վերջապէս ապահով կերպով հասան բանտի պարխապներուն տակ :

Բայց որո՞նք էին այդ յանդուգն հայրդիները :

Անոնք մեզ ծանօթ ժիրայրի ու Սահրատի խումբին քաջերն էին որ իրենց խմբապետը—Սահրատը—աղաակելու համար դէպի բանտ կը գրմէին այնքան խիզախօրէն :

Յանկարծ սոյլ մը լսուեցաւ օդին մէջ, ու արձագանդուեցաւ բանտի նսեմ խորշերուն տակ, անոր յաջորդեց ագուաւի մը սուր կոխնչը, որ կուգար յայտարարելու թէ ամէն բան պատրաստ էր :

Երկու քաջօրդիներ մագլցեցան պատն իվեր, ու ձեռքով նշան բրին շանտարկեալին, որպէս զի իրենց երկարէ ձեռքերը : Մինչ ասոյն մօր քաջօրը իրենց սիրելի աղաական գործով կը պարապէին՝ անոյն սասիկաններու զոգու չին մէջ փախուել մը կը շրջագայէր :

— Ծօ՛, Ահմէտ, կ'էլ նայինք, ձայն մը կ'ուզուց, չըլլայ թէ՛ շանտարկեալները փախուստի փորձ մը կատարեն : Ահմէտ շլմորած իր ոչքերը շփելով կուտարկէ թէ բան մը չկայ, ու զինք հանգիստ թողու :

— Ահա ուրիշ ձայն մը եւս, կ'էլ նայինք Ահմէտ, անգամ մը բտեա երթանք, վերջը մեզ պատասխանատու կը բռնեն : Ահմէտ սեռնելով որ լնկերը զինք հանգիստ չայլտի թողու և մեծաւանդ որ քունն ալ փախած է՝ վեր կը կանգնի ու հրացանները ասնելով բտեակը դիմեն, հագրի թէ քույլ մը ասած էին յանկարծ հրացանի մը պայթելու լսուեցաւ օդին մէջ, որուն կրնկերանար սանշա՛րձ, ապա թէ ոչ մտած էք՝ բուսերը : Աստիկանները յանկարծակիի եկած թէեւ պահ մը կը շուարին, սակայն սուսնց իրենց պողպարեւու թիւնը կորսնցնելու կը կրակեն ձայնի ուղղութեան :

— Ընկեր Սահրատ, անապախէ՛, գործը կը կ'ընձստաի, սասիկանները հիմա կը շատնան, բուսերը լսուեցան այդ պահուն :

Հրազէններու որսուածէն միւս սասիկանները ար-
թընցած կողմ ու պատրաստ վիճակի մէջ իրենց բնկեր-
նեղուն օգնութեան կը փութան :

Անճաւասար կախ մըն է որ կը մզուի հոյ քաջե-
րու ու սասիկաններու միջեւ . հրացանները կ'որսան
անկողաշառաշ , ծուխը գուլայ գուլայ վեր կ'է բարձրա-
նայ տաշամօրէն :

— Վա՛յ , անամ . . . կը լսուի օգին մէջ , դա վրէժ-
խնդիր գնդակի մահասարսուս ցուցմունքին վերջին ա-
ւաշն էր որ կ'ուզար սասիկաններու կողմէն օրձասական
ու կոտորանքի վայրկեաններու մէջ :

Մինչդեռ հոյ քաջերու մէկ մասը հերոսական յան-
գրգնութեամբ կը շարունակէր կախը անդին Մինաս ու
նապար իրենց սիրելին — Սահրատը — կը գրկէին ա-
զատ հոգի վրայ : Կախը կը շարունակուէր տակաւին .
Հոյ կարիճները իրենց փափաքին իրականացման առջեւ
գաներով ինքզինքնին՝ կամաց կամաց կը թուլցնէին
կրակեցր և նահանջողի դիրք կը բռնէին : Սասիկանները
տեսնելով իրենց թշնամբին փախուսար պահ մը կ'ուզեն
հետապնդել , սակայն անպատահ իրենց ոյժին և մանա-
ւանդ անչնչանալու երկխղին կը հրաժարին այդ մաս-
դրուեթնէն ու կը քաշուէին իրենց գովուշները սգալու
համօր իրենց զիտկնացած ընկերը :

Անտուն կոյժանի արողութեամբ կը տարածուի
գիշերուան դէպքը ամբողջ գիւղին մէջ աւելի մեծ հա-
մեմատութիւն ստացած , առէն սք երկխղի մէջ էր , ու
չէր կորող համարձակիլ դուրս ելնել , սարսափն ու եր-
կիւզը պատեր էր ամենուն սիրար :

Միւսիրը ի զուր կը կատարի կատարուած դէպքին
բարկութեան հարով բռնկած , ու աջ ու ձախ հրաման-
ներ կ'արձակէ որպէս զի ամբողջ գիւղը տակն ու վրայ

ընեն ձերբակալելու համար այդ խիզախ հայորդին ու
այդ արարքին յանդուզն հեղինակները, ու ինք անձամբ
կը շրջէր կասկածելի տեղերը, անոնք շատ տեղեր խու-
զարկեցին, ամբողջ գիւղը կրակի տալ սպառնացին, սա-
կայն ոչինչ կարողացան գտնել, Սահրաս անյայտացի-
էր. կարծես թէ երկինք վերացեր էր. միւտիրը երբեմնի
բանտարկելու ծնողքն ու սրբազանները կը բանտարկէ
ու կը ստիպէ որ յայտնեն իրենց զուգին տեղը, հակա-
ռակ պարագային ամենքը Սերաստիա պիտի գրկէր,
նոյնպէս բանտարկուեցան գիւղապետներն ու տեղւոյն
երեւելիները, սակայն դարձեալ ոչինչ անցաւ իրենց ձեռ-
քը, այլևս սկսան զանազան առասպելներ հիւսել ու
ներբողել անձանթներուն քաջագործութիւնը, միւտիրը
ինքն ալ սոսկումի ու արհաւիրքի տակ կը զալարուէր
և շէր համարձակէր այլևս առանց ոստիկաններու պար-
տիլ, նա իր ոյժը անբաւական համարելով իսկոյն պաշ-
տօնական գրութիւն մը կ'ուղղէ Շարգըշլայի(*) կա-
ռավարութեան, ուր կը գտնուէր նաև զուգադիպու-
թեամբ մը Սերաստիոյ կուսակալը որ Գաղատիայէն իր
պաշտօնատեղին մեկնելու համար եկած էր հոն, Սա-
նամակը առնելուն պէս, իսկոյն կը փութայ կէմէրէկ-
խուզարկութիւնները կը կրկնապատկուին ու բռնու-
թիւնները աւելի ևս մեծ համեմատութիւն կը գտնեն,
միշտ անկարելին կը փորձուի սակայն, ոչինչ կը կարո-
ղանան գտնել, կուսակալը ամօթահար իր տեղը կը վե-
րադառնայ զարմանալով գործուած յանդուզն դէպքին
վրայ:

Մարտիրոս ազատ էր այլևս:

(*) Շարգըշլայ կէմէրէկէ վեց ժամ հեռուորութեամբ քաղաք մ'է
եօթը հարիւր տուներէ բազկացեալ:

Զ.

Գարնան գեղեցիկ առաւօտ մըն էր :

Կեսաբիայէն Կէմէրէկ տանող ճամբուն երկայնքէն ձիաւոր մը կանցնէր սպառազէն , նա իր գլխուն ոսկեթել պաշար մը ունէր , իր թիկնեղ լանջքին փառքը կը կազմէին խաչածեւ ձգուած փամփշտակալները , լնախը նժոյգը կը խաղար իր տակը , սեւ ու հաստ պիսերով երիտասարդ հայորդի մըն էր ան . որուն անկնծիւ ճակատին վրայ դեռ դժբազդութիւնը իր մռայլ ուրուականը չէր սենսագրած : Նա մերթ տարակուսանքի ակնարկներ կը ձգէր իր շուրջ , որոնք կը զուցնէին թէ անպատճառ կասկածելի մէկն էր . մերթ կ'երազէր իր ձին աւելի շուտ հասցնելու համար իր մտադրաւայրը , և մերթ ճամբու միօրինակութենէն ձանձրացած հայրենի երգ մը կը մըրմուար ասպետական ոգիով :

Նա Կիւրինի սարերուն դաւակն էր , անմահն Մառուկեանը — Չեղօն — որ իր ծանօթ քաջագործութեան (թղթատարը զարնելը) խրոխտ դափնին խելէ վերջ Կիւրին կը վերադառնար Կէմէրէկի ճամբով ազատ շունչ մը աւանելու համար հայրենի հողին վրայ . անոր սիրտը մերթ մզձաւանջի հիւսկէն մը դարձած կը տեսնէր սպազայի ահաւոր ուրուականը , ու մերթ անուշ անտրջներ կուգային շոյելու իր ճակատը , շատ սարեր ու ձորեր անցաւ : հորիզոններէ հորիզոն , շատ ամայի ճամբաներ կտրեց , մընչեւ որ զիշերը ուշ ատեն Կէմէրէկի տուներուն աղօտ լամբարներուն լոյսը նշմարեց . ա՛լ ուրախ էր , ամէն բան զուարթ իրեն համար :

Թորոս ուղղակի կը յառաջանայ իրեն բարեկամ

Սանրատենց առնք, որ գիւղին մէջ բաւական պատուաւոր գիրք մը ունէր, նա հասնելով կը գտնէր զուր և կ'ուղղուէր գէղի վեր: Անկարելի էր նկարագրել երկու վաղեմի մանրիմեքու գիրկնոց խառնուածքը: Հոն շրթները կապուած՝ սրտերն էին որ կը խօսէին զազանութեամբ: Խանդերը կը բորբոքէին ու իղձերը կ'եռային, ոչ մի ձայն, ոչ մի շարժում, ոչ մի խօսք կը կատարուէր: միայն «Թորոս... Արարիբոս...» բառերը լսուեցան, որոնք կուգային սպասուածի կարտառով այրուող սրտերէն:

— Խօսէ՛ նայինք, բաւ Սանրատ, ինչպէս եղաւ որ եկաք, արդեօք ի՞նչ կարեւոր լուր ունիք հայտնուելու:

— Գործերը այսպէս բերին, բարեկամս, կետարեայէն կ'ուզամ ուղղակի և հայրենիքս պիտի մեկնիմ, ուղեւոր որ անգամ մը Ձեզ հետ տեսակցիմ, շատոնցի վեր չենք տեսնուած, այժմ ուրախ եմ որ առիթը ունիմք: Է՛հ, ի՞նչ կայ ինչ չկայ գիւղին մէջ, լնկեաներն ի՞նչպէս են:

— Ձեր գիացածին պէս կ'անցնին օրերը, մերթ մոզոյներ կ'ունենանք և մերթ ալ զինտարժուածեան փորձես կը կատարենք սա ժօտակայ լեռները: Անշուշտ լսած ըլլալու էք վերջին գէղքը, խեղճերը շատ փրտատեցին, գրեթէ երկու շաբաթ, բայց ոչինչ կրցին գրանել, այս անգամ եթէ յաջողէին ձերբակալել, Աստուած գիտէ թէ ի՞նչ կ'ընէին:

— Ո՞ր վերջին գէղքը, հարցուց Թորոս անձամբեր, ո՞ր գէղքը ակնարկել կուզէք:

— Այսինքն է՛մաշխանի խնդրերը:

— Բարբոթին անձանտի կը թուի ինձ այդ, զեռնոր կը լսեմ, խնդրեմ՝ պատմեցէ՛ք անգամ մը:

— Քանի որ Անգ բոլորովին անձանօթ է, քանի մը քառերով պատմեմ թէ ինչպէս բանտարկուեցայ ու ապա ազատուեցայ դարձեալ :

Ա. Ստորաա սկսաւ ծայրէ ի ծայր պատմել իր ոգիտակածը, թէ ի՞նչպէս բանտարկուած էր ինք ու երկար կռիւէ մը վերջ ազատուած իր բնկերճներուն շնորհիւ, թէ այդ պատճառաւ խիչ շատ փնտառուած էր և թէ կը փնտառէր սահաւին, թէ առջի օր ալ եկեր էինք քանի մը ռափկաններ ու փնտառեր զի՞քը, սակայն չէին կարողացեր գտնել. մտռանք թագնուած բլլալով :

Թորոս զարմանքով կը յայտնէ թէ այնքան կարեւոր գէպք մ'ա ի՞նչպէս չէր կարողացեր լսել, թէ՛ն իրենց մօտ կը գտնուէր :

— Է՛ն, փնտառուքի տակն ս՛ւր էիր օր չկրցին գտնել քեզ :

— Ե՛ւր պիտի բլլայի, մերթ սա մօտակայ Սէլճիկի(*) ձերպերը ու մերթ ալ Գարատաղի(*) արօտափայրը, զիչներնեն ալ յաճախ կուգոյն տունը, և պէտք եղած ուտելիքը աւանդով դարձեալ կը բարձրանայի լեռ. շի մտռնամ լսելու որ ժիրայր ու իր բնկերճներէն քանի մը հասն ալ միտսին ունէի. փոխն ի փոխ կ'իջնէինք զիւզը, հիմա այնքան չեն հետապնդեր, և մենք ալ առիթը կ'ունենանք մեր սիրելիները վայելելու :

— Արդեօք գիտես թէ այժմ ժիրայր ուր կը գլտնուի :

— Յակար էֆի տունն բլլալու է եթէ չեմ սխալիր, առջի օր հոն էր. անշուշտ հիմա ալ միեւնոյն տեղն է. եթէ կ'ուզէք անգամ մը լուր զրկեմ ու հասկնանք, եթէ հոն է թող գայ :

[*] Սէլճիք ու Գարատաղ կէմերէկի շուրջ բարձրացող լեաներ են :

— Շատ լաւ կ'ըլլայ եթէ չմեղմանամ անդամ մը տե-
սակցինք չեար, սակայն բարեկամ, անյարմար չէ՞ մեզ
համար այս տեղը, կրնայ ըլլալ որ յանկարծակի խու-
զարկեն :

— Ես ալ այդ մասին կը խորհէի, եթէ ուզենք
կրնանք մտաւկայ դաշտերը ելնել սանկ պատշաի համար,
այն ատեն թուրքովն ազատ կ'ըլլանք այդ միջատանջէն,
այնպէս չէ՞ :

— Է՛հ, դուք գիտէք :

— Ի՞նչ լուր ունիք կէսարխայէն, գործերն ի՞նչ-
պէս են :

— Ոչինչ նորութիւն կայ, միայն մեր թղթատարին
կողոպտելը բաւական մեծ խնդիր յարոյց ու սարսափի
մտանկ կառավարութիւնը, երեք օր առաջ էր որ տե-
ղի ունեցաւ ան, եթէ երեւան չըլլէ՞ բաւական գործը
կարգին է. ա՛հ, դեռ կը զարմանամ այն աստիճանին
երկչոտութեանը վրայ, խեղճը մեզ տեսնելուն քարո-
ցաւ պարզապէս, տես սա կառավարութեան որ այդպի-
սի փափուկ պաշտօն մը ատանկ սինլքորներու յանձ-
նած է :

— Այո՛, առջի օր ժիրայր կը յայտնէր թէ գործը
բաւական յաջող անցած էր, սակայն ինք ալ չէր գիտէր
մանրամասնութեամբ ինչ կերպով յաջողուիլը, լաւ եղաւ
որ դուք յարմար առիթին եկաք և կարող պիտի ըլ-
լաք պէտք եղածները յայտնել, սանկ կուզէ՞ք քանի մը
բառերով պատմել զէպքը :

— Լաւ կըլլար որ դաշտը երթայինք, կարելի է
չոս լրահան մեզ, կառավարութեան համար անուշ պա-
տառ մը . . . :

— Քանի որ այդպէս կը փափաքիք՝ երթանք, բայց

երթալէ առաջ լուր մը տանք ժիրայրի, որպէս զի դայ-
այն տանն ազատ կրնանք տեսակցիլ :

Այս խօսքերէն վերջ Սահրատ անմիջապէս վար
կ'իջնէ ու իր եղբօրը կը պատուիրէ որպէս զի ժիրայրի
հետ միասին շրջակայ դաշտը գան . պահ մը վերջ անոնք
Սիւճիքի ստորտը հասած կը խօսակցէին :

— Ի՞նչպէս, ընկեր, կ'ըսէր Սահրատ ընկերնէրէն
կիւլպէնն Համալեանը բաւական սրտո՞ւտ է, անցեալ տա-
րի ճանչցայ զինքը, թէեւ տարիքով փոքր կ'երեւի, սա-
կայն հասարակ մտնկանացուներուն չի նմանիր, շխտակը
խօսելով երբ ըսեմ թէ յաջողութիւնը անոր կը պար-
տինք՝ չափազանցած չեմ ըլլար :

Այդ պահուն հեռուէն երկու սիլուէթներ կը յա-
ռաջանան դէպի իրենց կողմը, որոնք փութկոտ քայլե-
րով կը շտապէին . Սահրատ դիտել կուտայ թէ կուգար
ժիրայր իր եղբօրը հետ . սակայն մեծ եղաւ իրենց զար-
մանքը երբ տեսան թէ անոնք հրացանները ուղղած կը
հրամային որ անձնատուր ըլլան, ապա թէ ոչ մահուան
դռները պիտի բացուէր իրենց առջեւ . Սահրատ կը սոս-
կայ ու կը գունատի, բայց առանց իր պազարիւնու-
թիւնը կորսնցնելու խկոյն կ'ապաստանի ժայռի մը ետին,
այնպէս կ'ընէ նաև Թորոս, և իրենց մօտ գտնուող հրա-
ցանները վար առնելով կը սպասեն իրերու ընթացքին :

— «Անձնատուր եղէք ապա թէ ոչ պիտի տչնչա-
նաք» կը պռուայ անձանօթներէն մին, որ ստիկանի մը
տարազը ունէր, ու այս բառերուն հետ կ'որոտայ հրա-
ցանը դէպի մեր քաջերը ուղղուած, — սահրատ կը հաս-
կնայ թէ ինդիրը ուրիշ էր, և թէ կատակի քնաւ նմա-
նութիւն չունէր, ինչ որ ինք կը կարծէր, ուստի իր
թաքստոցէն կը պատասխանէ թէ որո՞նք էին իրենք .
և ի՞նչ կ'ուզէին, պատասխանը հրացանի երկրորդ պայ-

Քիւն մըն էր, ուրիշ ոչինչ, այլեւս ոչ մէկ կատկած կը վարցնէր թէ մտանուած էինք, թշնամբներու թիւը կ'աւելնար հեղհեղէ, բայց անձնուէր ուխտեալները յուսանաօտի չնն գիտեր երբեք, իրենց վերջին շունչը կը գիմաղբնն, ու իրենց կեանքը սուգ ծախելու համար ամէն ինչ կը խորճին, հրացանները կ'որոտան, գիւղը կը խռովի, բամբուլները իրարու կը յաջորդեն, կռիւը անհուտար էր ու կատաղի, Սահրուտ ակննելով որ անկարելի էր այնքան սուտար խուժանին գիմաղբել, կը ձայնէ իր բնկերոջ որ շուտով իր հագուստը հանէ ու քարին վրայ անկելով մաղլցի դէպի լեռան կուշար, խկոյն հրամանը կը կատարուի, Սահրուտ օրհասական կռիւը կը շարունակէր տակաւին տանեակ մը թշնամբ տապալելով անշունչ, ինքն ալ յուսանաօտ վայրկեաններու մէջ կը ստիպուի հեռանալ, օտարկանները ի գուր կը հարուածեն խրատիլակը, մեր հերոսները արդէն անվեստ վիճակի մէջ կ'ապաստանին Փարատաղի փաղարները:

Մուժանը մեթմանար կ'ուզէ ետ փախչիլ, սակայն հասնող նորանոր զինուորներու ներկայութենէն խրատուած՝ անգամ մըն ալ կը յարձակի աննոց գիրքին վրայ, կարծելով թէ հան էին անոնք տակաւին, սակայն բոլորովին յուսախար կը կտաղի ու բարկութեան հուրով բռնկած կը փնտռէ ամէն կողմ, լեռան ամէն ձեւերը, բայց ոչ մէկ նշան անմոցմէ, ու ապա գլխածակ ետ կը դառնայ կատաղութեան նորաներէ բռնուած:

Ինչ պատահած էր:

Քանի մը լրտեսներ խճանալով Սահրուտի յաճախակի սոււն դալ ու վերտախին լեռ քաշուիլը՝ կը մտանեն եղելութիւնը կառավարութեան, որ այն իրիկուն կը խուզորկէ սուներ, սակայն հան չգտնելով կը հրամայէ այս

ու այն կողմ խուզարկել, վերջապէս կ'իմանայ թէ նա Սէլճիքի լեռք գացած էր և կը պաշարէ գանուած վայրը :

— Ի՞նչ կը խորհնս այս եղած բանին վրայ, Թորոս ջան, կ'ըսէ Սահրատ յուզեալ շեշտով մը. այդ անիծուածները մեզ հանգիստ չպիտի թողուն երբեք, թէև ձեռքերնին ոչ մի բան պիտի անցնի. չեն գիտեր որ հարածու մը տարածում կը նշանակէ :

— Այդ բանը հասկցողներէն չեն անոնք, գիտել տուաւ Թորոս, անոնք այն հաժողունն ունին որ երբ ճնշեն ու հալածեն հայը՝ մեծ օժանդակութիւն մը բրած պիտի ըլլան հայրենիքին, ասկէ դատ հանդերձեալին մէջ հիւրիներու պիտի արժանանան, ինչ մեծ սալութիւն ու ի՞նչ անտրամաբանութիւն :

— Կը վախնամ թէ, ըսաւ Սահրատ, Փիրայր գալու ատեն ձերբախալուեցաւ այդ անպիտաններէն, սպա թէ ոչ, պիտի դար անդատձառ, (պահ մը խորհելէ վերջ) կարելի է որ եղբայրս չի կրցաւ գանել զինք տունը :

— Այո՛, Սահրատ այդպէս ըլլալու է, Փիրայր այդչափ անմիաներէն չէ՛, գիտես որ նա շատ խորամանկ ու վարժ է այդպիտի բաներու մէջ :

Թեթեւ ճաշէ մը վերջ Սահրատ դուրս կ'ելլէ հասկընալու համար թէ ի՞նչ կար ինն, բայց ոչինչ նշմարելով իր տեղը կը վերադառնայ ու անուշ շեշտով մը.

— Գիտե՛ս, Թորոս ջան, տունը եղած ատեն պիտի պատմէիր թզիթատարի անցքը և ի՞նչ կերպով յաջողուլը. ևս շատ կը ցանկամ որ պատմես զայն և թէ մամբրամանութեամբ, թէև փամանակը բաւական անցած է սակայն չեմ կարծեր որ խօսակցութեան արգելք մը ըլլայ, այնպէս չէ՛ բարեկամ :

Թորոս քիչ մը վարանումէ վերջ ըսաւ.

Կարժիւր նամբուն վրայ

— Ուրեմն, մտիկ բրէ Մահրա՛տ, ևս պիտի պատմեմ այսօրուան դէպքը որ ամբողջ կապաթովկիան սարսեցուց ու յուզեց, այն որ ամբողջ հայ բնակչութիւնը օրհասական վայրկեաններու մէջ գալարուեցաւ ու ջարդի մը սերուականը ստատունեւաւ ամէն կողմ, սակայն բարեբախտաբար ձեռք առնուած միջոցներուն շնորհիւ ազատուեցաւ անկէ: Մասնաճիւղի որոշման համաձայն մեր հրոսախումբը նշանակուեցաւ կողոպտումին համար մենք սիրով բնդուսնեցինք այդ պարտականութիւնը այն օր կիրակի էր, պէտք էր երկուշարթի լմնար ամէն ինչ, դացինք այն տեղը ուրկէ պիտի անցնէր թղթատարի կառքը, ևս ձորի կամուրջին տակը մտայ, և միւսները ինձմէ քիչ հեռաւորութեան վրայ տեղաւորեցի, պահ մը վերջ հեռուէն նշմարեցինք որ կառքը կ'ուզար ասողա՛ք, բսի, պատրաստ եղէք, այսօր մեր բախար պիտի վճռուի, կամ մահ և կա՛մ ազատութիւն, դուք երբեք մարդիկը սպաննելու մի ջանաք, այլ աշխատեցէք առանց արիւնի կարգադրել գործը: հակառակ պարագային, երբ կը տեսնէք թէ անոնք անտաստելով կուզեն կրակել, դուք ալ պատասխանեցէք ձեր կարգին», կառքը մօտեցած էր, յանկարծ ձորի երկայնքէն անձնատուր, ապա թէ ոչ կորսուած էքս բառերը լսուեցան: մեր տղաքներն էին անոնք, ստիկանները գէնքի գլումելով կազմ ու պատրաստ վիճակի մէջ ուզեցին անտարբեր կերպով անցնիլ կամուրջի վրայէն՝ առանց զիս նշմարելու, երկրորդ անգամ որոտաց հրամանը, այս անգամ անոնց կրնկերանար հրացաններու պայթիւնը, թշնամիները սարսափեցան ու ահուդողի մատնուեցան, պահ մը ելլելով տեղէս հրամայեցի որ զինաթափուին, սակայն ո՛չ ոք մտիկ բրաւ խօսքի, հրացանս քաշեցի ու կրակեցի օդին մէջ, սպանալով որ

եթէ չարժին մեռած են, անոնք չուզեցին յանձնուիլ, բայց մենք անպատճառ պէտք էր որ գործը ի կատար հանէինք, հրամայեցի աղայոց որ կրակեն ուղղակի կառքին վրայ, արդէն ոստիկաններէն մին վիրաւորուած էր երբ լսուեցաւ «անձնատուր ենք» բառերը, մեր ուղածը արդէն ան էր, շուտով պատրաստ վիճակի մէջ դուրս եկանք մեր գիրքերէն ու հրացանները ուղղած մեր թըշնամիին՝ մտակցանք անոնց, սրոնք դողի ու սարսափի մէջ էին. հրամայեցինք որ ինչ որ կար կառքին մէջ դուրս թափեն, կատարուած էր շուտով մեր հրամանը, թափուեցանք ոստիկաններու վրայ ու զանոնք կապեցինք լաւ կերպով, ու հեռուն քշեցինք, անոնց պահապան կարգուած էր Կիւլպէնկը, շուտով բացինք պայուսակները ու պէտք եղածները առնելով պատրաստուեցանք մտնիլ, բայց նշմարեցինք թէ ձորին մէկ անկիւնէն հեծեալ մարդ մը կուգար. «ազա՛ք, բախ մերիններուն, այդ մարդն ալ միւսներուն քով տարէք. շըլլայ թէ երթայ ու մասնէ կղերութիւնը» շուտով սմէն բան կարգադրուեցաւ, ու մենք մեր ստանձնած գործը վերջայնելով մեկնեցանք անձանօթ ուղիներէ դէպի Տէրէ վանք (*) ու գիշերեցինք հոն, առտու արշալոյսին մտանք Կեսարիա :

Կառավարութիւնը խմանալով ամէն ինչ ոստիկաններ հաներ է ձերբակալելու համար մեզ. ու հեռագրեր տեղադրուցած ամէն կողմ, սակայն մենք անյայտացեր էինք, շատ տեղեր խուզարկեր, շատեր բանտարկեր և շատ անմեղներ ալ առնջեր էր, սակայն անօգուտ, ամէն

(*) Տէրէ վանք Կեսարիայէն 1 ու կէս ժամ հեռաւորութեան վրայ գտնուող գիւղ մը 60-70 տուներէ բաղկացեալ, ուր կայ վանք մը, որուն անունով կը յորջորջուի գիւղը :

բան լինեցած էր, երկու օր մնացինք Կեսարիա, ընկեր-
ները չան խոզուցի ու ես մեկնանեցայ այս կողմ չայրե-
նիք երթալու համար, անկէ վերջ յայտնի է ձեզ ամէն
բան, Սահրատ զա՛ն :

Սահրատ մեծ հաճոյքով մտիկ կ'ընէր, իր ուշադ-
րութենէն ոչ մէկ բառ կը վրիպէին : Երբ Թորոս լմըն-
ցուց իր խօսքերը՝ Սահրատ դառնալով անոր ըսաւ գո-
հունակութեան ժպտով մը .

— Ապրի՛ք եղբայրներս, երանի թէ ազգը ձեզ նման
շատեր ունենար :

Լուսինը իր ծիրի վերջին կէտին վրայ թառած հրա-
ժեշտի ողջոյնը կուտար ու կ'աննետանար սակաւ :

Մեր հերոսները ժայռի ծերպերուն մէջ Մարիէտսի
զրկին յանձնուած կը քնանային մ'ուշ մ'ուշ, սրտի կա-
տարեալ անդորրով . . . :

Է.

Հաղար ու թը հարիւր իննսուն երկու քի աշնանային
իրիկուններէն մին էր :

Կէմէրէկի մուտի փողոցներէն երկու անձանօթ սուեր-
ներ կը յառաջանային վարանստ քայլերով, անոնք մերթ
կանդ կ'աւանդէին փողոցներու անկիւնները, ու մերթ կը
փախային իրարու անլսելի բառեր - կարծես թէ անոնք
խաւարի, դաւակներն էին և այդ խորհրդաւոր ըտելեան
մէջ բան մը ունէին կատարելիք, անոնց վարանստ դէմ-
քը ցոյց կուտար թէ սրքան փափուկ գործ մըն էր ան,
որ մեծ զգուշութիւն կը պահանջէր :

Անոնք մերթ կանդ կ'աւանդէին փողոցներու անկիւն-

ներք, եկեղեցիներու, մզկիթներու ու կառավարական պաշտօնատուններու առջև և սրահներուն վրայ թուղթ մը փակցնելէ վերջ կ'անյայտանային ուրիշ խուլ անկիւններ :

Բայց սրտնք էին այդ անձանօթները և ինչ էր անոնց նպատակը այդ պահուն :

Անոնք կէմէրէկի անմահն դիւցազներէն Յակօբ էֆ. Պահլաւունին ու Մարտիրոս Տ. Յովհաննէսեանն էին, որոնք իրենց հայրենիքի բարօրութեան ու ժողովուրդը դիտակցութեան կոչելու համար յայտարարեան (Լաֆթա) փակցնելով կը պատէին : Անոնց սրահներուն մէջ հայրենիքի սէրը կը ծաւալէր յորդառատ և սուրբ նպատակին իրազարծման կը դիմէին անյողզող կամքով, ոչ մէկ բան կարող էր կասեցնել զիրենք այս դիտաւորութիւններէն, ո՛չ սուրբ և ո՛չ ալ հուրը :

••

Առատն տեղւոյն ժողովուրդը անակնկալի մը առջև զանուեցաւ տեսնելով փողոցներու անկիւնները և այլուր փակցուած յայտարարութիւններ, որոնք ուղղուած էին բռնակալ կառավարութեան դէմ, հոն կ'երեւային քսաներորդ դարու ներոնին դործած նախծիրներուն մանրանկարներէն մի քանին, զահին վրայ հաստատ մնալու համար մեծանուն ու հայրենատէր անձնու սպաննութիւնը, իսլամութեան անուան մքտուածը և Օսմանի գահուն աղարատւիքը կւայն :

Հոս տեղ կը զետեղենք անոր մէկ պատճէնը պաղափար մը տալու համար մեր ընթերցողներուն :

«Օսմանցիներ...»

«Հասած են Ապսիւլ Համիտ բռնակալ քաղաւորին

վերջին օրերը, ան կ'անկասուի իսլամութեան անունը . եւ կ'աղարտէ Օսմանի Ս . զահր :

Այդ բռնակալը յափշտակած է կայսրութիւնը եւ կ'աւերէ մեր սիրուն հայրենիքը եւ իր կստափարութիւնը պահելու համար մեր ամենազաւ հայրենասուրենեան արիւնը կը հոսեցնէ :

Այս գործերուն համար վրեժխնդրութեան ձայնը բարձրացած է մինչեւ երկինք :

«Գործերու ժամը հասած է, իսլամութեան միջոնաւոր հաւատարմները որ ազատ կերպով ու յստաջողակեամբ կ'ապրին ուրիշ ուժեղ տէրութեան մը ձեռքին տակ, ձեռք օգնութեան կողմէն :

«Քաց եղի՛ք . . .»

Անսուտը յուզում մըն էր որ ծայր տուտ կէմէրէկի ու իր ամբողջ շրջակայքին մէջ, ամէն ոք սարսափածար՝ աճապարանքով մը ասդին անդին կը վազէր, ամենուն սրտին մէջ երկիւղն էր որ կը տիրապետէր . սոսկում ու արձաւթբ պատեր էր ամբողջ քաղաքը :

Միւտիքը կը հրամայէ իսկոյն ժողովել այդ դըր-դըրի թուղթերը, քանի մը վայրկեանի մէջ քսան և հինգէ աւելի գանուած էին . նա կարգալով անոնց պարունակութիւնը կը կատարէ ու կը հրամայէ որ շուտով ձերբակալուին անոնց հեղինակները . այսու հանդերձ պաշտանական դրութիւն մը կ'ուզէ Շարղըշարի կառավարութեան՝ յայտնելով ինդիրը և քանի մտ օր առաջ Սահրաարի (Թորոսի հետ միասին) և ստիկաններու միջեւ տեղի ունեցող կռիւր իր ամբողջ մանրամասնութեամբ :

Շատեր կը ձերբակալուին այդ պատճառաւ ու բանախն նսեմ անկիւնները հայերով կը լեցուին, անլուր տանջանքներ ու շարչարանքներ իրարու կը յա-

չորդեն, սակայն ոչ մէկ նշան կարելի կ'ըլլայ գտնել, կարծես թէ երկինք վերացեր էին անոնք, գիւղապետներն ու հոգեւոր հայրերը կը բանտարկուին, որպէսզի յայտնեն անոնց հեղինակները. սակայն կարելի չըլլար արդիւնք մը յառաջ բերել, օրեր կ'անցնին ու շարաթներ կը յաջորդեն, կառավարութիւնը խիստ խուզարկութեան մը կը ձեռնարկէ, յուսալով որ անով կարելի պիտի ըլլայ ձերբակալել, սակայն անկարելին միայն կը փորձուի. նա տեսնելով որ այդ միջոցներով բան մը չպիտի կարենայ շահիլ՝ կը սպառնայ ամբողջ գիւղը կրակի տալ, և կամ մտտակայ թիւրքմէններով բնաջինջ լնել զայն, Շարգըչլայէն զինուորներ կուգան ու կ'ուզեն սրտ մը գիւղը կրակի տալ: Սակայն անոնք տեղադրներուն ազաչանքներէն ու տրուած բնձաներէն գթութեան եկամտ առանց ս և է մնաս մը հասցնելու իրենց տեղը կը վերադառնան, լուր տարածելով թէ անոնց հեղինակները մշակութի կեանքներէն էին, և թէ տեղացի հայերը երբէք մասնակցութիւն մը չէին ունեցած անոր մէջ, ու այս կերպով խնդիրը սրտ մը մուսայութեան կը մատնուի:

Օր մը սակայն կառավարութիւնը մատնութեան մը շնորհիւ, կը տեղեկանայ անոր հեղինակներուն անունները ու յանկարծակի կերպով կը ձերբակալէ Յակոբ Էֆէնտին իր տան մէջ, առանց կարենալ գտնելու Սահրաար, ու Շար Գըչլա կը զրկէ սասիկաններու հսկողութեան տակ, ու այդա կեսարիա, ուր կը մնայ երկար ժամանակ, նա հոն կը կարգայ իր սոցապանուղական ճառերը. (տես «Բանութեան դէմ» անուն գիրքը) որոնց մէջ նա վեր կը հանէ համիտեան կառավարութեան ազատ տարաքները, և երկրին բարեկարգման համար անմիջական միջոցներու ձեռնարկուելու

անհրաժեշտութիւնը : Անդին ժիրայր արդէն խոյս
տուած էր Եօզղատի սահմանները ու սկսած իր բուռն
պրօպականար :

Կ'անցնին օրեր ու ամիսներ . Սահրատ գրեթէ միս
մինակ կը թափառի այս ու այն կողմ , առանց ունէ
որոշ ձևանարկի մը : յաճախ դաղանարար կ'ըջնէ գիւղը .
ու ապա դարձեալ իր բնակարանը կը քաշուի . նա կը
չըջի շատ տեղեր ու կ'այցելէ զանազան վայրեր , միշտ
փախտտական , կարծես կառավարութեան ու բուականը
կը հալածէ զինք . յաճախ կոխներ կ'ունենայ զինք
Նետապնդողներու հետ , միշտ յաղթականի դափնին իր
ճակատին վրայ : Յակոր էֆ ի հետ մշտակա՞ն թղթակ-
ցութիւն մը հաստատած՝ կը տեղեկանայ առօրեայ
դէպքերը Կեսարիոյ բանակէն . քաղաքական յանցաւոր-
ներուէն կրած չարչարանքներն ու կառավարութեան
անգթութիւնները կը տեղեկանայ նաև անոր (Յակոր
էֆ) վրայ ի դորժ դրուած դազանային արարքները և
մօտ օրէն բանաօրկեայներուէն Գաղատիա փոխադրուե-
լու լուրը , և վերջապէս Կիւլլէնի Համալեանի եղ-
բայրներուէն այն օրերը Կեսարիա գալ ու ապա Եօզղատ
մեկնելը : Սահրատ կ'իմանայ այս ամէնքը ու լսին
կ'ողբայ զանոնք , ու բռնակալ կառավարութեան դէմ
ատելութեան բաժակը կը յորդի հեազհեաէ ու իր սր-
տին մէջ արձամարտանքի կայծերը կը բռնկին . աշխարհ
իրեն համար ա՛սուոր զանդիւ մը կը թուի այն պա-
հուն , կ'երեւակայէ իր ցեղին թշուառութիւնները , իր
սրտին մէջ կ'արձագանգուին հայ մայրերու լացն ու
ողբը . Ամէն օր նոր լուրեր կը հասնին Կեսարիայէն
մէկը միւսէն սարսաղդեցիկ , մէկը միւսէն աւելի
կակճեցուցիչ , կը լսէ այս ամէնքը ու սիրաբ կտոր
կտոր կ'ըլլայ , սակայն ի՞նչ կարող էր ընել առանձինն .

ժիրայր չկար, թորոս ու Յակոբ էֆ. արդէն մեկնած էին. կը մնային միայն քանի մը ընկերներ ու քարեկամներ, որոնցմով կարելի չէր որ և է դարձ մը տեսնել:

Երբ այս վիճակի մէջ մտամուտը՝ օրեր կ'անցնէր ահա գուժական նամակ մը եւս որ կուգար Եօզղասի կողմէն: Ժիրայրի ստորագրութեամբ և որ աւելի կը դառնացնէ անոր վշտոտ սիրտը:

1893 Յուլիս 23 Եօզղաս

Ազնիւ Ընկեր,

Մարտիրոս Տ. Յովհաննէսեան

Այսօր բոլորովին տխուր եմ, սիրտս մտատանջումներու նիւսկէն մը դարձած՝ անխելքեան տապաւնեւորու հետ կը հառաչեմ ողբագին, հեծկլատուք մըն է որ կուրդիս մէջ կը խեղդուի, կուղեմ խօսիլ աւելի մօտէն, աւելի մտերմօրէն. սակայն ձեռքս ու սիրտս կաշկանդուած՝ չեմ կարող լիովին գոհացում տալ այս փափաքիս, այսօր է՛ն դառն օրերէս մին է որ կապրիմ, կը զգամ թէ գլխիս վրայ աշխարհ փուլ եկած էր հեծեմ անոր տակը անխելքին, այժ՛, ունեցայ շատ դառն օրեր, ու շատ տառապանքներ. սակայն ինձ կը թուի որ այսօրուանը անոնց առաջնութիւնը կը խլէ, կսկիծ մըն է որ սրտուրած է դիս, ամբողջ էութիւնս կը սարսուռայ երբ անոնց ուրուականները աչքիս առջեւ պատկերացած կը տեսնեմ: Եւրաթ մը առաջ էր որ տեղի ունեցաւ ան. ա՛հ, շարաթ մը, ողբա՛լի օր, շարագուշակ օր, կը ստեղծեմ անկէ, ձեռքս առաջ շերթար, սակայն կուզեմ գրել. այժ՛, շարաթ մը առաջ էր որ տեղի ունեցաւ ան, արշաղոյսին. ո՛հ, որքան հանդարտ էին անոնք, կարծես թէ յաղթութեան դափնին խլելու համար կը յառաջանային. այժ՛, խիտ հանդարտ ու պաղարիւն էին անոնք՝ չ մէկ այլայլում, ոչ մէկ ընկրկման նշան կերեւար

անոնց դէմքին վրայ, կը սիրեմ եւ այդ անվեհերութիւնը, անոնք չէին նմանէր երկչոտաներու :

Այո՛, անոնց ազատման համար նախապէս միջոց մը խորհեցանք ընկերներուն հետ, սակայն անվստահ անոր յաջողութեան չուզեցինք գործը աւելի եւս վտանգել, երանի՛ թէ ձեռնարկէինք անոր, թերեւս յաջողէինք, արշալոյսէն առաջ ոչ մին թողուցին կառավարնաթի պատուանդանին քով, չինգ հերոսները ձեռքերնին կապուած երեւցան ոստիկաններու տողանցին մէջէն, մտաազին ու անվեհեր սրտով յառաջ կը դիմէին, կարծես թէ շուտ հասնելու տենչն ունէին : Պահ մը վերջ թորոս ու կիւլպէնկի կայտառ ու անվեհեր մարմինները բարձրացաւ կառավարնաթի առջեւ, անոնցմէ առաջինը անուշ ակնարկ մը ձգեց իր շուրջ, կարծես ըսել կուզէր թէ ահա իրենք արդարութեան դասին նոխազները՝ կը կախուէին հայրենիքի սիրոյն համար :

Օրնասական պահը կը մօտենար, ամեն կողմը խորունկ լուսիւն մը տիրած էր, միայն աքաղաղներուն ձայներն էին որ կուգային հեռուէն, սեւ սուգ էր պատած ամէն կողմ, տխուր վայրճեաններ էին որ կ'անցնէին : Վերջապէս հասաւ ժամը որ պիտի բաժնէր չինգ դիւցապները մեզմէ : անդին միւսկողմի մելամաղձոտ ձայնը միևնարեի բարձունքէն հաւասարեցաները աղօթքի կը հրաւիրէր, արշալոյսը արդէն իսկ սկսած էր ընդհնմարուիլ սրեւեկքի կողմը ուր շէնքերու կատարները ճերմկած կ'երեւային :

Թորոս կ'առաջնորդուի իրեն յատկացուած կախադանին առջեւ, մահապարաներու զգեստը կը կրէր ան, ճերմակ շապիկ մը հագած ու ֆէն մը դրած էր, ձեռքերը ետին կապուած էին ճերմակ շաթով մը, կը քալէր շիտակ, համաչափ քայլերով ու անխախտ, գոզցեա

վայրկեան մը առաջ կախազան բարձրանալու փափա-
քով : նա խօսք կ'ուզէ կը արուի իրեն , երկու վայր-
կեանի չափ կը խօսի անայլայլ ու բարձր ձայնով մը ,
կը խօսի երկրի վիճակին ու կառավարութեան գործած
անգլթութիւններուն վրայ , ու կ'եզրակացնէ : «Թորոսը
կը մնա՞ի , բայց ուրիշ բիւրաւոր Թորոսներ կը ծնին ,
չնորձակալ ենք Աստուծոյ որ մեզի այս օրինակ մահ
մը տուաւ որ օգտակար պիտի ըլլայ ամբողջ ազգին .
անկցի՛ր քոնակալութիւնը , կեցցէ՛ արդարութիւնը ,
կեցցէ՛ Հնչ . կուսակցութիւնը» : Յետոյ կ'ուզուի դէպի
կախազանը խիզախօրէն կը ցատկէ ակնոսակին վրայ ու
վիզը կ'երկարէ խեղդակապին , քանի մը վարկեան
վերջ արդէն իսկ իր մարմինը կը ճօճէր պարսպու-
թեան մէջ :

Թորոսէն վերջ կարգը կիւլպէնկին էր , միւսւնոյն
ձերմակ շապիկը կը կրէր ան . դանշաղ բայց նաստաս
քայլերով կը յառաջանայ , գլուխը աջ ու ձախ դար-
ձրնելով շարունակ ու նոյն անվրդով պազարիւնու-
թեամբ կը բարձրանայ ակնոսակին վրայ , ու «կեցցէ՛
ազատութիւն , կեցցէ՛ Հայաստան» պոսալով կ'երկարէ
վիզը չուանեն : Պահ մը վերջ իր կըր նասակը կը ճօճէր
միջոցին մէջ :

Ապա հետզհետէ կը կախուին Յովհաննէս , Միրի-
ճան ու Փսնոս , ամէնքն ալ պազարիւն եւ ուրախ
վիճակի մէջ :

Անոնք իրենց կուրծքին վրայ կը կրէին մէյմէկ
տախտակներ , սրոնց վրայ գրուած կային իրենց անու-
նը , իրենց վերադրուած արարքը , և իրենց մասին
գործադրուած պատժական օրէնքի յօդուածը :

Ահ կը սոսկամ դեռ . անոնց ուրուականները դեռ
աչքերուս առջեւ են , ու «վրէժ» կը պոսան . հա՛ , անա
Թորոսը , ճիշդ ինքն է , կը ճանչնամ զինք :

Սիրելի Սահրատս, թէև չպիտի ուզէի քու սիրտդ ալ թաղծութեամբ լեցնել, սակայն ի՛նչ կրնայի ընել, իրողութիւնն է որ կը գրեմ :

Այո՛, անոնք դնացին հայրենիքի սիրոյն համար, արհամարելով մահը, ու մեզ թողուցին իրենց ուղիին հետեւելու ու վրէժը լուծելու կտակը, այժմ մեզ կը մնայ գործել, գործել աւելի բուռն կերպով, ընկերներ դանել ու բազմացնել անոնց թիւք, այո, ազատութիւնը զոհեր ու աշխատութիւն կը պահանջէ, և առանց անոնց ոչ մէկ արդիւնք կարելի է սպասել, մենք պիտի ըլլանք այն զոհերը, զոհեր որոնց անհետացումը կեանքէ ու լոյս աշխարհի, թող հայրենիքի ազատագրութեան շաւղին մէջ մեր արեան կաթիլները իրենց ուսձացումն ու արդաստօրութիւնը ունենան, ու մեր բողոքի ու ընդվզումի ձայնը մեր մայրերու ողբին դադարման նպատակ :

Սիրելի ընկե՛ր, արդէն շատ գրեցի, չեմ ուզեր երկարել, վրէ՛ժ հայրենիքի, վրէ՛ժ ազատութեան և վրէ՛ժ արդարութեան . . .

Ընկերական բարեւներով Չերգ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՊՅԱՃԵԱՆ

Սահրատ կը կարգայ այս նամակը, ու կ'ողբայ իր սիրատուն ընկերները, ու վրէժի և ընդվզումի ձայները կրկինք կը բարձրանան, պահ մը չուզեր հաւատալ իր աչքերուն, կրկին ու կրկին կը կարգայ մրեւնոյն տողերը, ու վերջապէս իրազէկ սիրտ բզքտող եզելութեանց, ատելութեան բոցերով կը լանկի ասրաչէկ ու կ'ուխակ հետեւիլ սոյն մահաբեր բայց լուսափաղփ ուղիին :

Ը.

— Հա՛, չեմ ուզեր որ երթաս, հոգիս Սահրա՛ս, կ'ըսէ Յովհաննէս աղա իր սրդւոյն. դու մեր տան վերջին շառաւիղն ես, քու վրայ կեդրոնացած են մեր բոլոր յոյսերը, վաղը քու եղբայրներդ կը ձգեն կ'երթան, այն ատեն ի՛նչ պիտի ըլլայ մեր վիճակը:

— Չէ՛, հայր իմ, ես պիտի երթամ, սխտ ըրած եմ, անպատճառ և վաղն իսկ, ա՛լ համբերելու կարողութիւնս չմնաց, բաժակը լեցուած է այլևս, ես չեմ կարող գիմանալ այսքան բռնութիւններու, ամէն օր կախ, ամէն օր հետապնդում, ամէն օր հալածանք, ի՛նչ պիտի ըլլայ ասոր վերջը:

— Ախ, կ'ազաչեմ, մտիկ ըրէ դաւակն քու հօրդ խրատները, տե՛ս թէ անոնք ի՛նչ կ'ըսեն, լաւ գիացած ըլլաս որ անոնք քու օգտիդ համար են, մի՞թէ կարելի է որ հայր մը իր սրդւոյն վաստ ըլլալը կամենայ. խնդրե՛մ, մի մերժեր հօրդ վերջին ազաչանքները:

— Այո՛, հայր իմ, ես ալ գիտեմ որ դու իմ վատութեանց չես ցանկար, սակայն պարտղաները այնպէս բերած են որ մեկնիմ, երթամ իմ հեռաւոր եղբայրներու օգնութեան, անոնց ողբերուն ձայները զիս կը կանչեն, անոնց ուրուականները զիս անհանգիստ կ'ընեն, այո՛, պէտք է որ երթամ ես:

— Սիրելի դաւակն, գիտեմ ճիշտ են խօսածներդ, բայց զանոնք հալածողները անշուշտ քեզ ալ չի պիտի թողուն, անոնք անզուխ են. խիղճ ըսուածը անոնց քով գոյութիւն չունի երբեք, որչափ որ կառավարութիւնը պաշտպան կանդնի անոնց հայերս ոչինչ կրնանք ընել:

— Հա՛յր իմ, յոյսդ մի կտրեր. Աստուած ողորմած

է, կամեցողն է կարող, բաւ է որ մեր պահանջումները արդար ու իրաւացի ըլլան, մենք չենք ուզեր սարսկի կեանք վարել. չէ՞ որ մեզ ալ անոնց պէս մայրեր ծնած են. ինչո՞ւ անոնք մեզմէ աւելի հանգիստ ապրին. ու մենք անոնց դերիները ըլլանք, կարծեմ անոնք դերակշիռ բան մը չունին մեզմէ :

— Որդեա՛կս, կը ճանչնամ այդ ամէնքը, այո՛ւ, իրաւունք ունինք ընդվզելու, անոնք ալ մեզ պէս արարածներ են, և աւելի ոչինչ ունին մեզ գերադասեցող, մեր պատերէն սոսկէ ստրկեր ենք, ու այնպէս ալ կ'երթանք, կարծեմ օգուտ մը չընէր տասը անձին դէմ մէկը, չե՞ս ահա ներ ամէն կողմանէ շրջապատուած ենք :

— Սա ալ պէտք է գիտցած ըլլաս որ խնդիրը քանակին վրայ չէ՛, այլ որակին. մէկ կայ սր տասը կործէ, սակայն անդին կայ տասը մարդ որ մէկ չ'արժեր, վեց հարիւր արթիներէ ի վեր մեզ կը հալածեն ու կը տանջեն, սակայն դարձեալ մենք գերվորոջ դիրք մը ունինք անոնցմէ, մենք թոյլ չպիտի տանք որ անոնք մեզ հետ բռնաւորներու նման վարուին. ա՛յ բաւ է, հայր իմ, մարդ մի՛ անգամ պիտի մեռնի, ինչո՞ւ համար այդ անօրէններուն դուռնի ծռենք. չէ՛ մի որ անոնք ալ մեզ նման արարածներ են. չէ՛, չէ՛, այդ անպարելի է :

Այդ պահուն Սահրատի մայրն ու եղբայրները ներս կը վազեն սարսափահար ու կը յայանեն որ չուտով մառանը իջնէ, զի սատիկաներ եկած էին դարձեալ խուզարկութեան համար, Սահրատ իսկայն հրացանը առնելով վար կ'իջնէ : Պահ մը վերջ վեր կելնեն քանի մը սատիկաններ, ու կ'ուղղուին Յովհաննէս ազայի զբանուած սենեակը : Յովհաննէս ազա բոլորովին անտարբեր կը հրաւիրէ որ նստին :

— Չօգտի նստի՛նք, այլ փոքրիկ խուզարկութենէ մը վերջ պիտի նուանանք, լսեցինք որ ձեր որդին հոս է եղեր քանի մը ժամ առաջ, ու անոր համար եկանք, առջի օր խիստ հրաման եկած էր միււտիր էֆ.ի, լսաւստարեաններէն մըն ։

— Չալ՛ուշ էֆ. առնք թշնամ ի խօսքեր են, ինչպէս կ'ըլլայ որ նա կը համարձակի հոս գալ. դայ իսկ կը վճռենք զինք, ան մեր դաւակիր չէ՛ ալիւս, եթէ խուզարկութեան համար եկած էք հոս՝ հրամայէ՛ք ձեր առջեւ բայ են մեր դձները, կրնաք ամէն կողմ փրնտակ ու ձեր կասկած փարատել ։

— Ինչ լնենք, Յովհաննէս աղա, մեր պաշտօնին շքեմամբ ստիպուած ենք մեծերուն հրամանը կատարել, գիտես որ քիչ մը եթէ գժկամակելու ըլլանք՝ ծայրը պատրժ կայ, լա՛ւ, քանի օր դուք կ'ըսէք թէ հոս չէ ան՝ կը հուսաանք ու միււտիր էֆ.ի ալ կը յայտնենք ձեր ըսածները, ուրեմն մնաք բարով կ'ըսեն, ու կը տատրաստուին մեկնիլ ։

— Սուրճ մը խմէիք չալուշ էֆ. կ'ըսէ Յովհաննէս աղա ։

— Ո՛չ, շնորհակալ ենք, մեզի կը սպասեն, երժանք, պահանջ լնին թող ըլլայ, ու կը մեկնին ։

Քանի մը վայրկեան վերջ Սահրատ իր ծնողաց մօտ ստամ դեռ կը վիճէր, այս անգամ անոնք քիչ մը թուլցած էին ու համակերպելու միտում ցոյց կ'ուսային ։

— Այո՛, մտոցայ ըսելու որ, բոաւ Սահրատ, բոլոր լնկերներս մեկնած են, ու չեմ կարող այսպէս միայնակ ստամդական կեանք մը վարել, Ժիրայր մեկնած է, Յակոբ էֆ. ալ բանտարկուած (նուազուսն ձանով մը) ։ Քորոս ու իր ընկերներն ալ կախուեր են քանի մը օր

առաջ Գաղափարոյ մէջ, ա՛հ, ի՛նչ անվահէ՛ր ու խիղախ էին անոնք, դարեր քիչ կէ ծնին անանց նման, արիւնս կեռայ երբոր կը յիշեմ, յաճախ երազիս մէջ կուգան, անցեալ օր ալ եկած էին, Թորոս սուր մը երկնցուց ինձի, որպէս զի անով իրենց վրէժը լուծեմ այն ճիւղաներէն :

— Ինչո՞ւ կախուեր են, հարցուց Յովհաննէս ազաբնդմբջեւով . յանցանքնին ինչ է եղեր :

— Ձեմ գիտեր, ժիրայր գրած էր :

— Չաւակս, կրտէ՛ հայրը, շպիտի ուղէի օր երթայիր, սակայն կը մտածեմ որ այդ դիւցազներուն արիւնը «վրէժ» կը պահանջէ, վրէժ տանջուածներուն . վրէժ տառապեալներուն, գիտեմ քու հետեւած ուղին փշոտ է, անոր եղերքները տասասկներով պատուած են . մինչեւ իսկ կախազան կայ ծայրը, սակայն ինչ ընեմ, այսպէս աստանդական կեանքէն աւելին յախամեծար է ան . դ՛նա՛ որդեակ ու դ՛նա քու տառապեալ ցեղիդ արիւնի ճամբուն վրայ . կամ վա՛նանին վրայ և կամ վա՛նանին տակը, թէ՛ եւ մինչեւ հիմա չթոյլատրեցի . սակայն այժմ կուզեմ որ երթաս, երթա՛ս քու քոյրերուդ պատուոյն ու կորայրներուդ իրաւունքներուն պաշտպան հանդիսանալու . երթա՛ս բարով զաւակս, Ստաւած քու հետդ ըլլայ, բայց մեկնելէ առաջ եկուր ինձի որպէս զի ձեռքսիս կապեմ սուրը մէջքիդ ու փամփուշաներն ալ կուրծքիդ . մօտեցի՛ր զաւակս, մօտեցի՛ր : Սահրաս կը յառաջանայ դէպի հայրը, ու անոր ձեռքով կ'սպառազինուի . . . հայր ու որդի պլլուած կը մնան երկար առե՛ն՝ իրենց վերջին կարօտը սո՛ճելու համար :

Աստեղադարդ իրիկուն մըն էր, սիրուն ու գեղեցիկ իրիկուն մը:

Կէմէրէկէն դէպի Եօզրատ տանող ճամբուն վրայէն զինուած ձիաւոր մը կ'անցնէր յամբնթաց, անոր սիրտը ալեկոծ ծովու մը փոթորկումն ունէր, նա մերթ կասկածատ ակնարկներ կը նետէր զինք շրջապատող իրերուն վրայ, որոնք այնքան տարտամօրէն կը ննջէին անդորր քնով մը:

Ինչ մեր Սահրասն էր որ Կէմէրէկէն դէպի Եօզրատ կը մեկնէր իր սիրելիին ժիրայրին միանալու համար: Կ'անցնին յանի մը ժամեր, հետուն գիւղի մը առինքնող պատկերը կը նկարուի իր աչքերուն առջեւ, երկար կաղամասիներով և ուռիներով շրջապատուած, անոր առջեւ կը տարածուէր դալարազարդ մարգագեանի մը լուրթ օթոցը, ուր քանի մը գառնուկներ պառկած էին, փոքրիկ առու մը կը կարկաչէր անուշ խոխոջիւնով: Սահրատ վար կ'իջնէ ձիէն ու իր ծարաւը կը յագեցնէ անկէ, ու դարձեալ հեծնելով կը շարունակէ ճամբան, շատ տեղեր կ'անցնի, շատ հորիզոններ իրար կը մրացնէ, ու ցորեկը գիշերուան կը մտերմացնէ, զերջապէս Եօզրատի ընդարձակ տարածութիւնը իր աչքերուն առջեւ նկարուած կը տեսնէ: Իսկոյն իր ձիւն կ'ուզէ քաղաքին բարեձեւ տուներէն միոյն առջեւ որ բարերազգարար հայ քահանայի մը տունն էր, վար կ'իջնէ ձիէն, ու կը յառաջանայ դէպի սենեակը, ուր կը գտնուէր տանուակերը:

— Օրհնեա տէր, Տէր հայր, կ'ըսէ Սահրատ քահանային որ ազլած պիշ պիշ կը նայէր իրեն:

Աստուած օրհնէ զաւակս բարի եկած էք, սա տեղ հրամանցէք:

— Շնորհակալ եմ հող չէ, այս տեղ լաւ է:

— Է՛ն բարի եկաք, ո՞ր տեղացի էք և ինչո՞ւ եկաք :

— Ձեր ծառան կէմէրէկցի է, և ճէլէպ հաւաքելու համար եկած, քանի մը օրէն պիտի մեկնի եթէ կարողանայ այս տեղէն բաւականաչափ ճէլէպ հաւաքել :

— Շատ լաւ, դաւակա՛, բսել է դուք կէմէրէկցի էք անչուշա պիտի ճանչնաք Յովհաննէս աղա Յովհաննէսեանը, ան իմ երբեմնի բարեկամս է անոր հետ շատ ինկած ու ելած եմ :

— Դուք ո՞ր տեղէն կը ճանչնաք այդ անձը, Տէր հայր, կը հարցնէ Սահրաս զարմանալի հետաքրքրութեամբ մը :

— Զաւս՛կա, շեա գիտեր որ ես ալ կէմէրէկցի եմ, ու հազիւ քանի մը տարի կ'ըլլայ չօս գալ ու քահանայ ձեռնադրուիլս, ես անոր հետ խիստ մօտէն կը տեսակցէի, արդեօք ձեր մէկ ազգականը չ'ըլլա՞յ :

— Տէ՛ր հայր, ան իմ հայրս է, և ես անոր որդին Բահանան պահ մը ապշած օտքէն մինչեւ գլուխը կը չափէ Սահրասը, ու ապա անուշ շիշտով մը :

— Հէ՛, դուք անոր զուակը կ'ըլլաք և ան ալ ձեր հայրը, մաշալլահ Աստուած պահէ, բսել է կիրակոսին պատիկն էք :

— Չէ՛, Տէր հայր աւելի պատիկը :

— Մենք զիրար կը ճանչնանք ու լուր չունինք եղեր, Է՛ն սանկ վեր հրամմեցէք նայինք, ի՛նչ կայ ինչ չկայ կէմէրէկի մէջ. Յովհաննէս աղան ինչպէ՞ս է :

— Տէր հայր, աղէկութիւն. ձեր գիտցած գիւղն է, քիչ մը խանութներ շինուեցան, պանդոկ մըն ալ, ուրիշ ոչինչ, հա մոռցայ բսելու որ գիւղի վրայէն հասող ջուրն ալ զիւզը բերելու նպատակ մը կայ, եթէ իրազործուի շատ օգտակար կ'ըլլայ զիւղին համար, ծնողքս ալ հանգրստ են, և ձեր աջը կը համբուրեն :

միայն թէ սա վերջի յայտարարութիւնները բաւական յազնեցին գիւղը :

— Այո՛, հոս ալ բաւական աղմուկ հանեց և այդ պատճառաւ շատեր ձերբակալուեցան, և հիմա բանտին մէջ կը հեծեն, Աստուած պատիժը տայ կառավարութեան որ այդպիսի բաներ գործուելուն ատիժ կուտայ :

Եօսակցութեան պահուն Սահրատ հասկնալով քահանային ուղղամտութիւնն ու մանաւանդ յեղափոխական գործին մէջ մասնակցութիւն ունենալը՝ կը յայտնէր իր գալուն բուն պատճառն ու իր պատահարները և կը խնդրէ որ վաղն խկ ժիրայրի մօտ ըլլայ, թէ կարեւոր բաներ ունի յայանելիք :

— Հոգ մի բներ, զաւակս Մարտիրոս, ևս այդ բոլորը կը կարգադրեմ, վաղն խկ ժիրայրի մօտ կ'ըլլաս արդէն, ան մեր մօտերն է, սա շրջակայ գիւղերը :

••

— Ինչ պարագաներ հոս բերին ձեզ, ընկեր Սահրատ հարցուց ժիրայր ժպտուն զէմքով մը :

— Միմիայն հայրենիքի սէրը, ուրիշ ոչինչ, ևս եկայ ձեր խուճրին մլանալու համար, կարծեմ չպիտի մերժէք, այնպէս չէ՞ :

— Ինչո՞ւ սիրելի ընկեր, ինչո՞ւ մերժենք, չէ՞ որ դու ալ ուխտած ևս հայրենիքի սիրոյն մեռնիլ, չէ՞ անկարելի է ատիկա :

— Ծնորհակալ եմ, հոգի՛ս ժիրայր. ձեզմէ արդէն ատիկա կը յուսայի, և գիտէի ձեր իմ մասին ունեցած սիրոյն որ աստիճանի ըլլալը, սա պիտի ուզէի հասկնալ որ Ձեր խուճըր քանի հոգիէ կը բաղկանար :

— Ձեզմով 13 հոգի. որոնց ամէնքն ալ պատրաստ

են իրենց կեանքը զոհելու . գործերն ինչպէ՞ս են ձեր կողմերը :

— Ձեր գիտցածին պէս , Ձեր մեկնելէն առգին նորութիւն ըլլալով գրեթէ ոչինչ պատահած է , միայն թէ քանի մը անգամներ մեր տունը խուզարկեցին իմ գանուած պահուն , սակայն ոչինչ կարողացան գտնել , ողջ թող ըլլան մեր տան մէջի գազանի տեղերը :

Խօսակցութիւնը կը շարունակուի ժամանակ մը ևս , որու մըջոցին ժիրայր կը յայանէ թէ Մաղար օղու(*) գիւղին մէջ Սիմօն Քեհեա անուն մատնիչ մ ծնունդ առած էր , և որ յաճախ կը մատնէր , կտոսվարութեան իր տեղեկացած գազանի բաները , և թէ պէտք էր անպատճառ այն օրերը վերջ տալ անոր կեանքին ապա թէ ոչ գործը կը վտանգուէր :

— Ես պատրաստ եմ ընկեր ժիրայր . անոր լաւ դաս մը տալու , կ'ըսէ Սահրատ ուղղակի նայելով ժիրայրի աչքերուն :

— Ո՛չ , դու դեռ չիւր կը համարուիս , և թէ անծանօթ են քեզ համար այս տեղերը , կրնայ ըլլալ որ չկարենաս յաջողիլ :

— Կարծեմ այդ տեղ չյաջողելու բան մը չկայ . կրնայ ըլլալ որ անծանօթ ըլլամ այն վայրերուն , սակայն ինձ հետ ընկեր սը և կամ վստահելի մարդ մը արուելուն՝ ամէն բան կը լրանայ . ևս կ'ուզեմ անպատճառ այդ վտախն լաւ դաս մը տալ . արդէն շատ շարիք տեսած ենք այդպիսիներէն :

— Լա՛ւ , քանի որ կը փարաքիս որ դու կարգադրես այն խնդիրը՝ մենք ալ կը համակերպինք , միասին ընկեր Մուշեղը կուտանք , ան շատ վարժ է

[*] Մաղար օղու Եօզրատէ 5 ժամ հեռու որութեամբ գիւղ մ'է :

այն վայրերուն, կարծեմ ուրիշի ալ պէտքը չի մնար :

— Այո՛, այո՛, կը բաւէ, մենք կը կարգադրենք խնդիրը :

Թ.

Սահրատ և Մուշեղ սովորականէն կանուխ ելած իրենց անկողնէն՝ գէպի Մաղար օղլու կը դիմէին զո՛ր ու զուարթ սրտով մը, անոնց ամբողջ էութիւնը ուրախութիւն մը պատեր էր, մերթ անմեղ կատակներ կը փոխանակէին իրարու, և մերթ ալ ճամբու միօրինակութենէն ձանձրացած հայրենի երգ մը կը թըրթըռօցնէին :

Սահրատ կ'սկսի երգել անուշ ձայնով մը .

Կես գիշերին տուն կոխեցին .

Անուշ փունկու արքնուցին :

Մայրի՛կ, մայրի՛կ, անուշիկ մայրիկ :

Կես գիշերին դուռը զարկին,

Չեռնես ոսնես շորայ զարկին .

Մայրի՛կ, մայրի՛կ, անուշիկ մայրիկ :

Միլար մայրիկ ինծի համար ,

Ես կը մեռնիմ ազգիս համար .

Մայրի՛կ, մայրի՛կ, անուշիկ մայրիկ :

Միլար մայրիկ զիս կը սանեն .

Սուրբ հաւատքես զիս կը հանեն .

Մայրի՛կ, մայրի՛կ անուշիկ մայրիկ :

Էջմիածնայ վանքին սիւնեքն .

Հնչակ զարկաւ համսի գլխեքն .

Մայրի՛կ, մայրի՛կ անուշիկ մայրիկ

Հէ՛ , Սահրատ , կ'ըսէիր որ լաւ ձայն չունիմ , զիս կ'ուզէիր խարել :

Քանի մը ժամ վերջը անոնք կը հասնին Մազոթ օլլու դիւզը , ուր պարտ էր գտնուիլ մասնիչը . սակայն չեն կրնար գտնել . բաւական փնտռելէ վերջ կը տեղեկանան թէ ան մօտակայ Սէրայ գիւղը գացած էր իր որդւոյն հետ ալիւր աղալու համար . ուստի կը հետապընդեն զայն . քանի մը վայրկեան վերջ անոնք կը պատահին ճամբորդի մը . որուն կը հարցնեն թէ Սիմօն քէ՛հեան տեսա՞ծ էր . նա կը յայտնէ անոր մօտակայ դառիվերին վրայ գտնուիլը իրենց ցոյց արուած տեղը ուր գտնեն Սիմօնը . բարեի ձեւակերպութիւններէ վերջ կը հարցնեն թէ Սիմօն քէ՛հեան որու մասին անքան զովասանքներ լսած էին՝ ի՞նքն էր . անոր գրական պատասխանին վրայ Սահրատ կ'աւելցնէ բարեկամական շնչատով մը :

— Սիմօն քեհեա , այս կողմերը ժիրայր անունով մարդ մը կայ եղեր , հիմա ո՞ւր կը գտնուի և ի՞նչ տեսակ մարդ է :

Այս հարցման վրայ Սիմօն քեհեա դիտող ակնարկ մը կը ձգէ անձանօթներուն վրայ , ու ապա անոնց թուրք բլլալուն վրայ վստահ կը պատասխանէ :

— Շիտակը ճիշտ չեմ գիտեր թէ ո՞ւր տեղ կը գրտնուի , միայն կ'ըսեն թէ այս կողմերս է . գալով իր ինչ տեսակ մարդ բլլալուն , մի հարցնէք , սծրագործ ու անհաւատին մէկն է , ժողովուրդը գլխէ կը հանէ այսինքն կառավարութեան դէմ կը գրգռէ զանոնք պարզապէս . ուր բլլալը գիտնամ եթէ պիտի երթամ ու մատնեմ . անցեալ օր «Հնչակ» է ինչ է , թերթ մը հանած է եղեր մէջտեղ , ուր ժողովուրդին միտքը պատրոզ յօդուածներ գրեր են , գացի իսկոյն մասնեցի , սակայն մինչև իմ գալուս անյայտացեր էր :

— Սիմոն քեհեա, ժիրայրը անուշտ ձեր ազգէն
բլլալու է, ինչո՞ւ անոր մասին դէշ գաղափար կը տա-
ծէք :

— Այս աշխարհիս վրայ ամէն ծառ իր պտուղովը կը
ճանչցուի. որ ազգին որ պատկանելու բլլայ ան արդէն
իբ բարի ծաղիկութիւնը մէջանող է. սրւոնց նայէ՛, ազ-
գը պիտի փրկենք ըսելով դրամ կը հուաքեն խեղճ գիւ-
ղացիէն, մեղք չէ՞ անոնց, իրենք մեացին ազգը փրկող :

Սիմոն քեհեա անգիտակ իր խօսակիցներուն՝ կը
յայտնէ դեռ շատ բաներ ևս. որոնք ժիրայրի և Հնչակ-
եան կուսակցութեան իբր թերի կողմերը վեր հանող ու
պախարակող լուսանքներ էին :

Անձանօթներէն մին ալ չկարենալով համբերել անոր
նախատինքներուն կը քաշէ ատրձանակը ու կը կրակէ
քանի մը անգամ յայտնելով միանգամայն որ երթայ ան-
կէ վերջն ալ մասնութիւն ընէ : Տղան տեսնելով եղե-
լութիւնը սարսափածար կը վազէ դէպի գիւղ «օգնու-
թիւն» պօռալով :

Ժ.

Մինչդեռ հայ գիւղերը գործուած սծիրներուն վրայ
անուսարսափի կը մասնուէին կտաւափարութեան կողմէ
ժիրայրի յանձնումին համար, մինչդեռ պաշարպօզուհներն
ու հարկահաւաք սօտիկանները ժանելով հայ տուները
կը խուզարկէին մինչեւ իսկ կանանց սնտուկներն ու
դարակները յեղափոխական դանելու պատրուակին
տակ, մինչդեռ երիտասարդները կը խոշտանգուէին ու

հայ կոյսերը կը բռնաբարուէին զազանարար և մինչդեռ հարկահաւաքները օրերով ու շաբաթներով հայ գիւղերը մնացած կը անանէին ազրուկի պէս անոնց ապրուստին փակչած՝ անգին ժիրայր Եօզղասի Հնչակեան Մասնաճիւղին նեաեւեալ նամակը կը գրէր :

Պատ. Վարչութիւն Հնչակեան մասնաճիւղի
Եօզղաս

Յառաջիկայ երեքշաբթի օր առաուն անդւոյդ ժողովուրդը եկեղեցի կը հրաւիրէք զինուած վիճակի մէջ, միւս կողմանէ քանի մը խոշամեղուած կիներ ու աղջիկներ զրկելով կառավարութեան՝ կը յայտնէք անոնց թէ այլևս իրենց մօտ պատիւ չմնաց, մենք խստիւ կը բողոքենք գործուածներուն համար, պէտք է կառավարութիւնը միջոցներ ձեռք առնէ երկրի ու մեր բարօրութեան, եթէ կառավարութիւնը հարցնէ ներկայ ժողովին պատճառը՝ դուք կը պատասխանէք թէ Արդարութիւնը մեռած է, և արդէն այս երկրին մէջ նժգե՛ն ըլլալուն մէջտեղ մնացած էր, մենք անոր յուզարկաւորութեան հանդէսը կը կատարենք՝ և երբ միջամտել ուղէ զէնքով կը զիմադրէք :

Ընկերական բարեւներով
Փիրայր

1893 հոկտ. 29

Կ'անցնին քանի մը օրեր, մասնաճիւղը առած գրութեան համաձայն գործի կ'սկսի :

Հասած էր օրը, զանգակի մեղանուշ զօղանչիւնները եկեղեցի կը հրաւիրէին հաւատացեալ ժողովուրդը, որ պահ մը վերջ լեցուած էր արդէն, Հնչակեան ընկերներ զինուած՝ այս ու այն կողմ կը վազեն, այդ պահուն հայրենաշունչ ճառեր ու հրահրիչ բանախօսութիւններ կ'ըլլան, որոնք կը բորբոքեն ժողովուրդին

հայրենասիրական ոգին, անոնք կ'ուխտեն մինչև իրենց արեան վերջին կաթիլը դիմադրել խուժանին :

Անդին կառավարութիւնը լսելով եղելութիւնը, կառավարիչը (մըւթէսարրֆ) Հայոց առաջնորդարան կը դիմէ անդեկանալու համար խնդրոյն էութեան, այդ միջոցին նոր կանանց խումբ մը կը դիմէր դէպի առաջնորդարան, անոնք հասնելով կը խնդրեն որ վերջ մը արուի իրենց քաշածներուն, թէ պատիւ եայն չմնաց իրենց մօտ, կառավարիչը կը յայտնէ թէ չուտով իրենց պահանջումներուն գոհացում պիտի տրուի, թէ հիմա երթան ու անոց բլան :

Դուրսը շատ մը պաշարագուղներ խոնուած գանազան տեղեր, կուզէին հասկնալ հայերու միջև անդի ունեցած այդ շարժման բնութիւնը, ու զինուած վիճակի մէջ ասդին ու անդին կը պտտէին ու միգուցէ յանկարծակի յարձակման ենթարկուէին, այդ պահուն հայերու և թուրքերու մէջ տեղի ունեցող տաք վիճարանութեան մը միջոցին կը լսուին զէնքերու ձայներ, ու ա՛ն խառնաչփութիւն մըն է որ ծայր կուտայ զէնքերու ձայնն եկեղեցւոյ ժողովուրդը դուրս խուժելով կատաղաբար կը յարձակի խուժանին վրայ, ու կը սկսի երկուտակ լնդհարումը, որ բարեբախտաբար չուտով վերջ կը գանէ տեղացոյ անձրեւին շնորհիւ :

Կառավարութիւնը անգոր զգալով ինքզինքը չուտով կը հեռագրէ Գաղատիա և այլուր, և մեծաքանակ զինուորներ բերել կուտայ, հայ ժողովուրդը երկիւղի ու սարսափի մէջ չի համարձակիր տասնը՛ինգ օրի չափ բանութները բանալ ու երթեւեկել այս ու այն կողմ ակայն ի վերջոյ կառավարութեան տուած խոստումներն համոզուած կ'ստիպուի բանալ, բայց հազիւ թէ կը բացուին անոնք ա՛ն ձերբակալութիւններու շարքն է

որ կ'սկսի, շատեր ձերբակալուելով Պաղատիա կը գրկուին, շատեր յաջորդ շարթու գրկուելու համար՝ քանակը գրուին: և անյուր տանջանքներու կ'ենթարկուին որպէ գի յայանեն միջադէպին գրղապածառները: Ի վերջոյ կառավարութիւնը համազում գոյացնելով թէ՛ անոր հեղինակը ժիրայր ըսուած անձն է, կ'սկսի չորս կողմ հեռագրել ու ոստիկաններ հանել, սակայն ժիրայր ս'ըր էր, ս'վ գիտէ:

Իրիկուն մը մութը կոխելուն ժիրայր իր ընկերներով կը հասնի Թէրզիլի, ուր կը գիշերեն. հետեւեալ օր ժիրայր իրերու անցուղարձին իրազեկ ըլլալու համար աեղոյն քաճանաներէն Տէր Գրիգոր հօր լուր կը գրկէ որ քիչ մը իր մօտ գոյ ու տեղեկութիւններ տայ. քաճանայի սքեմին տակ ծածկուող այդ հրէչը իսկոյն կը տեղեկացնէ խնդիրը կառավարութեան, որ չուշանար գալ և պաշարել աւելը. ժիրայր կը յայտնէ թէ իբրենց յանձնուիլը անկարելի է. մինչև որ գինու որական պաշտօնեայ մը չիգոյ, քանի մը վայրկեան վերջ ժիրայրի վերջին փափաքը կատարուած էր, պաշտօնեայ մը գալով կը կալանաւորէ զայն ու Եօզղատի պատերազմական ասեանին կը գրկէ:

Պաշտօնեան իր որսը խլող առիւծի մը նման առանց իր աջն ու ձախը նայելու թէ ուրիշներ ու կրնային գանուել անոր կից սենեակին մէջ՝ ձերբակալած ու հեռագրած էր իսկոյն:

Ժիրայր կը յանձնուի Եօզղատի պատերազմական ասեանին. երկու շարթի շափ հարցաքննութիւննեկ տեղի ունենալէ վերջ կ'որոշուի կախազանով պատժել զայն. ուստի կառավարական պալատին գիմաց կառապնատի մը բարձրացման հրաման կը արուի:

Կէս գիշեր էր. 1894 Մարտ 24ի կէս գիշերը. սեյ .

խաւար մը պատած էր ամէն կողմ, այդ պահուն բան-
աին մնծ դուռը իր ծխնիին վրայ ճանչելով կը բացուի
ու սեւեր հազած ստուեր մը կը յառաջանայ մահա-
պարաներէն միտն սենեակը, հոն կը գտնուէր շղթանե-
րու ծանրութեան տակ սե ու երկար մօրուքով թաղ-
ծաղէմ մարդ մը. որ պարտուած իր ցերեկուայ այնքան
չարչարանքներէն կը քնանար մութ սենեակին մէջ.
ստուերը կը մօտենայ. ու իր գրպանէն բանալի մը հա-
նելով կը բանայ դուռը, ու ներս կ'ուղղուի: Ժիրայր
արթնցած դրան ճանչիւնէն պիչ պիչ կը դիտէ տեղւոյն
քահանաներէն Տէր Յակոբ հայրը, ու կը կռածէ ամէն
ինչ:

— Զաւակս կ'ըսէ քահանան ընկճուած սրտով մը,
ես եկած եմ քեզ Ս. հաղորդութիւն տալու, եւ նայինք:

— Ես տ լաւ, աէր հայր, սակայն ինչ է այս պա-
հուն ատոր պատճառը կը հարցնէ Ժիրայր բոլորովին
անգիտակ ձեւանալով:

— Չեմ գիտեր գաւակս, ինծի այսպէս պատուի-
րեցին, ու ես պարտականութիւնս կը կատարեմ:

— Այո՛, դուք թէեւ չէք գիտէր և կամ անգիտակ
կը ձեւանաք՝ սակայն ինձ յայտնի են անոր պատճառնե-
րը: Ժիրայր կը կախուի, սակայն անդին հազարաւոր
Ժիրայրներ կը ծնին, թող այն համազումն ունենայ կա-
ռավարութիւնը որ զիս և կամ ուրիշներ կ'սխեւելով ար-
դար բողոքը իր սաղմին մէջ խեղդած կ'ըլլայ, ո՛չ եր-
բէք, չարաչար կը սխալի, հալածոււմը տարածոււմ կը
նշանակէ, միթէ կարելի՞ է որ լոյսը գրուանին տակը
պահուի: Քանի մը օր առաջ Պոլիս զրկել խօստացած
էին զիս, սակայն տեսէք այս անօրէն կառավարութեան
թէ ինչպէ՞ս կը կատարէ իր խօստումը, խօսեցէք ժողո-
ղուրդին որ ինձ համար ցաւ չզգան, որովհետեւ իմ

խիղճս չանդարտ է ու պարտականութիւնս ալ կատարած եմ. թող անոնք աշխատին ասկէ վերջ՝ Ս. գործը առաջ տանիլ, ու ազգին շահերուն պաշտպան կանգնիլ = Ախ, բռնակալ կոտորարութիւն, ինչքան աւերներ կը գործուին ու կեանքեր կը մարին ծոցիդ մէջ: Տէր չայր = Հնչակեան կուսակցութիւնը ուխտած է ազատութեան դրօշը բարձրացնել չայրենի սուրբ չողերուն վրայ, ինչ գնով որ ալ ըլլայ ան... , ու զիւրցազնին ձայնը տակաւ իր կոկորդին մէջ կը խեղդուի:

Ապա ժամանակ մը ևս խօսակցելէ վերջ քահանան կը մեկնի բնկճուած սրտով մը:

Հեռուեալ օր տեսու տեղւոյն ժողովուրդը լաց ու թաց աչքերով զիւրցազնին մարմինը միջօցին մէջ կախուած:

Անա վախճանը պաշտելի չերոս անմահն ժիրայրին =

ԺԱ.

Անօրինակ խանգովառութիւն մը կը տիրէր գիշերուայ պահուն կէմէրէկի տուներէն միայն մէջ. ամենուն գէմքին վրայ ժողիտն էր որ կ'այրատացուար, և խնձիղն էր որ կ'արձագանգուէր քիւերուն տակ. ետուզեաւմը մեծ էր պարագաներու և տան միջև, կարծես թէ անոնք իրենց մէկ սիրելիին մահուրնէ յարութիւնը կը տօնէիւ:

Որո՞ւ էր այդ տունը, և ինչու այդ ուրախութիւնը՝ Դա Մահրապենց տունն էր:

Մարտիրոսի դարստա ծնողքը իր վշտերուն սպեղանին գանոզի ամէն շանգամանքով ուրախ ու զուարթ կը գրկէին չմեռած իրենց զաւակը որ կորսուած էր ու գանուեցաւ:

— Դուզում Մարտիրոս, մեզ որքան ցաւերու մասնեցիր քու մեկնումովդ սիրոյդ ետեւէն ինկած գոեթէ կորսնցուցի խելքս, զիչեք ցորեկ քու մասին խորհեցայ. երազներուս մէջ քեզ գրկեցի, և այսպէս մասնուոր սեօրեր անցուցի, կարօտդ զիս մրկեց և սէրդ այրեց հրատոչոր, երբ տեսնէի քեզ նման պապանիկիէ մը՝ միշտ միտքս կ'իյնայիր. և տունը երթալով արիւն արցունք կուլայի. նայէ դէմքս, մեռախու է այս ամէնքը:

— Է՛հ, ի՞նչ կրնայի բնել ես, միթէ կարո՞ղ էի սիրտս փակել ու քարսիրտ դառնալ այնքան հեւաւոր քոյրերուս ու ցեղիս օգնութեան ազազակներուն, անոնք հոն արիւն արցունք կուլային հայրենիքի ձայնը զիս կը կանչէր, ես այն ձայնին կարո՞ղ էի ականջ գոցել. է՛հ, այլևս ուրախ եղիր, զի գտած ես կորսնցուցած որդիդ, որուն համար յոյսդ բոլորովին կարած էիր. այո, թէ եւ չգիտի տեսնէիր յաւիտեան, սակայն Աստուած երեսնիս նայէցաւ:

Սահրատ իր ծնողքին փափաքին վրայ կը պատմէ իր պատահարները-ի մեծ զարմացումն անոնց:

∴

— Սիրելի դաւակն Մարտիրոս, գիտես որ քանի մը օրերէ ի վեր ուրախ եմ քեզմով, նոյնպէս տան միւս անդամները, սակայն այս մեր ուրախութիւնը վշտով խառնուած է, գիտես թէ ինչո՞ւ, որովհետեւ կը լսեմ որ ձեր այդ ինքնապաշտպանութիւնը որ յանցանք մ'է կառավարութեան առջև՝ չփոթութեան մասնած է զայն, որուն համար կը հեռապնդէ քեզ բուռն կերպով և խիստ հրամաններ հանած ամէն կողմ. ուստի ես կ'ուզեմ որ առանց ժամանակ կորսնցնելու եզրայրներուդ հետ ճամ-

բայ ելլես դէպի Բզմիր և անկէ ալ արտասահման, կար-
ծեմ այս կեանքէն աւելի նախընտրելի է ան, յամենայն
դէպս դարձեալ դու գիտես, այս տեղէն մեկնելով
կ'երթաք Բերկիւզ ուր ձեր կենդանիներուն շամիչ բեռ-
ցընելով կ'անցնիք մինչև Աստանա, արդէն ձեր անցա-
գիրը այն տեղուան համար պիտի հանուի. ուսկից Բզ-
միր և ապա նաևով ուր որ յարմար կը տեսնէք. ինչ-
պէս, կ'ուզէ՞ս երթալ:

— Քանի որ մինչև ցարդ ձեր հրամանէն դուրս
ելած չեմ, ասկէ վերջն ալ դերս չեմ փոխեր, ահա իմ
կարծիքս. ինչպէս որ կ'ուզէք այնպէս թող ըլլայ:

ԺԲ.

Երկու օրուան մէջ պատրաստութիւնները տեսնը-
ւած էին արդէն: Սարթաա իր երկու եղբայրներուն
կիրակոսի և Յակոբի հետ ճամբայ կ'իյնայ դէպի Բեր-
կիւզ, ուր իրենց հօր պատուէրին համաձայն ապրանքի
համար բերած կենդանիներն շամիչ բեռցնելով կը շա-
րունակեն իրենց ճամբան:

Երկու օր վերջ անոնք կը հասնին Նիշաէ: Ըամբան
անոնց կը հանդիպի իրենց հայրենակիցներէն Հասան օղ-
լու Ահմէտը, որ իսկոյն ճանչնալով Սարթաաը՝ կը յիշէ
անոր մասին տարածուած լուրերն ու փախստական ըլ-
լալը, ու Յակոբի դառնալով:

— Դարձեալ այս ֆէդային ո՞ւր կը տանիք, կ'ըսէ
լուրջ դէմքով մը:

— Քաւ լիցի, ինչ ֆէդայի, եղբայրս է. քանի
մը որ առաջ Պօլսէն եկաւ պէ դու ալ. ֆէդայի՞ն ուր-
կէ հանեցիր, Աստուած, Աստուած:

Անմէտ կը յայտա՛նէ թէ շատ մը զրոյցներ լսած էր անոր մասին, թէ Եօզղատ կախուող Փիրոյրի խուճրին մէջ է եղեր, թէ շատ մը խլամիներու արիւն մտած է, և այլն և այլն :

Երկու եզրայրներ կը յայտանեն թէ անոնք բոլորն ալ զրպարատեթիւններ են և թշնամի խօսքեր :

Գանի մը օր վերջ անոնք հասած էին արդէն Ատա-նա, փօլիս մը անսելով ասոնց օտարական ըլլալը՝ կը ձերբակալէ. սակայն չուտով կ'ազատին իրենց անցագիրները ցոյց տալով Ատանայի մէջ մեր իշապանները իրենց բերած չամիչը ծախելով կ'անցնին Տարսոն և ապա՛ զմիր :

Օր մը սակայն երբ Սա՛րբատ կը պատէր առանձինն քարափին վրայ կը ձերբակալուի քօմիտէրի մը կողմանէ որ անցագիր կը պահանջէ. Սա՛րբատ թէև կարագեա անուան ելած անցագիրը ցոյց կուտայ, սակայն դարձեալ թոյլ չի արուիր ու կ'առաջնորդուի բանա : Երկու եզրայրներ լսելով Սա՛րբատի ձերբակալուիլը, իսկոյն կը վազեն կառավարութեան ու քանի մը զրուշ կրծօն տալով կ'ազատեն իրենց եզրայրը : Օր մը վերջ Սա՛րբատ նաև կը նստի իր եզրայրներուն վերջին մնաս բարովը տալով թէև կ'ուզէ արտասահման անցնիլ, սակայն զուգադիպութեամբ մը իր թալասցի քեռին — Յովհաննէս Պալգամեան — ու էվէրէկցի մուճակագործներէն Մ. Գարրիէլ Վարդուկեանին(*) հոն գտնուելուն անոնց Պոլիս երթալու համար չապլած ճատագովութիւններէն համոզուած՝ կը համակերպի Պոլիս երթալ. երկու օր վերջ կը հասնին Պոլիս, Յովհաննէս Պալգամեան կ'ուղեւորի արտասահման :

[*] Էջնատներու մէջի ընթերցողները շատ լու պիտի յիշեն այս կրակոս յեղափոխականը :

Սահրատ իր կեանքին մէջ դեռ առաջին անգամն քլլալով տեսած էր այսպիսի հոյակապ ու հարուստ քաղաք մը, հսկայ միմարեաներ ու պալատներ, փառաւոր ու հոյակապ շէնքեր կ'անցնին իր առջեւէն մէկիկ մէկիկ մեծ հրացմունք ձգելով իր վրայ, կը տեսնէ Ոսկեղջիւրն ու Մարմարան և կը հիանայ: Սակայն այս բոլորն ալ իրեն անձանօթ էին, կ'ընկզմի քաղաքին մէջ ու ըստ քաղաքի կը պտտի քանի մը օրեր: Բայց պէտք էր գործ գտնել, այսպէս անգործ ու թափառական պատելէն համ չէր առնէր: Կը գիմէ քանի մը տեղեր սակայն պէտք եղած վաստահութիւնը չներշնչելով անոնց՝ չի յաջողիր: Օր մը երբ սովորականին պէս կը շափշփէր փողօցները, կը հանդիպի խանութի մը մէջ՝ իր նաւակից էվէրէկցի Մ. Գարրիէլ Վարդուկեանին որ կը յայտնէ թէ ո՛ւր կ'երթար այնպէս, Սահրատ կը պատասխանէ.

— Բարեկամ, նս ալ չեմ գիտեր թէ ո՛ւր կ'երթամ: Վարդուկեան կ'առաջարկէ որ իրեն համար նըպատաւոր գործ մը կար իր բարեկամներէն միոյն խոհանոցին մէջ, եթէ կ'ուզէր կարող էր զինք հոն առաջնորդել: Սահրատի դրական պատասխանին վրայ անոնք կ'ուզուին պանդոկ մը ուր կը գտնուէր խոհանոցը. վերջապէս Սահրատ իր սպասաւոր հոն կը մնայ վարձքն ու ամէն բան որոշուելով: Խոհանոցի սպասաւորը (Սահրատ) իր խօրին շնորհակալութիւնը յայտնելով թոյլ կուտայ որ հեռանայ ան:

Կ'անցնին ամիսներ, օր մը Սահրատ ու Վարդուկեան նստած խանութին մէջ կը խօսակցէին:

— Մարտիրո՛ս, քանի իրարու ծանօթացանք, դեռ չենք գիտեր թէ ի՞նչ տեսակ անձեր ենք, այսինքն ի՛նչ գաղափար ու գիտում ունինք ներկայ իրերու անձ ու դարձերուն նկատմամբ, աւելի բացը խօսելով՝ հայ ժողովրդի տազնապին մասին:

— Մահրատ կործելով որ իր խօսակիցը զինք փոր-
ձել կ'ուզէր կր հարցնէ բոլորովին անտարբերութեամբ մը :

— Ի՞նչ Հայկական տաղնապարկ կ'ակնարկէք :

— Այսինքն սա քանի մը տարիներէ իվեր տեղի
ունեցող հալածանքներուն . որոնք սիսքեմաքիֆօրէն
կը գործուին բուհակալ կառավարութեան կողմանէ :

— Այո՛ , այո՛ , հասկցա՛յ , ըստիս կը ցաւիմ ա-
նոնց վրայ սակայն ի՞նչ կարող եմ ընել առանձինն , ա՛նա
ժիրայր ելաւ քանի մը ընկերներով , սակայն ժամանակ
մը գործելէ վերջ կախաղանով վերջացաւ իր գործը :

— Այո՛ , թէեւ դու կարող չես առանձինն բան
մը ընել . սակայն երբ քանի մը ուրիշ քեզ նմաններ ալ
միանան ու գործեն այն ատեն կարելի կ'ըլլայ ար-
գելնք մը յառաջ բերել :

Մահրատ կուսեցով թէ իր խօսակիցը զինք չէր
ուզէր փորձել և թէ միութիւն ըսելով կ'ակնարկէր
Հնչակեան կառուկցութիւնը՝ կ'ըսէ :

— Կը հաւատամ որ դուք յեղափոխութեան հու-
քովը՞ վատուած անձ մըն էք , թէև մինչև ցարգ չէի
գիտեր , և կը գաւիք մեր հարկնիքի թշուառութեանց
վրայ . սակայն լաւ գիտցած ըլլաք որ ձեր խօսակիցն ալ
չըսեմ աւելի գրեթէ ձեզի շափ նայն բաներով կը հե-
տաքքորուի . ու կըցաւի իր թշուառ հայրենիքին վրայ ,
իրբ ապացոյց իր այս խօսքին ա՛նա ձեզ կը ներկայացնէ
Կէմէրէկի Մասնաճիւղին մէկ գրութիւնը , այս ըսելով
կը հանէ իր գրդանէն թուղթի կտոր մը ու կ'երկարէ
Վարդուկեանին . այս վերջինը զարմանալով գիւղացիի
տարազին տակ անձնուէր յեղափոխականի մը ծածկուած
ըլլալը կ'առնէ ու կ'ըսկսի ակնարկ մը պտտցնել անոր
վրայ . բոպէ մը վերջ կը պատասխանէ ուրախութեամբ
մը թէ իրենք ընկեր են եզեր ու լուր չունին տակաւին .
Մահրատ կ'աւելցնէ :

— Ես առաջին անգամ շխտակը կարծեցի թէ դիւ փորձել կուզէք. սակայն այժմ վստահ ձեր խօսքին կը շնորհաւորեմ ձեզ ու ապա կաւելցնէ— Ես չպիտի ուզէի երկար բարակ պատմել պատահարներս, որոնք շատ ու շատ երկար են. եթէ անգամ մը պատմեմ այն ատեն դուք լու կերպով պիտի հասկնաք թէ ո՞վ է ձեր խօսակիցը և ի՞նչ գործեր տեսած : Ու Սահրաս Վարդուկեանի ստիպումներուն վրայ կը պատմէ իր ամբողջ արկածայից կեանքը. Թորոսի հետ ունեցած բարեկամութիւնը, Ժիրայրի խումբին միանալը ու գործած քաջագործութիւնները. անոր կախառդոնը ու վերջապէս իր հրաշքով ազատումը :

Վարդուկեան բնաւ չէր յուսար թէ այդ գիւղացիի տարազին տակ ծածկուող իր խօսակիցը կարող էր այսքան գործեր տեսած ըլլալ, և կ'ուրախանայ իր փոքրիկ մէկ հետաքրքրութեան այսքան շահեկան ու կարեւոր լուրերու դուռ բանալուն վրայ, ու սուքի ելլելով իր տեղէն կը շնորհաւորէ իր ընկերը : Սահրասի խնդրանքին վրայ Վարդուկեան կ'ըսկտի պատմել իր ամբողջ ոգիտակներ, թէ ինչպէս յայտարարութեան խնդրով ձերբակալուած էր Էդէրէկի մէջ ու զացած կեսարիա. և ապա Պաղատիա ուր ներկայ եղած էր Թորոսի ընկերներուն կախազանին, ու ապա աքսորուած բայց վերջը ազատուելով Պոլիս եկած : Երկու ընկերներ խիստ կը զարմանան թէ լերկար ժամանակէ մ'իվեր Պոլիս ու գրեթէ միևնոյն սենեակին մէջ կը գտնուին ու լուր շունին իրարմէ :

Քանի մը օր վերջ Սահրասի վրայ փոքրիկ ջերմ մը կուգայ, որ շուտով կը փոխուի ուրիշ ծանր հիւանդութեան, և որուն պատճառաւ խոհանոց չի կրնար յաճախել ալիս : Հիւանդութիւնը տակաւ կը ծանրանայ :

Իրիկուն մը Մ. Գարբէլ ընկերական ժողովի կը կանչուի կարևոր խնդրոյ մը համար. ՚հիտաէն վերջ կը կարգադուի դաւաճներէն եկած զանազան նամակները. նոյնպէս Եօզղատի Մասնաճիւղին հետեւեալ պարունակութեամբ դրութիւնը :

Ընկերնե՛ր :

Քանի մը ամիս առաջ Կէմէրէկցի Մարտիրոս Ա. Յովհաննէսեան ծածկանունով Մահրատ կամ Տէաօ տեղէն Պոլիս եկած է Կարապետ անուն անակ անցադրով : Յիշեալը Ժիրայրի խուճրին կը պատկանէր, ու անոր մահուընէ վերջ բաւական ժամանակ ալ ի նպաստ Կուսակցութեան գործած, ուստի կը խնդրենք որ հարկ եղած ձեւնառութիւններ հաճիք յանձն առնել երբ ան ներկայանայ :

Վարչութիւն Եօզղատի Հնչակեան Մ.ճիւղի
Կնիխ

Մ. Գարբէլ իսկոյն կը յիշէ հիւանդ Մարտիրոսը, նա ընկերներուն հարցումին վրայ կը յայտնէ թէ ան իր սենեակն էր ու քանի մը օրերէ իվեր հիւանդ կը պառկէր : Հետեւեալ առաւօտ Մարտիրոս կուսակցութեան հրամանով Եօի գուլէ Ազգ. Հիւանդանոցը կը դրկուի ուր տասնևհինգ օր մնալէ վերջ բաւական իր առողջութիւնը վերստացած դուրս կուգայ :

Կ'անցնին քանի մը շաբաթներ. Մ. Գարբէլ ու ընկերներէն ոմանք կը ձերբակալուին կուսակցական խընդրով, անոնց կը հարցուի թէ ո՛ր էր նաև Կէմէրէկցի Մարտիրոս Ա. Յովհաննէսեանը որ քանի մը օրերէ իվեր իրենց մօտ կը գտնուէր. անոնք կ'ուրանան ամէն ինչ : Մահրատ կեղրոնական Վարիչ մարմնոյ որոյման վրայ կ'ուղէ պահ մը Եւրոպա անցնիլ, սակայն հայրենիքին սիրովը վառուած շուղեր բաժնուիլ անկէ ու նաև նրստելով կ'անցնի Սամսոն Լրտեսի պիտակին տակ :

ԺԳ.

—Պ. Սարգիս, այս օրերս տեղս կէմէրէկցի Մարտիրոս անուանով յեղափոխական մը եկեր է. ինչպէս ձեռք պիտի անցնենք:

—Իրա՛ւ կ'ըսէք, հազարապետ պէյ, այդ ինչպիսի մարդ կրնար որ կը յանդգնի համարձակ մտնել քաղաք:

—Շիտակը ես ալ կը զարմանամ. բայց...

—Ուսկից խմացաք այդ տեղեկութիւնը:

—Հիմա ներքին գործոց նախարարութենէն հետագիր մը առի, ուր կը յայտնուէր թէ կէմէրէկցի Հրնչակեան յեղափոխական մը Մարտիրոս Տ. Յովնանէտեան անուն՝ այս օրերս Պոլսէն Սամսոն ելած էր:

—Զարմանալի բան, հապա ես ինչո՛ւ չեմ լսած, անոնք եղէք. վաղը եկեղեցի կ'երթամ ու կը հասկնամ ամէն ինչ:

—Կը յուսամ թէ ձեր շնորհիւ վաղը ամէն բան կարգադրուած պիտի ըլլայ, նայէ՛, եթէ ատկա յաջողիս ձերբակալել՝ կը խօստանամ քեզի Պոլսէն պատուանշան մը բերել տալ իրր վարձք քու հաւատարիմ ծառայութեանդ. ես ալ իմ մասին կ'աշխատիմ պէտք եղածը դանց չընել:

—Այո՛, հազարապետ պէյ, որքան ատենէ որ ես այս լրտէօի պաշտօնը ստանձնած եմ, ատի՞թը չեմ փախցուցած կառավարութեան օգտակար հանդիսանալէ. անցեալ օր յայտնի յեղափոխական մը մատնեցի որ շատ շարիք հասցուցած է եզեր կառավարութեան, և զընտաններուն մէջ հիւժուիլ դատապարտել առի. ձեզի ըսեմ հազարապետ պէյ, այս մի քանի տարիներս հայերը կատրած են ու իրենց կօչիկէն վեր կ'էլնեն, շիտակը պէտք է լաւ դաս մը տալ ատոնց:

—Այդ մասին անհոգ եղիր, Պ. Սարգիս² կառավարութիւնը քանի մը ամիսէն տալիք դասին ծրագիրը կը պատրաստէ հիմակուրնէ. գիտե՞ս թէ ի՞նչ պիտի ընէ. ընդհանուր կոտորած... այս բանը միայն կարողէ մտքերը երկիրը այդ ասերախտներէն:

—Կուզեմ որ հազարապետ էֆ. քիչ մըն ալ տեղեկութիւն առք սա յեղափոխականի մասին, որ ես ալ բոս այնմ գործեմ:

—Այդ անպիտանը ժիրայր բառած յայտնի յեղափոխականին խումբին մէջ է եղեր. անոր կախուելովը անցեր է շատ մը գիւղեր, ու երկար ժամանակ կուտեր կառավարական գինուորներու հետ. սակայն կերպով մը կծիկը դրեր է, կէմէրէկ, Եօզղատի մէջ մահուան դատապարտուեր է իր բացակայութեան. սպա Պոլիս անցեր է. և հիմա ալ հոս, ամէն կողմ հեռագիր արուած է. եթէ բունուի անպատճառ ժիրայրի բախդին պիտի ննիթարկուի, այդ անպիտանը ժողովուրդը զրգուելէ զատ շատ մը հարուստներու դրամն ալ կողոպտեր է սարսափի մատնելով զանոնք:

Այդ յայտնումին վրայ Սարգիս կրակօրի մտածել, հազարապետը անոր խորհիլը տեսնելով փախելցնէ:

—Պ. Սարգիս, ինչո՞ւ կը մտածես, ապա թէ ոչ կը վշտանաս թէ անհատ մըն ալ պիտի պակսի ալգէդ:

—Ինչ կրտէք, պէյ էֆէնտի, թող պակաս բլլան այդպիսի անձեր, անոնք օգուտ ունենալէ զատ փեստի կը ծառայեն. կը մտածեմ որ այդ անպիտանը ինչպէս համարձակեր է Պոլիս երթալ ու ապա տեղս գալ. ինչքան յանդգնութիւն, թող սպասէ քիչ ալ... ու այն ատեն պիտի հասկնայ թէ ի՞նչպէս կրլլայ կառավարութեան քէմ գործերը:

Հազարապետը շնորհակալ մնալով Սարգիսի խօսքե-

բէն և մանաւանդ յանձն առած ծառայութիւններէն սեղանի կը հրաւիրէ ու գաւաթներ կը հրամցնէ անոր : Բիշ վերջ Սարգիս մեկնած էր արդէն :

Ճամբան կը պատահի իր բարեկամներէն Եօզղատցի Միսաք Գարակէօզեանին որ զարմանքով կը հարցնէ .

— Ա՛հ , բարեկամ , արդեօք կը յուսայի թէ անգամ մըն ալ պիտի կարենայինք տեսակցիլ :

— Շիտակը ես ալ չէի յուսար , սակայն բախտին մէկ ժպտալից ակնարկը դարձեալ մեզ իրարու գէժ հաննց , է՛հ , ինչպէս էք նայինք , իհեհր մը չունիք անշուշտ :

— Փառք Աստուծոյ , հանգիստ եմ . կը յուսամ թէ դուք ալ հանգիստ էք :

— Բայց այս ի՞նչ ձեռ , ի՞նչ կերպարանք . ընկե՛ք ջան .

— Մի՛ հարցնէք . մեծկակ պատմութիւն մը ունի անիկա , է՛հ . ընկերները ի՞նչպէս են :

— Անոնք ալ հանգիստ են . սակայն այս օրերս վրդովեցուցիչ բան մը երեւան եկած է . կ'ըսեն թէ սա դիմացի պանդոկին մէջ լրտես մը ծնած ա՛հ ու սարսափի կը մասնէ ամէնքը . կը խորհինք կերպով մը մէջտեղէն վերցնել :

Սարգիս իսկոյն կը կռահէ թէ նա իր մասին կը խօսէր , սակայն խօսակցութեան ձեւը փոխելով կը հարցնէ .

— Այսօր ընկերական ժողով ունի՞ք , ես ալ կը փափաքիմ ներկայ բլլալ , սակայն միւս կողմանէ կը խորհիմ թէ վկայական չունենալուս համար չպիտի կարենամ գալ :

— Շատ լաւ ստայժմ այսչափ . թերեւս կասկածուինք «մնաք բարով» ու կը բաժնուին :

Երկու օր վերջ Մարգիս հրաւիրուած էր իր ընկե-
րոջ տուած ճաշին, ուր անոնք առթիւր ունեցան աւելի
մօտէն տեսնուելու:

Օր մը Մարգիս լսելով իր հայրենակիցներէն Տօնիկ
աղա Պոյաճեանի Մամսն գայր Նաւկիմ վաճառելու
համար՝ կը խորհի իր հօր նամակ մը գրել. քանի որ
երկար ժամանակէ ի վեր չէր գրած, ուստի պանդոկին
մէկ անկիւնը առանձնանալով կը գրէ երկար նամակ
մը, որուն մէջ ի միջի աչոց կը խնդրէր որ իր եղ-
քայրներէն մին Մարգուան գար ու միասին հայրենիք
դառնային. նամակը գրելէ վերջ կերթայ ու կը գտնէ
իր հայրենակիցը ու նամակը յանձնելով կը պատուիրէ
որ իր ընկերներուն քան մը չբռէ իր մասին:

Երկու օր վերջ Մահրատ կառք մը վարձած կը
մեկնի Մարգուան, հոն հասնելով կ'իջևանի իր ծանօթ
ընկերներէն Յարութիւն աղա Ջէնկիճեանի տունը. ուր
կը մնայ քանի մը օրեր:

Տօնիկ աղա հասնելով կէմէրէկ կը յանձնէ նամա-
կը իր հասցէին, որուն վրայ Մահրատի եղբայրը՝ Յակոբ
ճամբայ կ'իյնայ դէպի Մարգուան, հոն հասնելուն երբ
կ'իմանայ իր եղբոր Հաճի դիւղ մեկնած ըլլալը կ'ըս-
տիպուի հոն երթալ: Մահրատ ու Յակոբ կը տեսակցին
երկար ատեն որու միջոցին Յակոբ կը յայտնէ թէ միս-
սին երթալը զտանգաւոր էր. որովհետեւ ճամբաները
կը հսկուէին կառավարութեան կողմանէ. որով պէտք
էր լուք վերադառնալէ քանի մը օր վերջ դալ. Մա-
հրատ կը համակերպի. քանի մը օր վերջ Յակոբ հասած
էր իր հայրենիքը:

Մահրատ կ'անցնի Ամասիայի ճամբով Թոքատ,
ուր կը ներկայանայ իր Մարգուանէն առած յանձեա-
րարականով տեղւոյն Մասնաճիւղին. որ կ'առաջարկէ
մնալ Մարիցա խանքի տունը:

Մարիցա խանր՝ միջնաճասակ կլօր կին մին էր սեւ աչքերով ու խարտեաչ, մազերով, իր ամուսնոյն մահուինէ վերջ մտած էր Հնչակեան դրօշին տակ: Նա պատիւ կ'վայելէր ոչ միայն տեղւոյն ժողովուրդին մէջ՝ այլ կառավարական շրջանակին մէջ ալ. ճանչցուած էր իբր առատաձեւն ու մաքուր բարոյականի տէր տիկին մը, որուն համար կը սիրուէր շատերէն:

— Քեզի բնեմ, Սահրաա, կ'ըսէ Մարիցա խանր՝ օր մը. բնկեր Նշանը կրնայ յաջողիլ այն մասնիչին գործը լմնցնել. արդէն ծանօթ է ամենուս անոր քաջագործութիւնները և ճանչցուած է իբր *skorpius*, այն մարդն ալ երկարեց այլևս իր շահատակութիւնները. անգամ մը իրեն պատուիրուեցաւ որ այլևս այնպիսի գերի մէջ չի գտնուի, սակայն կ'երեւի թէ եղած այնքան սպառնալիքները իրենց բարերար ազդեցութիւնը չեն ըրած իր վրոյ, այս անգամ վերջնականապէս գործը լմնցնելու է:

Այո՛, այո՛, այդպիսիներուն մարմինը չուտով պէտք է վերցնել մէջտեղէն. որպէսզի կուսակցութիւնն ալ անարգել գործէ: Եթէ այսօր խնայուի անոր կեանքը՝ նա վաղն ալ ներում գտնելու յոյսով կ'սկսի աւելի ևս շտաղնել իր մասնութիւնները, պէտք է չուտով մաքրել անոր հաշիւը:

— Սակայն այդ անպիտանը մեր ազդարարութեան վրայ սկսաւ այլևս գրեթէ առնչն դուրս շիլլել. և մնալ իրեններով շրջապատուած. հիմա մեզ կը մնայ կերպով մը խնճոյքի հրաւիրել տալ ու այսպէս կարգադրել գործը, ապա թէ ոչ իր տան մէջ ձեռնարկելը քիչ մը վտանգաւոր է. նկատի առնուելիք պարագաներէն մէկն ալ սա է թէ թէեւ ընկեր Նշան այնքան ճարպիկ ճանչցուած է, սակայն կը կարծեմ որ առան-

ձինն պիտի կրնայ յաշնդցնել զործը, պէտք ունի ընկերի մը :

— Մարիցա խանրմ, պիտի խնդրէի ձեզմէ որ ընկեր նշանի նեա միանալով կարգադրէինք զործը, դուք ճանչցուած էք ընկերներուն սէջ իբր խորհրդատու և անուց համարումը կը վայելէք, ուստի կարո՛ւ էք անոնց յայտնելով խնդիրքս՝ ինձ վիճակել այդ պաշտօնը, որով շատ գո՞ պիտի թողուք զիս, որովհետեւ երկար ժամանակէ ի վեր ինձ արհեստ բրած եմ այդ կերպ սողուններուն դաս տալը :

— Շատ լաւ անգամ մը սուաջարկեմ, սակայն չեմ յուսար որ հաւանութիւն ցոյց տան, որովհետեւ երբ ձեզ արուի այն պաշտօնը՝ քիչ մը անպատուարեր պիտի բլլայ ընկերներուն, անո՞ք պիտի սուարկեն թէ դուք անձանօթ էք այստեղի վայրերուն և թէ հիւր :

— Ինչո՞ւ Մարիցա խանրմ, ինչո՞ւ անպատուարեր պիտի բլլայ եղեր ընկերներուն, ընդհակառակը... զալով իմ հիւր բլլալս սուարկուելուն՝ ինձ համար տարբերութիւն չընէր նորեկ կամ հիւր բլլալը, բաւ է որ մենք ծանօթ բլլանք իրարու :

— Հոգ չէ, անգամ մը յայտնեմ, թէեւ այնքան յոյս չունիմ :

Իրիկունը ճաշէ վերջ Մարիցա խանրմ ժողովի կը հրաւիրէ ընկերները, ուր թեր ու դէմ կարծիքներ փոխանակուելէ վերջ՝ կ'որոշուին Սահրատ ու նշան իբր *skotos* մատնիչին :

Անցած էին քանի մը օրեր, կուսակցութիւնը յաջողած էր կերպով մը մատնիչը հրաւիրել պարտէզի մը մէջ : Սահրատ ու նշան — երկու պարտածանաչ ընկերներ — կը դիմեն հօն՝ ուր հրաւիրուած էր նա, մութ գիշեր մըն էր, անոնք անցնելով զանազան փողոցներէ

վերջապէս կը հասնին որոշուած վայրը, յանկարծ կը շուռի օդին մէջ հրագանի պայթիւն մը, ճատնիչը դարձուած էր. հրաւիրեալները սարսափածար դուրս կը խուժեն ձերբակալելու համար հեղինակները, սակայն անոնք արդէն անյայտացեր էին. ՏԿՐՕՐԸ յաջողուած էր :

Իսկոյն լուր կը տրուի կառավարութեան, որ քննիչ յանձնարուածը մը գրկելով կը քննէ դէպքը. որուն կը յաջորդէ խիստ խուզարկութիւն մը. շատ անձեղներ կը ձերբակալուին ու շատեր ալ սարսափի կը մատնուին : Սակայն անդին դէպքին բուն հեղինակները կ'ուրախանային իրենց առջեւի խոչնդոտը մաքրուած տեսնելով :

Մատուցեալն մը շնորհիւ օր մը կառավարութիւնը քանի մը ոստիկաններ կը գրկէ Մարիցա խանրմիտան կասկածելի անձը (Մահրատ) ձերբակալելու համար : Մարիցա խանրմ դուռը կզպօժ գրացիին տունը դաղած էր. իսկոյն լուր կը տրուի իրեն որ իր տան առջև խուժը մը ոստիկաններ զինքը տեսնել կ'ուզէին. փրկինը կը փութայ. ու տեսնելով խուճերստ ամբոխի մը մէջ քանի մը ոստիկաններ՝ դիտել կ'ուտայ թէ իրենք առանց թաղարպետի ու հոգեւոր հօր ներկայ ըլլալուն կարող չէին խուզարկութեան ձեռնարկել. փրկնոջ առարկութիւնը արդարացի էր. ճար չկար պէտք էր համակերպիլ, իսկոյն քանի մը անձեր կը գրկուին ու կը կանչուին անոնք : Բարեբաղդաբար Մահրատ տունը չէր այնօր : Ոստիկաններն ու թաղարպետները ներս կը խուժեն կարծելով թէ պիտի կարենային գտնել, ամէն կողմ կը խուզարկուի. սակայն ոչ մէկ արդիւնք յառաջ կուգայ, ուստի կ'ափսոսուին ամօթահար ետ դառնալ :

Մարիցա խանրմ իր արժանապատուութիւնը վիրա-

ւորուած զգալով կը դիմէ անձամբ տեղակալին մօտ քողոքի համար . կը յայտնուի իրեն թէ ան լոկ կօսկածի մը արդիւնքն էր , որովհետեւ իրենց սյնպէս հազորդած էին . ու տեղակալը փաղաքշահան ձեւով մը .

— Մի՛ յուզուիք Մարիչա խանրմ , թէեւ բնաւ չէի յուսար որ ձեր տունը սճրագործի մը բնակարան կրնայ ըլլալ . սակայն սուջի օր քանի մը անձեր յայտնեցին թէ կասկածելի անձ մը կը գտնուէր ձեր տունը . և ստիպեցին ձերբակալելու համար միջոցներ ձեռք առնել . ուստի լոկ անոնց կասկածը փարատելու համար այսպէս ըրի :

— Թէեւ մասամբ մը իրաւունք ունիք ձեր այնպէս վարուելուն մէջ , սակայն արդեօք չխորհեցօք անգամ մը թէ անկարելի է իմ այդպիսի արատարեր քաներու մէջ գտնուիլը :

Քանի մը վայրկեան վերջ Մարիչա խանրմ իր տան մէջ Սահրասի քով նստած կը յայտնէր թէ զացած ու բողոքած էր խտաիւ՝ կատարուած խուզարկութեան համար , անոնք յայտնած էին իրենց քանի մը անձերու կասկածիլը իր (Սահրաս) վրայով . որուն համար կառավարութիւնը եկած ու խուզարկած էր . կը յայտնէր նաև թէ եթէ անգամ մըն ալ խուզարկութեան դային , սանդուխին տակը մտնէր , զի սպա՛նօյ էր ՚ոն :

Իրօք քանի մը օր վերջ վերստին կուգան խուզարկութեան . Սա բատ սանդուխին տակը կը մտնէ . ստիպանները կը խուզարկեն ամէն կողմ , սակայն կրկին զլլտիկոր ետ կը վերադառնան :

Սահրաս տեսնելով որ ՚ոն ալ հանգլտտ չկար իրեն համար՝ կ'որոշէ իր հայրենիքը դառնալ :

ԺԴ.

Սահրատի կէմէրէկ հասնելէն ամիս մը վերջ՝ Սե-
րաստիոյ բանտէն փախուտ ատուղ ու կէմէրէկ ներ-
աէս կէօզէլկէլինեանի ատուր ազատասանող Սեղբաք-
իտալամեանը կը ձերբակալուի յանկարծակի կառավա-
րութեան կողմանէ, ու կը զրկուի նարգշլա ու ազա-
Սերաստիա :

Սահրատի ծնողքը երկիւղի մէջ ինկած կը կանչեն
իրենց զաւակը ու կուզեն որ շուտով տեղ մը անցնի
որովհետեւ կառավարութիւնը արդէն գրգուռած էր
իտալամեանի ձերբակալութեան վրայ ու կարելի էր
յանկարծակի զինքն ալ ձերբակալել. անոնք վստահ-
էին թէ անգամ մը եթէ իրենց որդին օձիքը ձեռք
տալու ըլլար այնքան զիւրին չպիտի լլար ազատուիլը.
մանաւանդ որ ի բայակայութեան մահուան դատա-
պարտուած էր :

Սահրատ զգալով վիճակին ծանրութիւնը կը քաշ-
ուի սենեակ մը ու կ'սկսի մտածել, մտածել՝ իր ան-
ձին, իր ամուսնոյն ու ծնողքին վրայ. շատ մը անտ-
վոր գաղափարներ կ'անցնին իր մտքին առջեւէն,
որոնցմէ կը ստեղծուի նա, կուզէ լալ, սակայն արցունք-
ները իր աչքին մէջ կը քարանձան. կը մտածէ իր ազա-
գային վրայ, որ մշուշներու մէջ թաղուած էր. կառա-
վարութեան ուրուականը զինք անհանգիստ կ'ընէ.
սակայն ինչ ընել պէտք էր անկէ ազատելու համար,
անձնատուան ըլլալ՝ առ անկարելի էր. անդին այրի
պիտի մնար իր ամուսինը, երթալ կառավարութեան
յանձնուիլ՝ առ ալ պարզապէս յիմարութիւն էր, որով-

Տեսաւ մէկ բողոքի մէջ պիտի ոչնչանար, ինչ ընել
պէտք է, ուրեմն, ա՛նա անել լարիւրիւնթոս մը, որուն
ձամբաները գաղտնիքներու մէջ ագուցուած են, կը-
կար ժամանակ խորելէ վերջ Սահրատ վերջապէս կ'ո-
րոյէ անցնիլ թալաս ու ապա Կեսարիա, ուսկից ալ
եթէ յարմար առիթը ներկայանար Չէյթուն :

Այս ծրագրին վրայ Սահրատ իր ծնողքին կը ներ-
կայանայ յայտնելով թէ պիտի համակերպէր իրենց
հրամանին, թէեւ կ'զգար թէ վերջին անգամն էր որ
կը բաժնուէր անոնցմէ, որովհետեւ անդին կառավա-
րութիւնը իր աշքերը բացած կը հսկէր անքթիթ : Հե-
տեւեալ իրիկուն Սահրատ իր ծնողքին ու ամուսնոյն
վերջին մասս քարոզը տալով կ'ուղեւորի թալաս, ուր
կը մնայ ընկեր Կարապետ Քէրթմէնեանի տունը, քանի
մը որ վերջ կ'անցնի Կեսարիա : Այն օրերը Յակոբ
անուն Հնչակեան ընկեր մը կը ձերբակալուի Կեսարիոյ
մէջ գինեմուլութեան պատճառաւ, ու կ'առաջնորդուի
բանտ, հարցաքննութեան պահուն անդիտակցարար կը
յայտնէ քանի մը կուսակցական գաղտնիքներ, որուն
վրայ կը ձերբակալուին 10-15ի շաբի անձեր նոյնպէս
ինքն ալ վար կը դրուի :

Բանտին մէջ կը գտնուէր Ռուբէն Գալուգեան
անուն դաւաճան անձ մը, որ Հնչակեան կուսակցու-
թեան անունով դրամ հաւաքած և ի վերջոյ գողու-
թեան ալ դիմած ըլլալով ձերբակալուած ու հինգ
տարուան բանտարկութեան դատապարտուած էր, այս
վերջինը երթալով Յակոբի մօտ կ'ուզէ քանի մը
գալտնիքներու տիրանալ ու գտնէ այն կերպով ազա-
տիլ բաւաւն ու կսկսի շողոքորթել : Յակոբ կարծելով
թէ վստահելի անձ է և մտնաւ անդ որ ընկեր՝ կը յայտ-
նէ ուրիշ քանի մը կուսակցական գաղտնիքներ, առանց

գիտնալու թէ իր խօսակիցը սօրազ լրանա մըն էր ու շահամոլ մը միանգամայն, Յակօբ կը յայտնէ նաև թէ այն օրերը միբայցի բնկերներէն կէմէրէկցի բնկեր Մարտիրոսը եկած էր կեսօրիա ու կը խրախուսէր բնկերները: Ռուբէնի համար սոխիթը ներկայացած էր ելլելով Յակօբի քովէն գրով մը կը յայտնէ կառավարութեան թէ եթէ զինքը թույլ տալ յօժարին կարեւոր գաղանձներ ունէր յայտնելիք. կառավարութիւնը սովալլուկ գայի մը նման օրս մը կը փնտռէր արդէն, և անոր իւրաքանչիւր պաշտօնեաները ստատուանչան մը առնելու իղձէն կը մտրակուէին, որով խկոյն կը կատարեն եղած խնդրանքը: Ռուբէն կը մտանէ իր բոլոր լսածները, որուն վրայ կը ձերբակալուին շատեր, նոյնպէս Մանրատր որ նամակ գրելով կը զբաղէր իր հայրենակից Ղուկասի մօտ, կը ձերբակալուի նաև այս վերջինն ալ, 6-7 տարիէ ի վեր կառավարութիւնը զբաղեցնող ու սարսափի մասնող Մանրատր ձերբակալման լուրը խկոյն կը տարածուի ամէն կողմ. կառավարութիւնը կը հեռագրէ Յօզղատ ու Պոլիս թէ վերջնապէս ձեռք անցուած էր կէմէրէկցի Մարտիրոսը որուն մահովճիւր վազուց տրուած էր:

Մանրատր համար այլևս ամէն յոյս մարած էին, վերջնապէս ինկած էր բռնակալ կառավարութեան ճիրաններուն մէջ, ու կը մտածէր, թէ անոր զոհը պիտի ըլլար նաև ինք:

Մանրատր օր մը հասկնալով որ մահնութիւնը կատարուած էր Գալուքեանի ձեռքով (պէտք է գիտնալ որ Գալուքեան չի յաջողիր ազատիլ իր մահնութիւններովը) շահամոլական գրգռմով կ'ուզէ գոնէ վերջին անգամն ըլլալով դատարարակի պաշտօնն ստանձնել և դաս մը տալ այն մատնիչին ևս. և գոնէ այդ կերպով

լուծել իր վրէժը, ուստի կը կաշառէ բանտապահը. զի-
շեր մը երբ նստած կը խօսակցէին անոնք խօսքը կը
դառնայ Սահրատի ձերբակալութեան շուրջ, Սահրատ
կը յայանէ թէ ինքն է եղեր մասնողը, Գալուզեան
կ'ուրանայ. սակայն Սահրատ կը պնդէ ու բարկացած
ելլելով յանկարծ իր տեղէն կը պլլուի Գալուզեանի
կոկորդին, ու կը ջանայ խեղդել զայն. այս վերջնոյն
ազազակներուն վրայ թէեւ կ'արթննան ուրիշ բանտա-
կեալներ՝ սակայն չեն ուզեր միջամտել. անոնք իրա-
րու փաթթուած վիճակի մէջ կը հասնին դրան ետին,
Գալուզեանի օգնութեան ազազակներուն վրայ կը
կը հասնին բանտապահն ու մի քանի ոստիկաններ. և
դուռը կը բանան. սակայն այս անգամ անոնց դրան
ետեւ գտնուելուն չյառճառաւ դուռը չի բացուիր, ոս-
տիկանները կը հրամայեն որ ետեւէն հեռանան, սա-
կայն կարեւորութիւն չի տրուիր անոնց խօսքին. անոնք
կըստօրինակ կրակել. սակայն դարձեալ ապարդիւն կը
մնայ. ի վերջոյ ոստիկանները դուռը իր ծխնիին վրայ
դարձնելով կը բանան, Սահրատ ու Ռուբէն դեռ կը
մաքառէին, ոստիկանները բարկացած ըլլալով քանի
մը խարազանի հարուածներ կ'իջեցնեն Սահրատին ու
այս կերպով կը յաջողին բաժնել զանոնք իրարմէ:
Սահրատ պահ մը կը կարծէ թէ՛ այլեւս Ռուբէն մե-
ռած էր. սակայն առտուն լսելով անոր սոսի ըլլալը՝ կը
տրտմի. բայց դարձեալ կը մեխիթարուի յիշելով անոր
տակաւին բանտ մնալը, բանտապահը տեսնելով որ
խնդիրը տարրեր գոյն պիտի ստանար որ մը միեւնոյն
սենեակին մէջ մնալովը՝ կը բաժնէ Ռուբէնը Սահրատի
քովէն և ուրիշ սենեակ մը կ'առաջնորդէ:

Սահրատ պէտք եղած կերպով իր վրէժը լուծած
չէ՛ր տակաւին, նա կը մտածէ որ եթէ ինք չկրցաւ

գանէ ուրիշներու ձեռքով լուծէ . ասոր համար քանի մը թուրք բանտարկեալներ կը կաշառէ, որոնք յանկարծակիի բերելով Ռուսէնը՝ կը յաջողին լաւ ծեծ մը քաշել : Սահրատ իր վրէժը մասամբ մը լուծուած համարելով կը թողու որ առիթներն ու ժամանակը պատժեն զինք :

Ազգաւ միմնուորտի տակ ազրոզ Սահրատ այժմ չէր կարող հանդուրժել այդ բանտի խոնաւ նկուզներուն . կը մտածէ իրաց ելք մը գտնել , փախուստի ճամբայ մը , որովհետեւ վստահ էր թէ այլևս ազատում չկար իրեն համար . կախազանով և կամ ուրիշ սաստիկ պատիժով պիտի մաքրուէր իր հաշիւը . կը խորհի , սակայն ի՞նչ կարող է ընել Գասազեղի մէջ բանտարկուած առիւծ մը , փախուստի փորձ մը ընէր՝ սակայն ուսկի՞ց , բանտին որմերը հաստ և բարձր էին . կաշառեր բանտապահները՝ սակայն ո՞ր մէկուն . անել զիճակի մը մտանուած յուսահատ կ'իյնայ իր անկողնին վրայ :

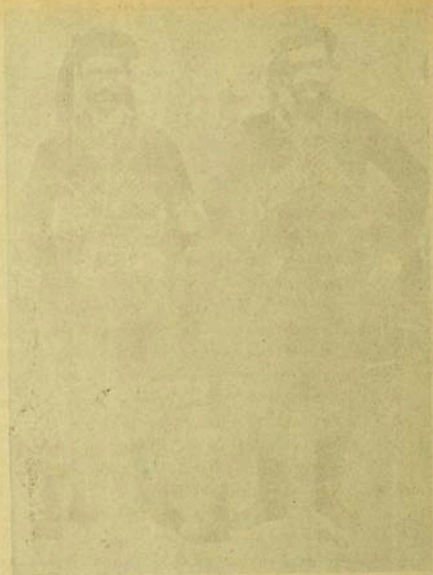
Յանկարծ իր մտքին մէջ յուսոյ նշոյլ մը կը ծագի . ուստի վազելով բանտապահին մօտ քանի մը սև գրնմներ կը սահեցնէ անոր կաշառահէր ասիին մէջ . որպէսզի քիչ մը թուղթ ու գրիչ և մելան բերէ իրեն համար . ի՞նչ պիտի ընէր արդեօք . զանազան բարձրաստիճան անձերու նամակ պիտի գրէր . որոնց մէջ պիտի պարզէր իր անմեղ բլլտը իր ժիրայրի հրոսախուժքին մէջ գտնուելու ամբաստանութեան անստուգութիւնը և ի վերջոյ պիտի խնդրէր անոնց գթառատ մարդասիրութեան շնորհիւ իր ազատուիլը :

Քիչ վերջ բանտապահը ներս կը մտնէ Սահրատի յանձնարարութիւններն ի ձեռին : Սահրատ քաշուելով օհնեակին մէկ անկիւնը կը գրէ :

ՄԻՅՐԱՆ

ՍԱՅՐԱՏ

207100

JUN 1910

Աղնուամեծար

Յակոբ էֆ. Հէմամեան

Օգնական կառավարիչ Կեսարիոյ

Ներեցէք որ բանտիս մէկ խշտեակին մէջէն դա-
լուկ ու տկար ձեռքերս Ձեր Վսեմութեան կարկառած
օգնութեան մի նշոյլ կը խնդրեմ. բանտի խոնաւ նը-
կուղներուն մէջ ծնողաց ու ընտանեաց կարօտով հա-
լումաչ եղած կը հեծեմ դառնագին: Չկայ ինձ ձեռք
մը երկարող ու հիգիս ձեռքը մի սեւ փող սահեցնող,
Կ'ամբաստանուիմ իբր թէ ժիրայր ըսուած անձին — որ
Նօզդատի մէջ կախաղան հանուած է — խուճրին մէջ
գտնուած ըլլամ, մինչդեռ ոչինչ գիտեմ անոր մասին:
Ճարահատ քանի մը հեռագիրներ տալ ստիպուած եմ,
մին Ազգ. Պատրիարքարան. միւսը Ատլիյէ նէզարէթին,
այսօր անոնց համար երկու ոսկի կը պահանջուի. մինչ-
դեռ սեւ դրամ մը իսկ չկայ մօտս: Առաջնորդարան
դիմեցի. պատասխանեցին անոնք թէ հազիւ իր որբե-
րուն կը բաւէր կեցածը. աւելորդ չունէին ինձ համար
ուստի ճարահատ Ձեր Վսեմութեան կը դիմեմ. որ-
պէսզի հարկ եղածները բարեհաճիք ընձեռել Ձեր տա-
րաբաղդ ազգի մէկ զաւկին(*):

Մարտիոս Տ. Յովհաննէսեան

6 Հոկ. 1897 Կեսարիա բանտ.

Նամակը վերջացնելէ վերջ Սահրատ պահաքանելով
կը զրկէ իր հասցէին. ուսկից կը պատասխանուի թէ
մօտ օրէն ի նկատի պիտի առնուէր խնդիրը:

Սահրատի սրտին մէջ յուսոյ աղօտ նշոյլ մը կը
ծագի. բայց աւա՛ղ, մի քանի վայրկեանի համար,
որովհետեւ արդէն երեք ամիսներ անցեր էին դեռ
կարգադրութիւն մը չէր եղած:

Օր մը Սահրատ նստած կը խորհէր իր վիճակին

վրայ . բանտապահը գալով կը յայտնէ որ պատրաստուէր , որովհետեւ քիչ վերջ հարցաքննութեան պիտի կանչուէր : Սահրատ ցուրտ սարսուռ մը զգաց և ելլելով իր տեղէն սկսաւ շտկուիլ ու մաքրել հագուստները :

Ժամ մը վերջ Սահրատ դատաւորին ներկայացած էր :

Դատաւորը կեղծ ժպիտով մը կը հարցնէ սնորանունը , մականունը , տարիքը . Ժիրայրի հետ յարաբերութիւն ունեցած ըլլալը . երբ անոնց ամենուն պատասխանները կստանայ կը հարցնէ .

— Ինչո՞ւ համար կեսարիա եկած էիր :

— Քիչ մը ապրանք գնելու համար :

— Լա՛ւ . հապա քովիդ անձը ո՞վ էր :

Սահրատ յիշելով թէ Ղուկասի մասին կը խօսէր ան :

— Հայրենակիցս էր :

— Լա՛ւ , վար գնա նայինք , վերջը կը կարգադրենք :

Երկու ոստիկաններ դարձեալ բանտ կ'առաջնորդեն Սահրատը : Նա կը հասկնայ թէ այն հարցաքննութիւնը Յակոբ էֆէնտիի դիմումին վրայ եղած էր . թէ և օգուտ մը չպիտի ունենար . այլևս ամէն բան կարգադրուած էր իրեն համար , անոնք պարզ ձեւակերպութիւններ էին :

Սահրատ նամակ կը գրէ իր հայրենիքը , որպէսզի գան իր ծնողքը , գոնէ վերջին անգամ ըլլալով տեսակցին և կարօտնին առնեն իրարմէ . թերեւս անկէ վերջ առիթը չէին ունենար :

Նամակի երկրորդ օրը Սահրատ կը հիւանդանայ :

(*) Ներկայս ընդօրինակուած է Սահրատի ինքնագիր գրութեան ձեկ գատճէնէն :

ու հետզհետէ կը ծանրանայ իր վիճակը, կառավարութիւնը բժիշկ բերել կուտայ, որուն առաջուց կը պատուիրէ որ սխալ դեղ տալով թունաւորէ զայն, բժիշկը թէեւ չի յամարձակիր նախ այդպիսի պատասխանատու գործի մը մէջ գտնուիլ՝ սակայն տրուած ոսկիներու փայլէն չլացած յանձն կ'առնէ. ու թոյն տալով կը մեկնի բանտէն: Սահրատ զգալով որ թունաւորուած է կըսկսի պօռալ որուն աղաղակներէն կը հասնին միւս բանտարկեալները: Զուգադիպութեամբ մը Սահրատի մայրն ու կիներ այն պահուն ներս կը մտնեն բանտի դռնէն. և շիտակ կ'ուղղուին բազմութեան խոնուած տեղը. ուր կը տեսնեն Սահրատը ծանր վիճակի մէջ կը հարցնեն պատճառը, իրենց կը պատասխանուի թէ՛ թունաւորուած էր. մայրը առանց իր պաղարիւնութիւնը կորսնցնելու խկոյն իր բերած մածունէն կերցնելով փսխում յառաջ կը բերէ, ու այս կերպով կը յաջողին ազատել ստոյգ մահուան ճիրաններէն: Սակայն Սահրատի հիւանդութիւնը բոլորովին անցած չէր տակաւին, գլուխը կը դառնար, սիրտը կը ցաւէր, մայրը վերստին ուրիշ բժիշկ մը բերել՝ կուտայ, որուն տուած դեղագրին շնորհիւ երեք շաբաթ վերջ կ'առողջանայ ան դարձեալ, ու երբ իր աչքերը կը բանայ կը տեսնէ ինքզինքը բանտին մէջ առանձինն ու հեռացած մայրն ու կիներ:

Անոնք մեկնած էին բժշկի ներշնչած ապահովութեան և մանաւանդ կառավարութեան ստիպումներուն վրայ:

Սահրատի մէջ տակաւին ազատուելու յոյսը մարած չէր բոլորովին, թէեւ մերթ պարագաներ կուգային յայանելու թէ այլեւս ազատում չկար իրեն համար:

Սահրատ մտածելով որ իր մէջ չիմուփն իր բարի

ազգեցութիւնն ունեցաւ. կը խորհի որ ուրիշ նամակներով կրնայ սրտապնդիչ օժանդակութիւն ձեռք բերել. ուստի կը գրէ քօնի մը նամակներ զանազան բարձրաստիճան անձերու. որոնցմէ միոյն հարազատ ընդօրինակութիւնը կը տեսնենք ի ստորեւ :

Վսեմափայլ

Աքիկ էֆ. Ունճեան

Կ. Պոլիս

Ստորագրեալս Սերաստիոյ դաւառին պատկանող Կէմէրէկ գիւղին բնակիչներէն ըլլալով 1896 սեպտ. 20ին ձերբակալուեցայ և բանտ դրուեցայ :

Բանտարկուելուս պատճառն այն է թէ թուականէս 5 տարի սուսջ Եօզղատի մէջ կախաղան հանուող ժիրայրի խուժըն փախստական Մուրատը(*) նկատուած եմ :

Անցեալ ամիսները զիս անիրաւ տեղը դատի կանչեցին. որու միջոցին յայտնեցին թէ Եօզղատի զինուորական ատեանէն մահուան դատապարտուած եմ. սակայն ստուգութեանս վրայ Եօզղատի զինուորական ատեանը ոչ մէկ ատեն այդ կերպ վճիռ մը տուած է իմ մասին : Այլեւս կառավարութիւնը ոչինչ գտնելով վրաս իբր յանցանք՝ ուղեց ամբաստանել Կեսարիոյ մէջ գաղտնի ընկերութեան մը իբր ատենապետը կամ վարիչը : որու համաձայն կվրագս ուղարկեցին Պոլսոյ վճռարեկ ատեանին. ահաւասիկ 11 ամիսէ ի վեր կը սպասեմ. բայց թուղթերը կը յամառին գալ. քանիցս Պատրիարքարան դիմեցի. սակայն օգուտ մը չկրցի քաղել. ուստի կ'աղաչեմ որ Զեր ծառային կվրագները 1899 մարտ 17 թուականով ու 21 թուով Պոլսոյ

(*) Մեզ ծանօթ չէ թէ Մահրատ Մուրատ անունը ինչելով զով ակնարկել կուզէ :

քանիցի տականը գացած ըլլալով բեկոնել տաք ու զրկէք իմ հասցէին . խնդրեմ գթացէք վրաս . Ծ ամսըւան ամուսնացած ե.Մ. ծերունի ծնողքս ու ընտանիքս ազի արցունք կ'ուլան ինձ համար . ոչ ոք ունիմ իրր ապուէն , երկինքը միայն Աստուած ու երկիրը դուք :

Յուսալով որ կը բարեհաճիք պատասխան մը շնորհել Ձեր բանտարկեալ ծառային . կը մնամ յաւէտ երախտապարտ .

Մարտիրոս Տ. Յովհաննիսեան

1899 Յունիս 15 Կեսարիա-բանտ

Նամակը զրկուելէն ի վեր կ'անցնին օրեր ու ամիսներ , բայց ոչ մէկ նշոյլ ազատման . կարծես ամենուն սիրտը քարացեր էին իրեն համար . գթութեան շող մը իսկ չէր երեւէր :

Սահրատի դատաւարութենէն տասնըմէկ ամիս վերջ կը հասնին կառավարութեան անոր կվրագները վաւերացուած վիճակի մէջ , որով Սահրատ կը դատապարտուէր կախազանի , մինչդեռ նա կ'սպասէր Սրիկ էֆ . ի և ուրիշներուն գրած խնդրանքներուն պատասխաններուն :

ԺԵ .

Հազար ինըհարիւր Յուլիս եօթի գիշերն էր :

Սահրատ չգթաներու ծանրութեան տակ կքած կը քնանար խօլ երազներով . նկուզը լուսաւորուած էր ազօտ ճրագի մը տմոյն ցուլքերով : Յանկարծ սենեկին դուռը իր ծխնիին վրայ կը դառնայ ու ներս կը մտնէ ոստիկան մը որ տեսնելով թէ բանտարկեալը կը քնանար՝ կը մօտենայ անոր ու կը ձայնէ որպէսզի արթընայ . խեղճ Սահրատ անուրջներու ծոցին մէջ ընկզմած

կը բանայ իր ծանրացած կողերը, ու կը ա՛նէ սասիկան մը իր սնարին մօտ զցուած. կը հարցնէ թէ ի՞նչ կ'ուզէր իրմէ :

— Ե՛լ նայինք Մարտիրոս Սեբաստիա պիտի երթաս :

— Միթէ հոս կեցածս չէ՞ր բաւեր որ հիմա ալ Սեբաստիա կը տանիք. քիչ մը վերջը թող ըլլար, այս մութ գիշերին ի՛նչպէս պիտի երթանք, կառք չկայ, ձի չկայ. ես արդէն անկարող չեմ կարող քայլ մը իսկ առնել :

— Ե՛լ նայինք, մասնաւոր կառք մը պատրաստուած է քեզ համար. անհող եզիր, մինչեւ Փալէ էօնի քաղելով պիտի երթաս. ու հոն կառքի մէջ նստելով ուղղակի Սեբաստիա :

Սահրատ շլմորած վեր կը կանգնի ու իր գուլպաներն ու ֆէտը հագնելով կը հետեւի սասիկանին, որ կ'առաջնորդէ հարիւրապետին մօտ :

— Ինչու այսքան կ'շտապէք վազն առաւօտ թող ըլլար, այս մութ գիշերին ի՛նչպէս պիտի երթանք :

— Բարեկամս, մեզի այսպէս հրամայուած է. ու մենք ալ կը կատարենք. դալով մթութեան ի՛նչ պիտի ըլլայ վառք Աստուծոյ կառք ունինք. Սահրատ կը լռէ :

Պահ մը վերջ վշտահար հողի մը կ'անցնէր շղթայակապ կետարիայէն Սեբաստիա տանող ճամբուն վրայէն : Բռնութեան զոհն էր անիկա. Մարտիրո՛սը, կը տարուէր ան, հեռո՛ւ, ծննդավայրէն շատ հեռու. հոն տառապելու համար, շարչարուելու համար, կախազանի տարաբաղդ նոխազը ըլլալու համար, ան կ'երթար արտում ախուր, դալուկ. ինչպէս աշնան դեղնած սաղարթները, կ'երթար դէպի նոր նոր տառապանքներ, դէպի շարչարանք, ու դէպի կախազան. որովհետեւ

դազաններն այսպէս կ'ուզէին, չէ՞ մի որ կամքը զօրաւորինն էր :

Ու կ'երթար ան...

Ճամբան մութ էր ինչպէս իր սիրտը. կառքը կը սուրար անընդհատ. ու կը թաւալէր իր անիւններուն վրայ. ու կը տանէ՛ր խեղճ բանտարկեալը դէպի կախաղա՛ն. դէպի մահուան գերանդին...

Մարտիրոսն էր ան. թշուառ ու խեղճ Մարտիրոսը :

Ու կ'անցնին լեռնէ լեռ. հորիզոններէ հորիզոն, մինչև որ կը հասնին անոնք Փարազըլ գիւղը, արդէն արշալոյսը ծայր տուած էր փողփողուն :

Սահրատի ծնողքը լսած ըլլալով իրենց որդւոյն Սելանիկ տարւիլը. վաղուց եկեր ու ճամբուն երկայնքին վրայ նստեր էին անհամբեր. երբ անոնք կը նըշմարեն հեռուէն կառքի մը դէպի իրենց կողմը գալը՝ կը վազեն ու կը տեսնեն իրենց խեղճ որդին անուրնելու ծանրութեան տակ կքած : Տեսարանը շատ յուզիչ էր. ու նկարագրելը անկարելի. ծերունի հայրը 4 տարուան կարօտէն որդին անհագարար կը համբուրէր անոր դալուկ ճակատը, որ աւա՛ղ կնճխոնկրով դուրս կուգար բանաէն, մայրը պլուած իր զաւկին չէր ուզեր թոյլ տալ իր մարգարիտը գտնող վշտահարի մը նման. կ'ուզէր խօսիլ, կ'ուզէր իր յուզումները յայտնել. սակայն կարծես թէ լեզուն իր քիմքերուն փակչեր էր. իր ամուսինը ծնողաց ներկայութեան չէր համարձակեր իր սրտի յուզումները յայտնել. միայն տըխու՛ր ժպիտներ կը զրկէր իր սրտահատորին, ժպիտներ՝ որոնք հոգիէն միայն կը բղխին :

Սահրատ կ'ապահովցնէ զանոնք որ իրեն համար չի տրամին, որովհետեւ ինք Սերաստիա պիտի երթար և թերեւս քիչ ատենէն Աստուծոյ շնորհիւ կ'ազատուէր :

ժամը ութին անոնք կը հասնին Շարդըշլա, տեղակալը կը հեռագրէ Սերաստիոյ կառավարութեան թէ տրուած որոշման համաձայն Մարտիրոս եկած էր. ուր պիտի կախուէր ան. կը պատասխանուի որ իր հայրենիքին մէկ անդիւնը տարուի ու կախուի հոն. այս հրամանին վրայ տեղակալը հաճի Փօմիսէր անուն պաշտօնեային առաջնորդութեամբ քանի մը զօրքերով կը զրկէ Կէմէրէկ:

— Մարտիրոս, արթնցի՛ր, մեծ աւետիս մը ունիմ տալիք, Մարտիրոս յանկարծ վեր ցատկելով կը հարցընէ թէ ի՞նչ կայ:

— Ե՛լ նայինք, մեծ աւետիս մը ունիմ:

Մարտիրոսի մաքին մէջ յուսալից զաղափարներ կ'սկսին արթննալ. ազօտ կերպով կը յիշէ քիչ առաջուայ երազը, յետոյ դօմիսէրին աւետիսը, ի՞նչ կրնային ըլլալ անոնք և անգիտակցաբար տարտամ յոյս մը կ'զգար իր մէջ:

— Ի՞նչ կայ, Փօմիսէր է՞Ֆ. կ'ըսէր խեղճ բանտարկեալը լռութիւնը խզելով, ի՞նչ կայ:

— Պիտի ըսեմ, կը պատասխանէ ան, բայց...

— «Բայց»ը ի՞նչ է. ըսէք նայիմ, շու՛տ, կ'ազաչեմ:

— Բայց պէտք է որ մեծ նուէր մը խոստանաս, մեծ պահշիշ մը. հասկցա՞ր:

— Շատ լաւ կը խոստանամ, կը կրկնէ Մարտիրոս հետաքրքրութենէ մղուած. ուզածնիդ պիտի տամ, շուտ ըսէ՛ք:

— Շատ լաւ, կ'ըսեմ. այս առտու ազատութեանդ հրամանը եկաւ:

— Ի՞նչպէս, ի՞նչպէս, կը կրկնէ Մարտիրոս. անհամբեր շարժումներով, ի՞նչպէս ըսիք:

— Ազատ ես Մարտիրոս . մեր վեհափառ Սուլթանին շնորհիւ յանցանքդ ներուած է :

Մարտիրոս չէր հաւատար իր աչքերուն , երազ կը կարծէր . ու վերջապէս վստահ ըլլալով թէ երազ չէր կ'ըսէ .

— Իրան կ'ըսես .

— Այո' , այո' , ազատ ես .

— Հիմա ս'ւեր պիտի երթանք .

— Հայրենիքդ . ինչ երաշխաւոր մը առնելէ վերջ ազատ պիտի թողունք :

Մարտիրոս ուրախութեան զէնիթը կը սաւառնէր , իր դալուկ դէմքը այժմ ժպտալից՝ հրճուանքի մէջ սկսաւ լողալ . «Նա' այլեւս ազատ եմ կ'ըսէր իւրովի , ու պիտի տեսնեմ շորս տարիէ ի վեր թողած հայրենիքս ու ընկերներս , այո' . ես բնաւ յոյս չունէի որ պիտի կրնամ ազատուիլ , ի դուր կ'անհիծէի բազդս , որ այսօր ժպտեցաւ ինձի» :

Առտուն կանուխ կառքը ճամբայ կ'ելլէ կէմէրէկ :

Ճամբան անոնք կը պատահին շատ մը ճամբորդներու , որոնք Շարգչլա կ'երթային . անոնցմէ մին տեսնելով Մահրատը կառքին մէջ կը ճանչնայ ու մօտենալով կը շնորհաւորէ անոր ազատուիլը և բարի գալուստ կը մաղթէ .

Գանի մը ժամ վերջ մշուշներու մէջէն կ'երեւին Սէլճիքի ու Գարստաղի լեռները . Մահրատ տեսնելով զանոնք կը յիշէ այն կռիւր որ մղեր էր թորոսի հետ միասին ստաիկաններու դէմ . ու առօրեայ իրեն բնակարան ծառայող ձերպերը , ու արիւնը կ'եռայ իր երակներուն մէջ : Նա տակաւ կը շնչէր հայրենի օդը իր քաղցրիկ բուրու մներով . ու ռաք կը դնէր անոր սուրբ հողերուն վրայ , ինչ ինչ յուշեր կ'արթննային իր

պատանեկութենէն, կը յիշէ բանտարկուիլը, ու ապա ազատուիլը իր ընկերներուն շնորհիւ, կը յիշէ նաև Ժիրայրի հետ անցուցած ուրախ օրերը:

Գօմիսէրը երկու ոստիկաններ կը զրկէ առաջ որպէսզի լուր տան միւտիրին ու կախաղանը պատրաստեն, անոնք կ'երթան ու կը յայտնեն հրամանը: Այդ պահուն միւտիրի մօտ կը գտնուէր Կէմէրէկցի ոստիկան Տիգրան Գարակէօղեանը որ հասկնալով անցուդարձը կը յայտնէ իր ընկեր Եփրեմին թէ այն օր մարդ մը պիտի կախուէր հոն: և թէ անպատճառ հայ մը ըլլալու էր ան:

— Ո՞վ կրնայ ըլլալ այդ անձը կ'ըսէր Եփրեմ հետաքրքրութեամբ:

— Ձեմ գիտեր որ, միայն սաչափը կրցայ հասկրնալ որոչապէս թէ կախաղան հանուողը հայ էր: Որովհետև Մարտիրոս անունը կը չըջագայէր խօսակցութեան պահուն:

— Յովհաննեսենց Մարտիրոսը չըլլայ, Տիգրան եղբայր, ան քանի մը տարիէ ի վեր Գեսարիա բանտարկուած էր, և թէ ամբաստանուած իրր Ժիրայրի խուճրին մէջ եղող ու ապա փախուստ տուող:

— Կեցի՛ր նայինք հիմա ամէն բան կը յայտնուի: Քիչ վերջը կառքը հասած էր, Սահրատի ուրախութիւնը չափ ու սահման չ'ունէր տեսնելով ինքզինքը իր հայրենիքին մէջ:

Խեղճ Սահրատ, չէր գիտեր թէ քանի մը ժամ վերջ կախաղան պիտի հանուէր:

Տիգրան տեսնելով Սահրատը կը հասկնայ իսկոյն թէ ան պիտի ըլլար կախուողը, ու արտում ախուր Սահրատի կը մօտենայ, սակայն տեսնելով թէ նա զրուարթ էր, ինքն ալ դուարթ դէմքով մը «բարի եկած

էք Մարտիրոս եղբայրս կ'ըսէ թօթուելով անոր նի-
հար ձեռքերը :

— Բարի տեսանք . Տիգրան է՛ք . ու կ'սկսի մտեր-
մական խօսակցութիւն մը : Քիչ վերջ Սահրատ կը
տարուի սենեակ մը ու կը հրամայուի հօն մնալ :

Խեղճ Սահրատ կը յուսար թէ պիտի ազատուէր .
որովհետեւ այնպէս խօսատացեր էին իրեն . ու ինքն ալ
համոզուեր , մտքէն իսկ չէր անցնէր թէ քանի մը ժամ
վերջ կախաղանի վրայ պիտի ճօճէր իր մարմինը :

Իրիկուն կը մտայլ ու տխուր իրիկուն մը . այսա-
հար հով մը կը մոնչէր սաստկօրէն . ամէն կողմ փռչի
ու յարդի շիւղեր հովի քմայքին յանձնուած կը տար-
ուէին աջ ու ձախ , Սահրատի սենեակին փեղկերը մն-
լամաղձոտ երգ մը կուլային . կարծես թէ ցաւերու
տակ ընկճուող սրտէ մը յօրինուած էին անոնք բան-
տարկելուոյն վրայ . ամէն կողմ խոր մթութիւն մը
պատած էր :

Այդ մըջոցին Սահրատի գտնուած սենեակին դուռը
կը ճանչէ իր ծինիին վրայ ու ներս կը մտնէ գիւղին
Տէր Յակոբքահանան : Սահրատ զայն տեսնելով պահ
մը կ'ալլայի այդ տարօրինակ այցելութեան վրայ ու
շփոթած կը հարցնէ :

— Ի՞նչ կայ , տէր հայր , ինչ լուր , արդեօք հի-
ւանդ ունիք այցելութեան համար :

— Ո՛չ , զաւակս . քեզի Ս . Հաղորդութիւն տալու
համար եկայ . ինձի այսպէս պատուիրեցին :

— Ինչո՞ւ Տէր Հայր . փառք Աստուծոյ հիւանդ
մը և կամ մահամարձ մը շեմ , ըսէք խնդրեմ . ի՞նչ է
պատճառը ձեր անսովոր այցելութեան :

— Այո՛ , ես ալ գիտեմ որ հիւանդ չէք բայց ինձի
այնպէս պատուիրեցին :

Սահրատի դէմքը խեղճն կը տօգունի . ու կ'իշնայ երեսի վրայ . մարած էր . . . պահ մը վերջ քահանային ջուր սրակելովը դարձեալ աչքերը կը բանայ ու կը տեսնէ որ ան աղօթք մը կը մրմնջէր իր վրայ . ու աղերսական դէմքով մը :

— Տէր հայր անմեղ կը կատուիմ . յանցանք չունիմ , թող ազգս ընտանիքիս տէր ըլլայ . ձերունի ծընողքս անոր խնամքին կը յանձնեմ :

Ժամ մը վերջ քահանան իր պարտականութիւնը կատարելով կը մեկնի :

— «Ա՛յ այս ինչ սեւ բաղդ . ու սեւ ծնունդ . Աստուած իմ , միթէ այս երկրին մէջ հայրենիքի նուիրեալները այս օրինակ պատիժով պէտք է պատժուին , միթէ ազգին ազատութեան համար աշխատողներուն վախճանը ա՞յս է . ողորմած երկինք գթա՛ , գթա՛ քու զաւկին վրայ . «Կէմէրէկ պիտի երթաս ու հոն երաշխաւոր մը անկելով թող պիտի արուխս» ըսին . ա՞յս է խոստումին իրագործումը . չորս տարի բանտին մէջ սև օրեր անցուցի . ծնողաց ու ընտանիքի կարօտէն մաշեցայ . ազատութեան բոցադեղ հրթիռովը բռնկեցայ . միթէ ա՞յս էր այս ամենուն վախճանը » :

Ու տակաւ կ'իշնայ Սահրատ խոհերու անդունդին մէջ յանկերդելով «միթէ ա՞յս էր անոնց վախճանը» .

Կէս գիշերին արդէն հովը դադրած ու մառյլ խաւարի քօղը սանտրուած էր լուսնի լուսով : Սահրատի վրայէն փոքրիկ քուն մը անցեր էր . դուռը կը բացուի , ու երկու ոստիկաններ ներս կը մտնեն . Սահրատ կ'արթննայ ան ինչ ձայնէն . անոնք կը յայտնէին թէ Ծարգաշլա պիտի տանին ու ապա Սեբաստիա , որովհետեւ այդ օր վերստին հրաման կկած էր :

Սահրատի շղթաները արդէն վերցուած էին , միայն

ձեռնակապ մը ունէր նա : Սահրատ սպանդանոց գացող
ոչխարի մը նման կը հետեւէր ոստիկաններուն մինչեւ
որ ինքզինքը կը գտնէ կախաղանի մը առջեւ : Սա-
րատ զայն տեսնելուն պահ մը կը տժգունի թէեւ , սա-
կայն իսկոյն իր պաղարիւնութիւնը գտնելով կ'ըսպասէ
գահհճներուն հրամանին , ապա համարձակօրէն վեր կը
ցատկէ , կը քաշէ չուանը , ու իր իսկ ձեռքով վիզն
անցնելով առկախ կը մնայ օդին մէջ , իսկ հոգին կը
սաւառնէր կապոյտի ազատութեան մէջ . . . :

* . *

Առաւօտ էր , մեղամաղձոտ առաւօտ մը . . . :

Գիւղին հաւատացեալ ժողովուրդը եկեղեցի կը
փութար խուռներամ , որոնց մէջ կը նշմարուէր վշտա-
հար կիւն մը , որ հապճէպ ընթացքով կը դիմէր զէպի
սրբավայրը , կարծես թէ նախազգացում մը զինք յա-
ռաջ կը մղէր : Սահրատի մայրն էր անիկա , որ իր
զաւկին ազատման համար եկեղեցի կերթար մոմ վա-
ռելու , անոնք յանկարծ կանգ կ'առնեն . քարացած ,
այլայլած . . . ու կը տեսնեն մարդ մը կախուած , որուն
առջեւ պահակներ կը սպասէին :

— «Վախ , զաւա՛կս , Մարտիրո՛սս : հոգի՛ս .» գո-
չեց ցնորած հէզ մայրը և զգայազիրկ փոռեցաւ իր
նահատակ զաւկին առկախ մարմնոյն առջեւ . . . :

Տ [12. 504]

ՎԵՐՋԱԲԱՆԻ ՏԵՂ $A \frac{T}{13887}$

Ազնիւ հայտրդի սիրելի Վարդան

Ծայրէ ի ծայր լաց ու քաց աչերով կարդացի «Կարմիր ճամբուն վրայ»նիդ:

Հայ ազատագրութեան սուր դասին համար զոհուող հերոսներ իրենց մահովն է որ ապրելու անկապտելի իրաւունք ունեցան, եւ ռալէսզի ապրին, հարկ է որ յիշուին, յուշագրուին եւ սերունդէ սերունդ կարդացուի անոնց անունը, անոնց զօրք, անոնց նուիրումը:

Սիրելի Վարդան, Ձեր այս երկով կուզամ Հայ հերոսի մը՝ Սահրաօին ապրելու իրաւունք հասօտանալ, Հայ նահապետի մը կեանքը յաւերժացնել եւ Հայ յեղափոխութեան ոսկի մատեանին նոր աստղն մը նուիրաբերել:

Ուստի կուզամ շնորհակալութիւններս յայննել իեզ, որ *Մարտիրոս մարտիրոսին մարտիրոսացիք* նահրիտանայու ամէն զովեսէ վեր զաղափարը յղացեր եւ. այս հասորիկը կ'ընծայես մեզ որուն մէջ կրցեր եւ պարզ ու անսեքեւէք սնով մը, իրերայաջորդ դէմքերն ու դէպքերն յսակօրէն ու նշօրէն պատկերացնել:

Ինչ զարցնի զբանդաններուն առջեւ, դեռ պատանի ուսանող, երբ ա՛յստան ւարդում, ա՛յստան պատմագրելու յաջողութիւն կրցած եւ ցոյց տալ: Ես եւս մէջդ կը տեսնեմ տպագայ պատմագրի ու վիպագրի ամէն կարելիութիւններով օժտուած միտք մը, եւ ետն իսկ եթէ անհետութիւններ ալ սարդած քլլան, քերութիւններ ալ նրամարուին, ծափահարելի է Ձեր այս զօրք ապանովար. Կանի որ չմեղանմ ունի՞ Ձեզ Ձեր նորահասութիւնն ու ուսանողական վիճակը ու կը խոստանամ ապագայ:

Մարզուան

Ձերն մարտնակներով
Մ. ՎԱՐՃԱՆՊԵՏՅԱՆ

